

373.3(07)

B 43

Міністерство освіти України
Інститут змісту і методів навчання
Криворізький державний педагогічний інститут

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

Навчальний посібник

В и п у с к 3

Київ - 1998

373.3(07)

B 43

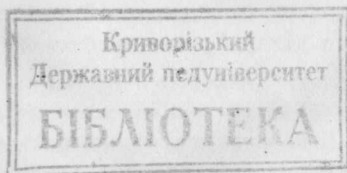
Міністерство освіти України
Інститут змісту і методів навчання
Криворізький державний педагогічний інститут

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

Навчальний посібник

Випуск 3

Упорядкування та загальна редакція
професора О. О. Любара і
доцента Д. Т. Федоренка

Викладання і виховання в початкових класах національної школи України. Навчальний посібник /Упоряд. і заг. редакція О. О. Любаря і Д. Т. Федоренка. – К., 1998.

Посібник розроблено в Науково-дослідній лабораторії з проблем педагогіки національної школи Криворізького педінституту (науковий керівник професор О. О. Любаря).

Рецензенти:

З. М. Мірошник - доцент, кандидат психологічних наук.

О. Г. Суворова - заступник директора Довгинцівської педгімназії з наукової роботи, учитель-методист.

Адресовано учителям початкових класів, викладачам і студентам педагогічних навчальних закладів.

ISBN № 5 - 7763 - 8369 - 2/3

© О.О.Любаря, Д. Т. Федоренко - упорядкування, 1998.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

ПЕДАГОГІЧНИЙ СВІТ КАЗКИ

Бесіда В.О.Сухомлинського з марійськими вчителями /1967 р./^I

У нас проходять уроки серед природи, діти спостерігають явища природи, розмірковують про те, що вони бачать, висловлюють свої думки. Водночас відбувається збагачення мови учнів, тут же вони пробують складати свої казки, свої творчі роботи про оточуючий світ. Я вважаю, що в початковій школі світ – це казка – важливий вид усної і писемної роботи учнів.

Треба підрости в казках, треба, щоб казка зайняла головне місце в початкових класах, щоб не лише читали діти свої казки, але і складали їх. Казка – це дитяча творчість, це творчість, властива дитині, без казки неможна уявити собі дитинство.

І першими творчими роботами, які складає дитина, будуть саме казки. І те, що бачить дитина, що її оточує, що вона переживає, що вона приймає близько до свого серця.

Ось так серед природи складаються перші казки. Звичайно, дитина ніколи не складе казку, якщо її не одухотворити, якщо не надати натхнення для її мислі, якщо учитель сам не створить цієї казки.

Ось наприклад, був проведений урок серед природи з учнями II-го класу. Йдемо до парку, там ми бачимо великі дерева акації; з гілки на гілку стрибають хрущі. І ось я кажу учням:

– Діти, уявіть собі, що жук ходить, ось він летить, аж ось здорова довга колючка якась, от він і налетів на колючку, наколовся, поранився і поранений упав на землю. Його побачили товариші, інші жуки, і враз кинулися до нього.

– Ну а далі, що, діти?

І от розвивається фантазія дітей, вони говорять:

– Одразу перев'язали йому рану, а потім приїхала автомашина санітарна, повезли його до лікарні, там зробили йому добру перев'язку, зробили переливання крові...

Отак і складається казка.

... Маленькі жучки, його синочки, прийшли до ліжка батечка...

Треба дати такий поштовх, отак одухотворити, надихати, спонукати дитину, і вона буде складати інші казки.

I. З незначними скороченнями.

У нас є учні, є – дівчинка з 2-Б класу, так вона склала близько 40 казок в одному зошиті, і вона може скласти кілька казок враз.

Ось таке джерело думки, джерело енергії думки – казка для дитячої свідомості, для дитячого мислення.

Багато, дуже багато залежить від творчості, фантазії дитини. Це по силах в кожній школі, кожному учителю початкових класів.

Звичайно, таке зробити можна не відразу, не завтра будуть результати. Багато, багато треба зробити, щоб побачити результати такої роботи. От те, що робиться в 1-2-3 класах – діти складають казки, відображаються на мисленні дитинидесь у 8-9-10 класах. Там лише побачиш результати справжнього логічного мислення людини. Не все побачиш враз, і немає таких методів у дидактиці, в педагогіці, немає таких педагогічних прийомів, які змогли б забезпечити рішучий перелом протягом місяця, тижня. Це фантазія. Таке в житті реально не може бути. І от хтось говорить, що клас був поганий а протягом місяця ставав хорошим. Такого не може бути.

Багато треба докласти сили, щоб зробити дітей думаючими, розвинутими, добре засвоюючими.

Коли ми розпочали роботу над творами в 1-4 класах, зустрічалися з такими труднощами: для багатьох учителів у початкових класах ця робота була непосильною. Багато з них не складуть твору на тему: "Осінній дощ", "Літній день", "Як ластівка робить гніздо" та інші теми. Важким це виявилось для учителів, і тут не вони винні у цьому, це порок, недолік великий наших педагогічних навчальних закладів, бо там всьому навчають, тільки не те, що потрібно для школи. Всі можуть вивчати історію фольклора на факультетах мови і літератури та політехномію вивчають всі-всі, а те, що для дітей потрібно, так те не вчать.

Це великий недолік наших видих навчальних закладів і педагогічних училищ.

Мені здається, що нам потрібно вчити усе те, що потрібно для педагога, для його педагогічної культури, щоб він був зразком для учня. Ми побачили цей недолік перш за все на методичному об'єднанні учителя початкових класів.

Вчителі почали самі складати твори, не соромлячись, тому що немає чого соромитись власних недоліків. От минулося років два. І лише як учителі самі навчилися, враз це відгукнулося на творах

дітей. Враз ми побачили результати.

- Самі учителі навчилися цікаво писати твори.

- Ми збиралися, і під моїм керівництвом вони працювали, писали твори, перевірялися, виправлялися, писали власні казки, складали твори колективно. Це не так легко, як хочеться.

І багато чого в початкових класах не так просто, як здається з першого погляду. На жаль, працівники народної освіти взагалі мало приділяють уваги початковим класам, адже вважають, що там діти лише абетки вчать, а азбука - то проста справа. Важливіше всього методика, дидактика, важче всього зрозуміти ікові особливості дитини, індивідуальні особливості. Саме там труднішою за все справа в початкових класах...

- Ви значить, так вважаєте до казок повинні бути ілюстрації, слід робити альбоми...

- Ви все бачили: казки, малюнки до казок народних; по цих картинках ми проводимо бесіди, уроки, і навіть беремо їх з собою, коли діти йдуть на природу бо з ілюстраціями пов'язані багачько видів роботи. У дітей є зошити для казок, там вони і малюють...

Малюванню ми надаємо також значну увагу, щоб дитя не лише писало, але й відтворювало написане на малюнку. В І класі дитина перш за все лише малює казку.

- Діти колективно ще не створювали казку?

- Було у мене вчора заняття з дошкільнятами. Вчора ми були на занятті зі своїми майбутніми школярами, з дітьми, які будуть навчатися у нас в І класі лише з І вересня 1967 року, з ними зараз у нас проводиться виховна робота. Протягом цих двох років діти перебувають під спостереженням педагогів і протягом цього часу вони вчать читати, щоб по приходу до школи дитина уже уміла читати, і щоб у неї були розвинені малі м'язи руки, щоб він швидко вчився писати.

Тому дошкільнятам даються вправи на письмо. Вчора ви бачили і чули як читали учні.

- Ті хлопчики, які приходили, уже читають?

- Так, приблизно половина уже читає, а друга половина це не всі читають, але до І вересня і вони всі будуть читати. І таким чином, ми зекономимо спочатку 0,5 року, а в наступному - 1,5 роки.

Нині проводяться заняття 1-2 рази на тиждень з цими дітьми, а коли учителі повернуться із відпустки, тоді вони будуть працювати щоденно до 25 серпня...

І. Бесіду з марійськими вчителями В.О.Сухомлинський проводив російською мовою. Розшифрування магнітофонного запису, переклад українською мовою і публікація Д. Т. Федоренка.

Під розумовим вихованням В.О.Сухомлинський розумів одержання знань учнями, формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреби в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями і застосування їх в практичній діяльності.

Але процес набування знань і якісне їх поглиблення буде фактором розумового виховання лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями, духовним багатством людини, що впливає на ідейну спрямованість її життя, діяльність, суспільну активність. Формування світогляду – це серцевина розумового виховання.

Процес навчання – найважливіший засіб розумового виховання, вважає В.О.Сухомлинський. Факторами розумового виховання в процесі навчання є:

- багатство всього духовного життя школи;
- духовне багатство вчителя, широта його кругозору, його ерудиція, культура;
- зміст навчальних програм;
- характер методів навчання;
- організація розумової праці учнів на уроках і вдома.

У процесі навчання здійснюється головна мета розумового виховання – розумовий розвиток. Учень розумово виховується лише тоді, коли його оточує атмосфера всебічних інтелектуальних інтересів, коли його спілкування пройняте допитливою думкою, пошуками. Створення в школі інтелектуального колективу – головна умова повноцінного розумового виховання.

Вчитель повинен бути вмілим, вдумливим вихователем розуму

учнів: У талановитого вчителя знання, що їх набувають учні, виступають як інструмент, за допомогою якого учень свідомо робить нові кроки в пізнанні навколишнього світу. Використання засвоєних методів пізнання на нові об'єкти стає в такому разі закономірністю розумової діяльності учнів. В.О.Сухомлинський пише: "У зв'язку з цим найважливішим елементом розумового виховання стають: при вивченні предметів природничого циклу - продуктивна праця, дослідження, експеримент; при вивченні гуманітарних предметів - самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літератур - творчої спроби" /В.О.Сухомлинський, т.4, Рад.школа, К., 1977, с.217/.

В.О.Сухомлинський вважає, що світогляд - не тільки система поглядів на світ, який панує в даному суспільстві, чи ідеологія даного класу, а й суб'єктивний стан особистості, який проявляється в її думках, почуттях, волі, діяльності. Формування наукового світогляду залежить від багатьох факторів, особливо від того, як глибоко усвідомлюють учні головні, провідні ідеї основ наук:

- матеріальність і пізнання світу;
- взаємний розвиток і обумовленість явищ;
- можливість і закономірну необхідність перетворення навколишнього світу людиною;
- боротьбу за свободу і незалежність Батьківщини;
- роль праці в розвитку людського суспільства.

В.О.Сухомлинський підкреслює, що важливе виховне завдання полягає не тільки в тому, щоб учні пояснили різні явища природи чи суспільства, а й у практичній діяльності, у праці. Мислення в процесі навчання стає процесом самостійного формування наукового світогляду за тієї умови, коли розумова праця зацікавляє інтереси особистості. Науковий світогляд - це сплав думки, почуття і волі,

світогляд формується тоді, коли пізнання є водночас боротьбою за підкорення сил природи і осмислення навколишнього суспільного життя. Дуже важливо для формування світогляду, щоб розумові операції знаходили підтримку в практичній діяльності учнів. Активність учнів полягає в тому, що вони не тільки повинні добути істину особистою працею, а й осмислити її, пережити і радість відкриття і подолання труднощів.

Науковий світогляд вимагає активного ставлення людини до того, що вона бачить, пізнає, робить. В.О.Сухомлинський вважає, що "знання перетворюються у фактор світогляду лише за тієї умови, коли за ставленням до знань людина обирає свою особисту життєву позицію, коли знання, що здобуваються, знаходять відображення в її життєвій практиці". /В.О.Сухомлинський, т.4, Рад.школа, К., 1977, с.213/.

Учні оволодівають науковими знаннями з перших днів навчання в школі. І не дивлячись на те, що ці знання елементарні, досвідчені вчителі відводять особливе місце у формуванні наукового світогляду.

В процесі вивчення основ науки про природу – ботаніки, зоології, анатомії і фізіології людини, основ загальної біології – учні поступово заглиблюються в розуміння дуже важливої ідеї, на якій ґрунтуються світоглядні переконання: у навколишньому світі відбувається вічна взаємодія живого і неживого, яка ніколи не припиняється.

Для глибокого переконання, для утвердження в свідомості учнів прагнення проникнення в таємниці навколишнього світу, необхідно так будувати викладання основ наук про природу, підкреслює В.О.Сухомлинський, щоб перед учнями кожного дня відкривалися все нові і нові деталі, які розширюють уявлення про навколишній світ.

Для цього необхідно теоретичні знання тісно поєднувати з практикою.

В Павлівській школі вчителі фізики, хімії, математики, астрономії прагнуть так побудувати процес навчання, щоб знання цих наукових істин і закономірностей природи було наче знаряддям, інструментом, ключем розв'язання завдань творчої праці, ключем проникнення в таємниці природи, подальшого пізнання навколишнього світу. Цього можна досягти шляхом експерименту, шляхом дослідження. Пізнаючи істину таким шляхом, учень одночасно пізнає і самого себе.

В процесі вивчення гуманітарних предметів у школі вчителі намагаються виховати громадянина, патріота своєї Батьківщини. Специфіка вивчення цих предметів визначає й специфіку переходу, переведення знань у переконання. Учні сприймають, осмислюють наукові знання про суспільство не як сторонні спостерігачі, а як особистості, зацікавлені в розвитку своєї країни.

Важливими рисами розвиненого розуму є спостережливість, допитливість, системність, місткість, дисциплінованість, самостійність, критичність. Розумові здібності розвиваються в процесі оволодіння знаннями. Найбільш ефективно розвитку допитливості, системності, гнучкості, самостійності розуму сприяють такі прийоми впливу на внутрішні психічні процеси, при яких учень у думці оглядає, досліджує широке коло фактів, явищ для вивчення проблеми.

Коли вчитель створює проблемну ситуацію, відмічає В.О.Сухомлинський, він збуджує найважливішу рушійну силу розумової активності - перехід від досягнутого рівня знань і розумового розвитку до нової сходинки, на яку треба піднятися в процесі оволодіння новими знаннями. Майстерність керівництва розумовим розвитком полягає якраз у тому, щоб правильно визначити дистанцію між досягнутим і тим, чого треба досягти, щоб процес подолання трудно-

ців спирався на аналіз фактів, явищ. Це особливо характерно для проведення уроків історії, літератури, географії та інших дисциплін в середніх і старших класах.

Важливою умовою розумового розвитку є спостереження. Під час спостереження в учня виробляється певний стиль розумової діяльності: зусилля думки направлене на ті сторони явищ, в яких є щось приховане, незрозуміле на перший погляд. Учень розкриває закономірності, які неможливо бачити безпосередньо, але про які можна зробити висновок на основі видимих предметів. Розглядаючи причинно-наслідкові зв'язки в процесі спостереження, учень поступово оволодіває абстрактним мисленням. Розумовий аналіз результатів спостережень широко використовується в процесі вивчення предметів природничого циклу і праці в Павлівській школі.

В.О.Сухомлинський звертає увагу на те, що самостійність, творчий характер розуму формуються завдяки тому, що в розумовій праці учнів на уроці - і в процесі первинного сприймання, і особливо, в процесі розвитку, поглиблення знань, є елементи дослідження. Особливо великого значення вчителі Павлівської школи надавали дослідженням після того, як учні дістали перше уявлення про суть явищ, події, закономірностей. На уроках відводиться час на обдумування - учні осмислюють залежність між складовими частинами, елементами матеріалу, що вивчається, пояснюють причинно-наслідкові зв'язки. Іде процес подальшого заглиблення учнів в матеріал, учні знаходять нові зв'язки і залежності.

Важливе місце розвитку розумового виховання В.О.Сухомлинський відводить в процесі самостійного вивчення матеріалу на уроках, а старшокласники поступово переходять до самоосвіти - самостійно оволодівають теоретичним матеріалом і практичними вміннями - вдома, в шкільних кабінетах і бібліотеці. Вони готують реферати, а потім доповідають на семінарських заняттях. Без самоосвіти важко

увияти собі формування розумових здібностей школяра. Колектив вчителів Павлівської школи, крім програмового матеріалу з кожної дисципліни давали окремим учням, найбільш здібним, для самоосвіти теми, проблемні питання, що виходять за межі шкільних вимог і розглядаються у вищих навчальних закладах.

Знання, що здобуваються самостійно, найбільш цінні і довго зберігаються в пам'яті. Учні завжди широко використовують їх в навчальній і практичній діяльності. Самоосвіта в старших класах є основою для формування розумових здібностей учнів. В процесі самоосвіти виробляється індивідуальний стиль розумової праці, формуються інтелектуальні риси особистості.

В розвитку здібностей в Павлівській школі велике значення надавалось написанню творів від першого до випускного класу. З великим зацікавленням діти пишуть твори, де розвивають свою фантазію, а також твори з художньої літератури і за картинами художників.

Важливою умовою розумового виховання учнів є систематична праця кожного вчителя над поповненням наукових знань, наукового рівня викладання шкільних предметів і інтелектуального життя учнівського колективу.

Глибоке вивчення теорії і практики розумового виховання В.О.Сухомлинського, дасть можливість підняти на новий рівень навчальний процес в сучасній школі, і тим самим створити відповідні умови для розумового розвитку учнів.

КОРІННЯ БЕЗДУХОВНОСТІ НАРОДУ

/О. О. Л ю б а р/

Нещодавно український народ урочисто відзначив сьому річницю своєї незалежності. 24 серпня стало новою датою українського календаря, як святий день, в який відзначаються всі багатомільйонні жертви народної борні за волю.

Прикро, що ще мало позитивних зрушень в галузі духовного відродження, розбудови народного господарства, державотворення України. Натомість посилюється духовне і матеріальне зубожіння українців, продовжується процес деградації і деморалізації народу. Зусилля держави виявилось мало аби підняти народ на творення нового життя, розбудову нових суспільних відносин.

Це викликано тим, що в державі не враховується духовне спустошення суспільства, його глибина, майже повна аморальність. Демократичні засоби інформації в цій біді звинувачували тільки антигуманну політику колишньої комуністичної держави і доводили, що з її падінням розпочнеться відродження нації, розбудова держави. Проте їхні передбачення не справджуються.

Вся біда в тому, що суспільство досі не усвідомило глибини власної деградації. У світі немає народу, який би відмовлявся від своєї релігії, культури, мови, способу життя тощо. У нас же це нормальне явище. Прикладів цього безліч. Це і те, що діється на екранах телевізорів, читиво у книготоргах і кіосках, яким розлівають дітей та юнацтво, вимоги багатьох українців введення чужої мови, яка була століттями засобом денационалізації українців, їх знищення на рідній землі, як державної, антиукраїнська діяльність державних мужів в особі окремих депутатів України, розвал національної економіки, ошукання народу т. з. приватизацією, злочинність тощо.

Чому ж народ допускає всі ці негідні прояви? Причини приховані в глибині суспільних взаємин, що примушує робити певні висновки.

Справа вся в тому, на нашу думку, що зусилля молодої Української держави виявилися недостатніми по вичавлюванні із її громадян почуття раба, і зокрема, неповноцінності, меншовартості, залежності перед іншими народами. Адже почуття "бидла", "малополяка", "малороса", "хакла", "совка" українцям причеплювали століттями. Езуїтськими хитроцями, тортурами польських магнатів, си-

бірами, царськими і більшовицькими катівнями, голодоморами, фашистським пеклом проти народу чиниться геноцид і розтління його духовності.

Національний нігілізм, байдужість, а то й відраза до рідного беруть початок ще з часів прийняття християнства. Саме з 988 року з богоугодною святою справою впровадження нової релігії княжа влада, церковники нищили все язичницьке і в першу чергу прадавню рідну культуру, дохристиянські школи, книги.

Народ давньої високої культури, якими були українці до 988 року, політикою князів вимушений цуратися свого минулого, традицій, освіти і культури. Своє, рідне вважалося недосконалим, презреним.

Державною мовою, мовою церкви стала вважатися староболгарська, яку принесли в Україну болгарські священослужителі, та книги, написані тією мовою.

Рідна мова не допускалася до церкви, школи, державної служби тощо. Поступово людяності прищеплювалися почуття уцербності перед грецьким, болгарським, що привело до небувалого у світі явища – на рідній землі сіються зерна нігілізму, відрази до рідного. А це несло бездуховність.

І як би не поширювалося християнство, як би не намагалися київські князі утримати Київську Україну-Русь у єдності – її доля була визначеною. Людям, які були вражені хворобою неповноцінності, проти яких було здійснене насильство, духовне спустошення, була байдужа доля імперії. Вона тріщала з усіх боків, а татаро-монголи лише прискорили її розпад.

Історія Київської України-Русі вчить, що держава, яка здійснює геноцид проти свого народу: забороняє його мову, нищить культуру, насильно нав'язує нову релігію, спосіб життя тощо – не є довговічною, вона вмирає, а разом з нею посилюється деморалізація суспільства.

Це ж повторилося і в Польській державі, в складі якої перебував український народ у XV – XVII ст. Денаціоналізація української людяності здійснювалося не тільки жорстоким терором, а й підступною освітньою політикою окупантів.

Знаряддям колоніальної політики польського кряду на Україні стали католицькі колегіуми. До них направлялися на навчання діти української знаті. Після Брестської церковної унії 1596 р.

на землях України найбільшу активність по насадженню серед місцевого населення католицизму і унії проявили ченці католицького ордену василіан /базиліан/. З метою покатоличення українців відкривалися василіанські школи, друкарні. Школи були шестикласними.

У XVIII столітті відома діяльність Барської, Любарської, Буначської, Володимир-Волинської, Уманської, Львівської, Шаргородської та інших василіанських шкіл. Діти української знаті у цих школах виховувалися у душі неприязні до місцевого населення, його культури. Їм придеплювалася великопольська зверхність, пихатість, зарозумілість, що вела до добровільного ополячення і окатоличення. На сеймиках у 1789 та 1790 рр. така діяльність василіан охвалювалася шляхтою і школи одержували від неї всіляку підтримку.

Серед католицьких шкіл особливо відзначилися своєю діяльністю по насадженню католицизму, боротьбі з інакомисльом єзуїтської школи - колегіуми.

Вони створювалися орденом єзуїтів і мали на меті окатоличувати українське населення. Активним діячем ордену єзуїтів у Польщі був Петро Скарга. Він ініціатор Брестської церковної унії, він боротися з українськими і білоруськими діячами, які відстоювали право своїх народів на вільне існування. По його ініціативі на Україні відкривалися єзуїтські школи часто на місці закритих братських шкіл. Так сталося з знаменитою Острозькою Академією, яка перестала існувати після смерті її фундатора князя Острозького. Замість цієї школи внучкою князя В.Острозького була відкрита єзуїтська колегія з бурсою для незаможних шляхтичів. Відомі Львівська, Каменець-Подільська, Луцька, Київська, Овруцька, Барська, Вінницька, Станіславська та ін. В них велось охоплене навчання. Вивчалися "сім вільних мистецтв", богослов'я, стародавні мови, література, історія, географія. Вихованням придеплювалися світські манери, організовувалися театралізовані диспути, виступи, святкові процесії з хоровими співами тощо. Весь зміст освіти був спрямований на те, щоб придеплити учням знобагу до культури і звичаїв свого народу, зробити їх сліпим знаряддям у руках єзуїтів. Система єзуїтського виховання формувала в учнів переконання у тому, що всі засоби придатні для досягнення поставленої мети. Щоб вихованці були стійкими і послідовними у боротьбі зі "схизмою", "бидлом" їх "загартовували"

спогляданням страт єретиків, учасників народних виступів тощо. В учнів виховувалося сліпе підкорення авторитетові церкви, по-тайність, лицемірство та ін. В решті решт з єзуїтського коле-гіуму мала вийти людина-єзуїт, фанатичний пропагандист католицизму, запеклий ворог православ'я, української культури.

У другій половині XVIII століття у зв'язку із скасуванням єзуїтського ордену певну частину єзуїтських шкіл було передано василіанам та перетворено у світські школи.

У системі католицьких шкіл на Україні значна роль відводилася т. з. піарським школам, які успішно конкурували з єзуїтськими. Школи утримувалися католицьким орденом піарів. Ченці цього ордену з'явилися у Польді в 1641 році і розгорнули активну свою діяльність у Львові, Холмі, Межиріччі та інших містах, де невдовзі були відкриті шестикласні піарські школи. В основному в них навчалися діти українських шляхтичів, які, як і в інших католицьких школах, набували схоластичних знань, ставали активними поборниками католицизму. Багато з цих шкіл були великими як для свого часу навчальними закладами.

У полемічному творі XVII ст. "Пересторога" невідомий автор так змальовує ту трагічну сторінку вітчизняної історії. "... дітей своїх начали отдавать в римские науки, которые вслед наукам и веру приняли. И так постепенно науками своими всех русских панов к вере католической привели, так что потомки их выкрестились из веры православной на католическую, фамилии и имена себе заменили, будто никогда не были потомками своих благочестивых родителей".¹

Дослідник української історії Михайло Грушевський констатує, що на протязі життя одного покоління відбувається повна денационалізація українських магнатських і шляхетських родів. "Сыновой ревностных борцов за православную церковь 1590-х годов видим в 1620-1630 гг. уже ревностными католиками, чуждыми всяких национальных украинских интересов".

За цю ж схемою чинили на українських землях Російська та Австро-Угорська імперії. У 1786 році Росія, а у 1789 році Австро-

1. "Перестороги" /В кн.: Антология педагогической мысли Украинской ССР. - М., 1988. - С. 89.

Угорщина ліквідують українську національну школу - школи грамоти в мандруючими дяками, полкові та запорізькі школи, а пізніше Києво-Могиллянську Академію, Колегії тощо. На її місце вводилися нові школи, характерні для всієї території імперій.

Широкі маси українського народу були позбавлені навчання у нових школах та й сам зміст освіти був антинародний у них: у школах заборонялася українська мова, ігнорувалися народні звичаї, традиції виховання. Переслідувалися прогресивні діячі освіти, школа перетворилася у знаряддя русифікації, онімечення, ополячення, амад "аризації українського населення.

З утворенням Української Народної республіки та на перших порах існування УРСР після багатоголікового переслідування української культури в українській людині з'явився національний оптимізм. Відроджувалася українська школа, розширювалася сфера вживання української мови, молодь опановувала кращими здобутками духовної культури свого народу.

З 30^х років розпочався шалений наступ на здобутки української культури, освіти, науки. Першими у цьому процесі були дії на ліквідацію національної школи України. Вона була перетворена у засіб геноциду проти українців, головним завданням якої стала русифікація корінного населення, спотворення його національного світогляду, свідомості, характеру, відлучення від традицій, звичаїв, культури свого народу.

Таким чином, наша бездуховність - глобальне явище суспільного життя, що спричинилося столітніми переслідуваннями і утисками всього українського. Відродити ментальність народу, його основні риси світогляду, свідомості, характеру, моралі, етики, способу мислення і діяльності, побуту, родинної культури тощо - це завдання не одного дня. Воно є посильним у тому разі, якщо до його розв'язання будуть залучені усі структури: держава, школа, церква, родина, громадськість тощо.

Особлива місія у процесі розбудови України відводиться школі, учителю, як виконують людинотворчу, народо- і націє- формуючу, державотворюючу функції. Таке призначення може виконати тільки національна школа. Альтернативи національній школі немає, вона є гарантом етнізації особистості. У протилежному разі матиме подальше духовне виродження народу. Українське суспільство буде поповнюватися національно безликими громадянами, яким байдужі інтереси України, її майбутнє.

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ /В. Г. Москаленко/

Сьомий рік український народ будує незалежну державу. Довгим, тяжким і жертвним шляхом йшла Україна до незалежності, дорого за неї заплативши. На скрижальях української державності століття боротьби наших предків, у якій викристалізувалася ідея національної самобутності. Завдяки титанічній роботі українських просвітителів, педагогів зародився гуманістичний потенціал нескореної нації, яка вперто противилася знеосібленню й трепетно зберігала найцінніші якості своєї ментальності.

В збереженні менталітету величезне значення відіграла національна освіта в Україні. Тисячі педагогів чесно працювали на освітянській ниві, торуючи шлях майбутнім поколінням, долаючи перешкоди тоталітарної системи, яка склалася в радянській імперії в 30-ті роки.

Нині, в умовах економічної кризи, зниження життєвого рівня народу, непростого і виснажливого процесу демократизації суспільних стосунків, відбувається драматичний процес відродження і становлення української національної школи, в якому сучасне покоління педагогів бореться за втілення у життя української ідеї державотворення, формування національної свідомості, єдності та самоповаги.

Відомо, що система освіти в Україні переживає не кращі часи. Українській школі нелегко і не все залежить тільки від педагогів. Ми живемо в незалежній Україні і намагаємось будувати правову державу, тому процес становлення національної школи певною мірою залежить від державної політики відносно сфери освіти. Остання включає в себе: фінансування, прийняття законів Верховної Ради, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів, Президента України з проблем національної освіти. Важливим є те, як правові документи вищих органів влади втілюються в життя органами місцевого самоврядування. І від цього залежить місце педагога в українському суспільстві, відношення до нього держави, що не відповідає нині загальноприйнятому рівню цивілізованості.

Чому так склалося, що народна освіта України знаходиться в тяжкому стані: катастрофічна ситуація із матеріально-технічним забезпеченням шкіл, хронічна невплата заробітної плати педагогам, скорочення кількості класів за рахунок збільшення контингенту учнів і т.д.? Чому так сталося і які причини призвели національну школу до такого стану? Причини слід шукати у 30-х

роках, у тому періоді, коли йшло утвердження тоталітарної системи, залишки якої ще й досі коріняться в ряді владних структур. Звертання до досвіду, критичного аналізу й переосмислення побудови національної школи в 30-ті роки продиктоване не тільки зацікавленістю до минулого, але і життєвою необхідністю для становлення національної школи України.

Суперечливим і складним було становище національної школи. Зміни в економічному житті суспільства викликали невідкладні завдання подальшого розвитку народної освіти. Для розвитку народної освіти необхідно було укріпити матеріально-технічну базу та істотно збільшити будівництво шкіл.

Не дивлячись на те, що на початку 30-х років в Україні вже діяло 21 697 шкіл – цієї кількості було явно недостатньо, відчувалась гостра нестача учбових приміщень, кабінетів, майстерень. В школах заняття проводилися в три зміни, хоча ряд шкільних приміщень використовувались не за призначенням.

Особливо тяжким був стан сільських шкіл, значна частина яких восени і взимку знаходилась в запушенні, з розбитими вікнами, не опалювалась.

Виходом із скрутного становища було розширення будівництва нових шкіл. Становище з будівництвом нових шкіл було складним. За 1933 рік в Україні було введено в дію 44% шкіл, але в той же час було незавершено будівництво 79% шкіл. Після 1934 року збільшилося будівництво шкільних приміщень, що дало змогу ліквідувати навчання в третю зміну. Але проблема з шкільними приміщеннями і перехід до навчання в одну зміну так і не була вирішена в період 30-х років.

Крім будівництва та ремонту шкіл велике значення для підвищення загальноосвітнього рівня учнів мало матеріально-технічне забезпечення системи народної освіти. На початку 30-х років школи України дуже погано забезпечувалися обладнанням: партами, дошками, стільцями і особливо недостатньо підручниками.

В районах Дніпропетровської області: Олександрійському /нині Донецька обл./, Апостолівському, Васильківському, Кам'янському /нині Криничанський/, Молочанському /нині Дніпропетровський/ школи не забезпечувались підручниками. Із 5 мільйонів зошитів, які були потрібні для учнів області, в школах було тільки 70 тисяч, а олівці, чорнила, ручки взагалі не були придбані. Важкий стан був з матеріальними фондами для забезпечення учнів одягом, взуттям, гарячими сніданками. Таке положення було не тільки в Дніпропетровській, а й у Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській,

Київській та ряді інших областей республіки.

Не кращим було становище із матеріальним забезпеченням і в наступні роки, особливо в сільських школах. В 1936–1937 роках значна частина учнів сільських шкіл не була забезпечена підручниками. В більшості областей із 9 назв підручників, необхідних для шкіл, завозилось в райспоживспілки від 7 до 40 назв. Як свідчать факти, підручників було явно недостатньо.

Зростання мережі шкіл, особливо початкових, та контингенту учнів у них, викликало потребу у збільшенні кількості вчителів. З метою збільшення кількості вчителів початкових класів, за ініціативою Харківського відділу народної освіти, при кращих семирічних школах створювалися дворічні курси практикантів, до яких зараховували колгоспників віком від 18 до 25 років з освітою за 7 класів. На першому році навчання вони підвищували свій загальноосвітній рівень, а на другому – проходили практику в педагогічних інститутах. Після закінчення курсів практиканти склали екзамен на звання вчителя. Кожен з них повинен був на правах стажиста працювати в молодших класах. Якщо практикант отримав позитивну оцінку колективу школи, йому присвоювалося звання вчителя початкових класів.

У 1931 році нарком освіти М.О.Скрипник запропонував, щоб у кожній школі досвідчені вчителі готували 2 – 3 учнів сьомих класів з педагогічним покликанням для роботи в початкових класах. За два роки було підготовлено 21 тисячу помічників вчителя. Проте, незважаючи на це, в Україні було недостатньо педагогічних кадрів. У 1932/33 навчальному році не вистачало 22 460 учителів.

В 1935 році було встановлено два типи навчальних закладів: чотирирічні педагогічні інститути – для підготовки вчителів середньої школи та дворічні учительські інститути – для підготовки учителів неповної середньої школи. Посилюється підготовка вчителів через заочну і вечірню форми навчання.

На кінець 30-х років мережа педагогічних учбових закладів в основному стабілізувалася і в Україні діяло 24 педагогічні і 23 учительські інститути, 6 університетів, 85 педучилищ. Однак повністю задовольнити запити шкіл так і не вдалося. в 1940/41 навчальному році дефіцит учительських кадрів становив 11 794 чол.

Тяжким був матеріальний стан вчителів. На XII з'їзді партії більшовиків в 1934 році було вказано на необхідність покращення матеріального становища вчителів. Але в 30-ті роки нічого так і не змінилося. Незадовільними були житлово-комунальні умови вчи-

товарів, забезпечення їх промисловими і продовольчими товарами, продовжувалися затримки у виплаті заробітної плати.

В умовах неповного забезпечення шкільними приміщеннями, недостатнього забезпечення їх учоово-матеріальної бази, недокомплектації вчительськими кадрами проходило формування структури шкіл. До 1934 року в Україні існували різноманітні типи загальноосвітньої і спеціальної шкіл. З травня 1934 р. була запроваджена єдина структура загальноосвітньої школи: початкова / 1 - 4 класи/, неповна середня / 1 - 7 класи/, середня / 1 - 10 класи/.

В 30-ті роки відбувається процес зрощення вищих партійних і державних структур. Посилення і централізація влади в руках партійно-державного апарату підкорює органи влади - ради, виконкоми і накладає відбиток на формування системи народної освіти.

Перебудовується навчально-виховний процес в школах України згідно ідеологічних догм і постанов вищих партійних і державних органів: про підручники /1933 р./, структуру школи та викладання історії і географії в школі /1934 р./, організацію роботи і внутрішнього розпорядку в школі /1935 р./.

Статті цих постанов внесли зміни в навчальну роботу, вводився постійний склад учнів і розпорядок навчання. Основною формою навчання став урок. Була ліквідована комплексна система навчання і у всіх закладах втілювалась предметна система і п'ятибальна система оцінювання успішності учнів. Був встановлений єдиний день початку і закінчення учбового року у всіх типах шкіл, порядок прийому учнів і складання іспитів. Стандартизація торкнулася і навчальних програм. Учителі повинні були дотримуватися тексту підручника. Зміст підручника відбивав ті ідеологічні догми, які насаджувалися тоталітарним суспільством. У підручниках, методичних посібниках з гуманітарних дисциплін були широко представлено матеріали про те, ніби Л.Д.Троцький, О.І.Риков, М.І.Бухарін організували в СРСР банду вбивць, шкідників і шпигунів. А у підручнику О.В.Шестакова "Короткий курс історії СРСР" для 3 - 4 класів початкової школи /видання 1937 р. писалося "Шпигуни пробираються на заводи і фабрики, у великі міста і села. Необхідно пильно стежити за всіма підозрілими людьми, щоб вилучити фашистських агентів" /С. 36./.

У 1938 році еталоном для розробки шкільного курсу з історії став "Сталінський короткий курс "Історії ВКП/б/". У всіх типах підручників підкреслювалась виключна роль Й.В.Сталіна при побудові "соціалістичного майбутнього". За такими підручниками навчалися в школі. Працівники відділів народної освіти виконавчих комітетів різних рівнів

контролювали втілення і проведення в життя теоретичних вказівок партійно-державного апарату.

Зміст освіти, навчально-виховний процес, керівництво шкільною справою було підкорено сталінській "теорії" посилення класової боротьби в міру просування радянського суспільства "до соціалізму".

Генеральну лінію партії про розгортання класової боротьби підтримали місцеві ради і їх центральний орган ВУЦВК УРСР. Виступаючи на УІ сесії ВУЦВК УРСР її голова Г.І.Петровський в грудні 1933 р. говорив, що школа і кадри вчителів повинні залишатись в центрі уваги радянських органів тому, що класова боротьба в Україні проходить дуже жорстоко.

Це дало поштовх до того, що в період 30-х років на сторінках центральної і місцевої преси все частіше друкувалися повідомлення про шкідництво вчителів, викриття "класових ворогів на фронті народної освіти", "фашистських шпигунів", які проникли до шкіл.

На основі доносів, наклепів, фальсифікації фактів, роздування наслідків порушення дисципліни учнями проводилися "чистки" рядів вчителів, що привело до звільнення близько 4 тисяч вчителів як "класово-ворожих елементів", які працювали в школі. В грудні 1933 р. нарком освіти В.П.Затонський, виступаючи на пленумі профспілки працівників освіти, оголосив "контрольну цифру чистки вчительства", яка складала не менше 10% від загальної кількості вчителів України.

Таким чином, Україні одній із перших довелося вступити в епоху великого терору 1937-1938 років, який розпочався для українського народу на початку 30-х років і продовжувався в наступні роки.

Вчительство, як і вся інтелігенція, опинилося у трагічному становищі. Про свободу творчості - головної умови її існування - навіть говорити не випадало. Відносна свобода допускалася тільки в руслі офіційно визнаної ідеології, усе інше у кращому разі визначалося як "буржуазний мотлох", а в гіршому - як антирадянська діяльність і пропаганда.

Централізація і уніфікація всіх сторін життя суспільства, "боротьба з націоналізмом" призвели до русифікації культурних процесів, в тому числі і освіти, в Україні.

Внаслідок цілеспрямованої радянської імперської політики деморалізуючий вплив русифікації на Україні дався взнаки досить швидко. Опір русифікації слабшав із запровадженням колоніальної

шкільної освіти, згубно впливаючи на свідомість і моральний стан нації. Школа, цей здобуток цивілізації, була перетворена на установу, спрямовану на духовне поневолення української молоді.

Тоталітарна система у всіх її різновидах та історичних формах не лише пригнічувала і колонізувала український народ, але відбирала у нього історію, освіту, духовно розтівала його, прагнучи остаточно розчинити в радянській історії.

Український народ, позбавлений можливості повноцінно розвиватися, проявляв гідну подиву здатність до органічного і стійкого національного тривання, творячи духовні цінності, розвиваючи національну освіту.

Тоталітарний ружим не зміг остаточно зломити працівників освіти. В ній були, є й будуть сили, які зберігають духовність, незалежність думки, почуття власної гідності та гуманізм. Саме вони були й залишаються основою розвитку нашого суспільства, ініціатором його прогресу.

Нині в житті сучасних українських вчителів дуже багато абсурду й несправедливості, а нагород украї мало. Єдиною втіхою залишаються учні, яким віддані знання, частинки своїх сердець. Я не знаю, чи з'явиться коли-небудь український Мойсей, але узагальнений образ того духовного провідника, який має вивести народ України з рабства наших душ — це, без перебільшення, український вчитель.

Джерела.

Дніпропетровський обласний державний архів. Ф. 19. Оп. I, спр. 512, л. 14; спр. 156, л. 46; спр. 512, л. 62.

Вісті.— 1933.— 6 січня, 1 травня.

Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник.— К., 1940.— С. 5, табл. I; с. 38.

Народний вчитель.— 1930.— II січня.

Радянська освіта.— 1940.— 15 серпня.

ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМВІДНОСИН ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ

/І. Г. Л ю б а р/

За аналізом результатів археологічних, палеонтологічних, антропологічних, історичних та географічних досліджень у взаємовідносинах людини з природою вченими виділяються чотири періоди, кожний з яких характеризується особливостями цих стосунків й масштабами заподіяної довкіллю шкоди. Найбільш давній період /перший/ охоплює палеоліт, мезоліт і неоліт. Далекий наш предок у палеоліті збирав продукти лісу, поля, займався мисливством. У мезоліті з'являється рибальство, застосовуються більш досконалі знаряддя праці, виготовлені з каміння, кісток, дерева, рогу тощо. У період палеоліту близько 8-4 тис. років тому з'являється землеробство, скотарство, спорудження перших будинків, святилищ тощо. Такий спосіб життя і діяльність перших людей характеризувався незначним антропологічним впливом на довкілля.

Другий період взаємовідносин людини з природою припадає на час інтенсивного розвитку землеробства, скотарства, ремесел, будівництва міст тощо. Випаливалися ліси, розорювалися луки, застосовувалися перші хімічні речовини у землеробстві, військовій справі тощо. Це в свою чергу викликало різкі зміни у тваринному і рослинному світі.

Третій період взаємовідносин людини і природи припадає на час бурхливого розвитку природознавства, техніки, містобудування, винайдення парового двигуна, використанню електротехніки, атомної енергії тощо /XIII ст. - перша половина XX ст./ . У цей час ведуться спустошливі війни, має місце хижацька експлуатація надр, лісів, водоймищ. Повсюдно панує ідея про невичерпність природних ресурсів, що й визначало поведінку людини.

Хижацьке використання природних багатств в цей період призвело до появи перших локальних та регіональних екологічних криз: розвиток глобального мілітаризму, виникла реальна загроза глобальної ядерної катастрофи, розмірів набуло забруднення повітря, ґрунтів, води, космосу.

Четвертий період припадає на другу половину XX ст. який характеризується розвитком глобальної екологічної кризи. Цьому періоду притаманне виникнення і посилення парникового ефекту, поява озоноривних дир, кислотних дощів, суперіндустріалізація, су-

пермілітаризація, суперхімізація, суперзабрудження усіх геосфер тощо. Це приводить до прогресування хвороб, зростання смертності. Хвороби серця, рак, СНІД та інфекційні захворювання за цей період забрали життя сотен мільйонів людей. Для цього /періоду/ є характерним і те, що виникають рухи за спасіння і охорону природи /1970-1980 рр./. З 80-х років спостерігається різка зміна ставлення людства до природи, в більшості країн світу приділяється належна увага екологічній освіті, набуває широкого розмаху громадський рух за охорону довкілля. Характерним для цього періоду /з 1980 р. по теперішній час/ є створення національних і міжнародних природоохоронних програм, що передбачають ресурсо-зберігаючі технології, розвиток альтернативних джерел енергії, дехімізації в господарюванні, виникнення "зелених" асоціацій, товариств тощо.

Загострення екологічної кризи триває і вчені вважають, що сьогодні якщо не вжити загальнопланетарних зусиль по охороні природи то найближчим часом життя на планеті опиниться під загрозою знищення.

Катастрофічним є екологічний стан в Україні. Лише в басейні Дніпра щорічно скидається близько 10 млрд м³ неочищених стічних вод, у яких містяться надмірні кількості амонійного та нітритного азоту, нафтопродуктів, фенолів, солей важких металів та хлор-органічних пестицидів. А дніпровською водою користується більше половини населення України. Як виявилось, великої шкоди "Дніпро-пров"ю завдало створення шістьох водосховищ, коли було затоплено майже 700 тис. га родючих заплавної землі /близько 2,2 % загальної площі України/. Знищені під водою сади та городи могли б давати щорічно 3-4 млн т фруктів та овочів, а інші землі - близько 1 млн т зерна. Економічна, енергетична та рибогосподарська вигода від створення водосховищ порівняно мізерна, й нині ці водойми - накопичувачі промислового та побутового бруду. Майже половина річного обсягу стоку Дніпра є забрудненою.

Страшні наслідки /не регіонального, а планетарного масштабу/ має аварія на ЧАЕС. З 1987 р. лише в Києві втричі збільшилася кількість онкологічних захворювань, у шість з половиною раз - захворювань ендокринної системи, в шість - крові, в 31 - органів дихання. Це - наслідки чорнобильської екологічної катастрофи.

Злочинна політика природокористування призвела до загибелі в Україні за останні 30 років близько 20 тис. малих річок, а ті,

що залишилися, - вкрай забруднені. В київських річках Либідь, Сирець, Нивка, Дарниця, Віта ГДЖ деситків шкідливих речовин перевищені в десятки та сотні разів. Забруднення атмосферного повітря в таких містах, як Запоріжжя, Макіївка, Лисиманськ, Дніпродзержинськ, у певних районах Києва, в багатьох інших промислових регіонах України досягло небезпечного для життя людини рівня, коли за відсутності вітру концентрація шкідливих хімічних речовин перевищує ГДЖ в 25-100 разів. Загалом у повітряний басейн України щороку викидається понад 20 млн т шкідливих речовин.

Видобування корисних копалин призвело до руйнації 226 тис. га господарських земель України /близько 1 % усієї площі республіки/, проте щорічно відбувається відчуження майже 100 тис. га під нові об'єкти забудови.

Тільки 1-2 % природних ресурсів використовується для виробництва продукції, 98 % - втрачається, накопичуючись у природному середовищі у вигляді відходів, причому кожні 12-15 років кількість відходів подвоюється.

Близько 4-5 % території країни втрачено після чорнобильської аварії внаслідок радіаційного забруднення земель, більшою частиною наших лісів користуватися не можна. Величезних збитків завдали господарству України необгрунтовані меліоративні заходи на півночі та півдні.

Протягом останнього десятиріччя стан здоров'я жителів України став катастрофічно погіршуватися, оскільки він нерозривно пов'язаний з порушеннями екологічної рівноваги та деградації довкілля а адаптація людини та всього живого має певні межі й потребує небагато більшого часу, ніж час антропогенних змін навколишнього середовища. Під серйозною загрозою - генофонд нації.

Усе згадане змусило людей переосмислити ставлення до природи, почати глибоке вивчення генезису та розвитку складних взаємозв'язків і процесів у навколишньому середовищі, шукати шляхи гармонізації взаємин людського суспільства та природи, збалансованого розвитку людства, в якому поєднуються інтереси подальшого технічного прогресу й захисту довкілля.

Л і т е р а т у р а :

1. Білявський Г. О. та ін. Основи загальної екології: Підручник. - К., 1993.

2. Основи соціоекології: Навчальний посібник /За ред. Г.О.Вачинського, Н.В.Беринци, В.Д.Бондаренка та ін. - К., 1995.

розвивається компонент зорово-слухового каналу.
 2. Розвивається компонент слухового каналу.
 3. Розвивається компонент зорового каналу.
 4. Розвивається компонент слухового каналу.

РОЗДІЛ 2. ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ.

Виховання молодших школярів у процесі навчання є комплексним процесом, який охоплює всі сфери життя дитини. У центрі уваги виступає розвиток особистості, формування цінностей та набуття необхідних знань і навичок. Цей процес відбувається в умовах взаємодії різних компонентів навчального процесу: предметного, методичного, організаційного та соціального.

Однією з основних задач виховання є формування у дітей початкових форм моральної поведінки та громадянської свідомості. Це досягається шляхом впровадження в навчальний процес етичних норм, правил поведінки та принципів взаємодії. Важливою складовою є розвиток емоційної інтелектуальності, здатності розуміти та керувати своїми емоціями, а також емпатії до інших людей.

Важливим аспектом виховання є формування навичок самостійної роботи та відповідальності. Дітей навчають ставити цілі, планувати свою діяльність, виконувати завдання та оцінювати результати. Це допомагає їм розвинути впевненість у собі та здатність брати відповідальність за свої вчинки.

Соціальне виховання молодших школярів здійснюється шляхом залучення до групової роботи, проектів та інших форм взаємодії. Це дозволяє їм навчитися співпрацювати, розуміти потреби інших та вирішувати конфлікти мирним шляхом. Важливою складовою є розвиток комунікативних навичок, здатності висловлювати свої думки та слухати інших.

Важливою складовою виховання є розвиток фізичної культури та здоров'я. Дітей навчають виконувати фізичні вправи, грати в ігри та вести здоровий спосіб життя. Це допомагає їм розвинути витривалість, впевненість у собі та здатність долати труднощі.

Важливою складовою виховання є розвиток творчості та мистецтва. Дітей навчають малювати, писати, танцювати та виконувати інші творчі роботи. Це допомагає їм розвинути уяву, фантазію та здатність до самовираження.

Важливою складовою виховання є розвиток інформаційних технологій. Дітей навчають користуватися комп'ютером, інтернетом та іншими інформаційними технологіями. Це допомагає їм розвинути здатність шукати, аналізувати та використовувати інформацію.

Важливою складовою виховання є розвиток екологічної свідомості. Дітей навчають розуміти вплив людини на навколишнє середовище та берегти природу. Це допомагає їм розвинути відповідальність за стан нашої планети.

Важливою складовою виховання є розвиток громадянської свідомості. Дітей навчають розуміти свої права та обов'язки, брати участь у громадському житті та захищати інтереси суспільства. Це допомагає їм розвинути відповідальність за майбутнє нашої країни.

Важливою складовою виховання є розвиток культурної свідомості. Дітей навчають розуміти цінності української культури та традицій, а також культурних інших народів. Це допомагає їм розвинути повагу до культурної спадщини та здатність до взаєморозуміння.

Важливою складовою виховання є розвиток здоров'я та безпеки. Дітей навчають розуміти ризики, пов'язані з небезпечними ситуаціями, та брати заходи для їх уникнення. Це допомагає їм розвинути відповідальність за своє життя та життя інших людей.

Важливою складовою виховання є розвиток здоров'я та безпеки. Дітей навчають розуміти ризики, пов'язані з небезпечними ситуаціями, та брати заходи для їх уникнення. Це допомагає їм розвинути відповідальність за своє життя та життя інших людей.

РОЗВИВАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ УРОКА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

/З.М. Мірошник/

Для повноцінного формування і розвитку мислення дітей при експериментальному навчанні необхідно передбачити певні умови і дотримуватися їх:

1. При формуванні мислительних операцій слід обов'язково орієнтуватись на загальний розвиток дітей, їх психологічний стан.

2. Забезпечувати єдність розвиваючого компоненту, пізнавальної музичної інформації та емоційного враження дитини, зумовлювати і формувати позитивне ставлення до навчання взагалі і до результатів свого впливу у кожному конкретному випадку.

3. Передбачити на уроці спеціальні умови, в яких учень зможе ефективніше вдосконалювати певні мислительні дії, які слід розглядати як основу розвитку мислення дітей молодшого шкільного віку.

Роботу по формуванню мислительних операцій варто відокремити у самостійний етап уроку і назвати його "Хвилинка розвитку розумових дій". Це важливий компонент розвитку учнівської кмітливості, пізнавальних, пошукових і творчих здібностей; створення можливості формування у школярів гарного настрою, позитивних емоцій, ініціативи, самостійності, пошукового ставлення до засвоєння музичних творів різних жанрів. У завданнях розвиваючий компонент варто базувати на цікавому пізнавальному матеріалі, на принципах доступності, наочності, гуманізму, що дає можливість дітям впевнитись у своїх силах, зрозуміти, що їхня - учнівська - думка варта уважного ставлення і шани. Варіативність завдань та підготоване ходом навчання успішне їх виконання є важливою психологічною умовою формування впевненості в собі, що у молодших школярів має принципове значення для оволодіння навчальною діяльністю у цілому, а також для самоактуалізації і самореалізації особистості.

В процесі проведення на уроках музики "Хвилинка розвитку розумових дій" доречно використати такі групи завдань:

1. Завдання на порівняння.

2. Завдання на виключення зайвого.
3. Завдання на узагальнення та класифікацію.
4. Завдання на розвиток пізнавального інтересу.
5. Завдання на розвиток теоретичного способу пізнання.
6. Завдання на розвиток дій рефлексії.
7. Проблемні вправи.
8. Завдання на логічне комбінування.

Перша група завдань включає в себе різноманітні вправи на порівняння понять, засобів музичної виразності, у звуковисотному та темповому і тембровому плані, у напрямках руху мелодії, динамічного плану музичних творів, схем-моделей різних за будовою музичних творів, музичних характеристик різних персонажів та різнопланових характеристик одного й того самого персонажа: способів музичного розвитку, порівняння складу ансамблів, порівняння шляхів виникнення музичних творів.

Друга група завдань поєднує вправи на виключення зайвого. Вправи створені на цікавому і різноманітному музичному матеріалі: музичні поняття, назви типів музики, назви пісень, танців, маршів, назви нот, пауз, знаків альтерації, музичні символи, емоційні характеристики та багато іншого.

Третя група завдань – вправи на розвиток вміння узагальнювати та виконувати протилежну операцію – класифікувати. Ці вправи передбачають:

– утворення груп з ряду слів, та вміння дати групам назву; розподіл на групи за основною характеристикою; утворення груп слів за відповідним узагальнюючим словом; добирання узагальнюючого слова для певної групи слів; вміння дати назву для частини твору /цілого твору/.

Четверта група завдань вміщує цікаві творчі вправи які сприяють розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. Це ребуси, криптограми, головоломки, кросворди, нотограми, шифрограми, а також музично-дидактичні, сюжетно-рольові та проблемно-моделючі ігри.

Наступна група завдань – вправи на розвиток теоретичного способу пізнання. До них належать задачі з логічним навантаженням, задачі на вміння встановлювати інваріантність а також завдання, пов'язані з контролем та перевіркою власних розумових

дій.

Шоста група, яка включає вправи на розвиток дій рефлексії, передбачає встановлення і усвідомлення певної закономірності розумових дій, або встановлення і усвідомлення едентичності логічних операцій.

Передостання група – вправи проблемного характеру. Вони передбачають постановку проблемних питань, створення проблемних ситуацій, а також встановлення взаємозв'язків між зовнішніми та внутрішніми ознаками предметів, явищ та процесів.

І завершує процес проведення на уроці музики "Хвилинка розвитку розумових дій" виконання вправ на логічне комбінування, які включають також завдання на знаходження потрібних комбінацій при розташуванні фактичних матеріалів даних в певному порядку.

Переважає більшість вправ мають комплексний характер. Дітям пропонуються такі завдання: "Зроби висновок", "Поміркуй", "Обґрунтуй відповідь", "Доведи свою думку", "Дай відповідь на питання: чому?, як саме?, як на твою думку?, як ти вважаєш?"

Ці завдання сприяють розвитку словникового запасу учнів /зокрема музичного/, передбачають формування вміння працювати самостійно /як в ретроспективному, так і в творчому плані/.

У завдання також закладені можливості для здійснення диференційованого навчання.

Як окремий етап уроку, "Хвилинка розвитку розумових дій" триває 3-5 хвилин. Місце даного етапу в структурі уроку музики не фіксоване і обирається на розсуд вчителя в залежності від вимог навчального матеріалу кожного конкретного уроку.

АНАЛІЗ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ З МОВИ В ГІМНАЗІЯХ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

/С. О. Караман, О.В. Караман/

Для оптимального вибору і поєднання методів, засобів і форм навчання української мови важливе значення має всебічний аналіз змісту навчального матеріалу з мови в гімназіях гуманітарного профілю. Його доцільно здійснювати в кількох аспектах: понятійно-логічному, психологічному, виховному і дидактичному.

Понятійний аналіз здійснюється з урахуванням дидактичних і лінгводидактичних принципів змістового компонента навчання. Він передбачає виділення у змісті навчального матеріалу в мові основних понять для правильного визначення дидактичних цілей і оптимального вибору методів та засобів навчання.

З допомогою понятійного аналізу визначається структура навчального матеріалу /поняття, закономірності, правила тощо/ і способи розкриття суті нових понять як репродуктивного, так і пошукового характеру, їх взаємозв'язки з уже відомими. Завданням понятійного аналізу є також в'ясування того, які способи дії підлягають актуалізації, підготовка варіантів формулювань визначень, правил, а також виділення понять і способів дії на наступних уроках.

Понятійний аналіз доцільно здійснювати з допомогою узагальнюючих схем, таблиць, моделей-опор. Наприклад, понятійний аналіз теми "Дієприкметник" може бути таким:

1. Нові поняття:

Дієприкметник як форма дієслова

Ознаки дієслова	Ознаки прикметника
- активні	- змінюються за родами
- пасивні	- числами
- бувають теперішнього	- відмінками
- минулого часу	
- доконаного	
- недоконаного виду	

2. Нові закономірності:

Теоретичні активних і пасивних дієприкметників

3. Нові способи дії:

Відмінювання дієприкметників

Спостереження за явищами **ад**"ективації та субстантивації.

4. Нові правила написання дієприкметників:

- написання **н** у суфіксах пасивних дієприкметників;
- написання **е, с** у суфіксах пасивних дієприкметників;
- написання **-а, -я** в основі пасивних дієприкметників;
- написання **-уч, /лч/, -ач, /-яч/** у суфіксах активних дієприкметників;
- написання **НЕ** з дієприкметниками.

5. Культура мовлення:

Використання активних і пасивних дієприкметників в усному і писемному мовленні.

6. Опорні поняття і способи дій:

Роль дієприкметників у реченні.

Аналіз змісту теми "Дієприкметник як форма дієслова" показує, що в ньому є різні види навчального матеріалу: поняття, закономірності, способи дій, правила тощо. Виділення нових і опорних знань дає змогу відібрати необхідні методи й засоби навчання.

Так, формування нового поняття з теми "Дієприкметник як форма дієслова" для здібних і обдарованих учнів, які навчаються в гімназії, варто здійснити стимулячо-пошуковим методом /евристичною бесідою/, бо це поняття не має прямого зв'язку з попереднім матеріалом, однак у процесі його формування можна встановити аналогію стосовно інших понять.

Нові закономірності різні за своїм характером. Творення активних і пасивних дієприкметників учнями засвоюється з певними труднощами, а тому це підтему доцільно вивчати інформаційно-репетитивним методом, а відмінювання дієприкметників /нові способи дій/ аналогічне відмінювання прикметників твердої групи, а тому його можна вивчати стимулячо-пошуковим методом.

Перехід дієприкметників у прикметники та іменники можна відпрацьовувати спонукально-репродуктивним методом у поєднанні з поясненням учителя й учнів.

Нові правила правопису дієприкметників гімназисти добре засвоюють поєднанням прийомів інформаційно-репетитивного методу навчання.

підвищенню культури мовлення учнів гімназії у плані використання форм активних і пасивних дієприкметників в усному і писемному мовленні сприятимуть практичні вправи комунікативного характеру.

Під час вивчення всіх видів інформації про дієприкметник як форму дієслова і закріплення її необхідно широко використовувати опорні поняття, наприклад:

Розрізнення дієприкметників і прикметників

Занам'ятайте правила.

1. Дієприкметники називають ознаку, зумовлену дією; їх можна замінити дієсловом; при них бувають залежні слова; прикметники не можна замінити дієсловом.
2. Дієприкметники недоконаного виду мають суфікси $-уч/-яч/$ і дієвідміна або $-ач/-яч/$ - II дієвідміна.
3. Дієприкметники на $-лий$ бувають лише доконаного виду. Інші слова на $-лий$ - це прикметники.
4. Прикметники мають наголошені суфікси $-енн/ий/$, $-анн/ий/$ і вказують на неможливість якоїсь дії. У подібних до них дієприкметниках наявні ненаголошені суфікси $-ен-/ен-/$. Дієприкметники лише заперечують якусь ознаку, зумовлену дією.

дієприкметники

відкритий/коли/?здавна
печена/на чому/?на сковороді
квашена/в чому/?у джизі капуста
блискають - блискаючий промінь
зігнилий недавно
не оцінений
не сказаний

прикметники

відкритий погляд
печена картопля
квашена капуста
блискучий місяць
гнилий помідор
неоцінений
несказаний

Логічний аналіз здійснюється на основі дидактичних принципів послідовності, систематичності, дослушності та лінгводидактичних принципів міжрівневих і внутрірівневих зв'язків. Ці принципи вимагають, щоб матеріал викладався у тісному зв'язку з попереднім. Якщо ж такий зв'язок неможливий, слід вивчати цей матеріал першим. Отже, поняття потрібно вводити у логічній послідовності, тобто так, щоб наступне впливало з попереднього. Простежимо послідовність вивчення матеріалу нашої теми: Дієприкметнику властиві значення виду - доконаного або

недоконаного, часу – теперішнього або минулого. Дієприкметник здатний приєднувати до себе залежні слова і утворювати дієприкметниковий зворот: зачарувати – зачарований – зачарований красою гір.

За морфологічними ознаками дієприкметник зближається з прикметником, подібно до прикметника він узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку: опале листя, знайдений конспект, кишлача вода, діюча програма, засіяна нива.

У реченні дієприкметник виступає узгодженим означенням: Розпечене сонце на заході вже шубовснуло в Дніпро. (О. Довженко)

Активні і пасивні дієприкметники

Дієприкметники виражають ознаку за дією, яку сам виконує діяч, або ознаку предмета, який зазнає на собі дії іншого предмета.

За ознакою активної чи пасивної дії на предмет дієприкметники поділяються на активні і пасивні.

Активні дієприкметники називають ознаку особи чи предмета, зумовлену його ж дією: тремтячий голос, палаюче вогнище, літаючі хмари, опадаюче листя, любляче серце, достиглі плоди.

Пасивні дієприкметники називають ознаку особи чи предмета, зумовлену дією іншої особи чи предмета: битий шлях, засіяне поле, виїжджений шлях, розбита пляшка, куплена картина, заметений двір, написаний твір.

Відмінювання дієприкметників

Активні і пасивні дієприкметники всіх родів відмінюються так, як прикметники твердої групи. Наприклад: діючий, діючого, діючому, діючому, діючим, /на/ діючому; зваблива, звабливої, звабливій, звабливу, звабливою, /на/ звабливій; відкритих, відкритим, відкритих, відкритими, /на/ відкритих.

Під час вивчення теми "Творення активних дієприкметників" учні запам'ятовують правила, проводять спостереження, узагаль-

шесть вивчений матеріал за допомогою таблиць і схем.

Простежимо на прикладі:

Творення активних дієприкметників

Запам'ятайте правила:

1. Активні дієприкметники недоконаного виду творяться від основи теперішнього часу /3-ї особи множини неперехідних дієслів або перехідних, які вжито як неперехідні за допомогою суфіксів -уч/-юч-/ для I дієвідміни і -ач/-яч-/ для II дієвідміни: квітнучий сад, ваблячий вигляд, хвилюючий погляд, сяюча прикраса.

Активні дієприкметники недоконаного виду на вираження діючої ознаки людини обмежені вживанням.

Наприклад: стояча вода, але не стояча людина. Така форма не властива українській мові, тому слід вдатись до описової форми: людина, яка стоїть.

2. Активні дієприкметники доконаного виду творяться від основи інфінітива додаванням суфікса -л-: оналиє листя, розквітлий сад.

Проведіть спостереження:

1. Активні дієприкметники /називають ознаку особи чи предмета, зумовлену його ж дією: квітнучий, темніючий/ творяться від неперехідних дієслів /ознака дії є не цілеспрямованою, а стихійною: квітнучий сад, жевріюче вугілля/ недоконаного виду /квітнути, жевріти - що робити?/
2. Активні дієприкметники недоконаного виду творяться від форми 3-ї особи множини теперішнього часу /квітнуть, жевріють - закінчення -уть/-ють/ заміняємо суфіксами -уч/-юч/ для дієслів I дієвідміни/.
3. Активні дієприкметники доконаного виду /що зробити?/ творяться від минулого часу заміною дієслівного закінчення або від основи інфінітива /змарні-ти - змарні-лий; розквітнути - розквіт-лий/ додаванням суфікса -л-. При творенні актив-

них дієприкметників від дієслів доконаного виду з суфіксом -ну- цей суфікс випадає.

4. Активні дієприкметники доконаного виду широко використовуються в українській мові, а дієприкметники активні недоконаного виду вживаються рідко.
5. Розгляньте подану таблицю і зробіть відповідні висновки.

Творення активних дієприкметників

дієслово : основа теп. часу : минулий час : суфікс : дієприкметник			
недоконаний вид			
повзти	: повзуть	: -----	: -уч- : повзучий
дрижати	: дрижать	: -----	: -ач- : дрижачий
доконаний вид			
пожовкнути	: -----	: пожовкли	: -л- : пожовклий

Теоретичний матеріал до теми "Творення пасивних дієприкметників" учні вивчають за аналогією до теми "Творення активних дієприкметників".

Творення пасивних дієприкметників

Запам'ятайте правила:

1. Пасивні дієприкметники минулого часу утворюються від основи інфінітива перехідних дієслів за допомогою суфікса -н- / якщо основа закінчується на -а-/: написати - написаний, засліяти - засліяний.
2. В інших випадках / основа на приголосний та -и-, -і- / -і- // утворюються пасивні дієприкметники за допомогою суфіксів -ен- / -ен- /: бачити - бачений, напоїти - напоєний, принести - принесений.
3. Від односкладових дієслівних основ пасивні дієприкметники утворюються здебільшого з суфіксом -т-: дерти - дертий.

Проведіть спостереження:

1. Пасивні дієприкметники творяться від перехідних дієслів /вказують на ознаку предмета, яка виражає шлеспримовану дію: носити - ношений, зрубати - зрубаний/. Вони бувають доконаного і недоконаного виду /що робити? що зробити?/.
2. Від дієслів з основою на -а- пасивні дієприкметники творяться додаванням до основи Інфінитива суфікса -н/ий/. Наприклад: вимряти - основа вимря - додаємо суфікс -н/ий/ - вимря-н-ий.
3. Від інших дієслів пасивні дієприкметники творяться додаванням до основи Інфінитива суфікса -ен/ий/, після голосних -ен/ий/. Наприклад: виїздити - основа виїзди - додаємо суфікс -ен/ий/ - виїджений. Слід пам'ятати, що при творенні пасивних дієприкметників суфікс основи дієслів -и-, -ї- змінюється на -е-, що приспонується до -н- і дає -ен-. Кінцеві приголосні неозначеної форми змінюються так, як і в дієсловах: засидіти - засиджений, в'їздити - в'їджений, зрости - зрешений тощо. Після губних перед суфіксом -ен/ий/ з'являється л: купити - куплений.
4. підказка. Якщо в основі дієслова немає -а-, дієслово закінчується на будь-який голосний чи приголосний, тоді можна творити пасивні дієприкметники від основи дієслова I-ї особи однини додаванням суфікса -ен/ий/. Порівняйте:

основа Інфінитива : основа I-ї особи : суфікс : дієприкметник однини

прочита-ти : --- : -н- : прочитаний

розда-ти : --- : -н- : розданий

засія-ти : --- : -н- : засіяний

блію-ти : білю-ю : -ен- : білений

вигої-ти : виго-ю : -ен- : вигоєний

вез-ти : вез-у : -ен- : резенний

5. У суфіксах дієприкметників буква **-н-** не подвоюється.
6. Суфікс **-т-** приєднується до дієслівної односкладової основи /дерти, крити, бити; дертий, критий, битий/, а також до дієслів, в основі яких наявне звукосполучення **-оро-, оло-**: пороти-поротий - порений; колоти - колотий - колений.
7. Ряд дієслів утворюють паралельні форми - з суфіксом **-т-** та суфіксом **-н-/ -ен-/**, наприклад: посунути - посуnutий - посунений, одягнути - одягнутий, одягнений.
8. Дієприкметники утворені від дієслів недоконаного виду з суфіксом основи **-ува-, -оува-**, можуть мати значення як минулого, так і теперішнього часу /застосовуваний, використований/ здавна і застосовуваний, використований нині/.
9. Розгляньте таблицю I зробіть відповідні висновки.

Творення пасивних дієприкметників

дієслово: на яке питання	основа інфінітива	основа	суфікс	дієприкметник
відповідає	зміна звуків	однина		
зрубати : що зробити?	зруба-	зрубаний	-н-	зрубаний
спилляти : що зробити?	спилля-	спилляний	-н-	спилляний
білити : що робити?	біли-/и/е/	білений	-ен-	білений
скосяти : що робити?	скося-/с/ш/ /и/е/	скошений	-ен-	скошений
купити : що зробити?	купи-/п-л/ /и/е/	куплений	-ен-	куплений
вигоїти : що зробити?	вигої-/і/е/	вигоєний	-ен-	вигоєний
зсунути : що зробити?	зсуну-	зсунутий	-т-, -ен-	зсунутий
згорнути : що зробити?	згорну-	згорнутий	-т-	згорнутий
колоти : що робити?	коло-	колотий	-т-, -ен-	колотий
		колений		колений
застосовувати : --?	застосовува-	застосовуваний	-н-	застосовуваний

Тему "Дієприкметниковий зворот" доцільно вивчати шляхом вивчення правил і проведення спостережень, як-от:

Запам'ятайте правила.

1. Дієприкметник разом із залежними словами називається дієприкметниковим зворотом.
2. Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то він виділяється з обох боків комами.
3. Якщо дієприкметник виступає присудком, тоді дієприкметниковий зворот не виділяється комами /між групою підмета і групою присудка кома не ставиться/.

проведіть спостереження:

вже було видко гори, вкриті лісом, а між горами глибокі долини та яри. Городи скрізь пообсаджувані понад Россо високими вербами... /із тв. І. Неच्या-девицького/.

Психологічний аналіз здійснюється в єдності з логічним, оскільки є конкретизацією останнього. Учитель має знати готовність учнів до самостійної пізнавальної діяльності для визначення рівня проблемності навчального матеріалу з мови, пробудження інтересу до теми, виховання уваги і т. д.

Наприклад, на завершальному етапі вивчення дієприкметника можна використати такі питання для самоконтролю та завдання проблемного характеру:

1. Які морфологічні ознаки дієприкметника роблять його подібним до прикметника? Відповідь проілюструйте прикладами.
2. Які морфологічні ознаки дієприкметника дасть підстави розглядати його як особливу форму дієслова? Відповідь проілюструйте прикладами.
3. Які синтаксичні функції виконує дієприкметник?
4. Що називається дієприкметниковим зворотом? Наведіть приклади.
5. Які дієприкметники називаються активними? Наведіть приклади.
Як утворюються активні дієприкметники недоконаного виду? Які суфікси беруть у цьому участь? Наведіть приклади.
6. Як утворюються активні дієприкметники? Які суфікси беруть у цьому участь? Наведіть приклади.
7. Які дієприкметники називаються пасивними? Наведіть приклади.
8. Як утворюються пасивні дієприкметники? Які суфікси беруть у цьому участь? Наведіть приклади.
9. Які часові форми характерні для пасивних дієприкметників?

Наведіть приклади.

10. Які морфологічні ознаки слів квітучий і квітнучий дозволяють одне із них віднести до дієприкметників, а інше - до прикметників?
11. Доведіть приналежність поданих слів до різних морфологічних класів. Міркування подайте у формі алгоритму, передбачивши орфографічний коментар.
Нездоланий, не здоланий, незліченні, не злічені, нескінченний, не скінчений. Введіть їх у речення.
12. Складіть чотири речення із поданими словосполученнями, щоб вони виконували синтаксичну роль:
а/ відокремлених означень;
б/ невідокремлених означень.
Налиті колоски, розчучена дівчина.
подайте графічні моделі складених речень. Зробіть пунктуаційний коментар.

Аналіз виховної значущості навчального матеріалу потрібний для того, щоб намітити його найдодільніше використання в реалізації виховних можливостей уроку мови. Тому слід виділяти поняття, що впливають на формування лінгвістичного погляду на мову як суспільне явище, на виховання загальнолюдських цінностей, а також доповнювати навчальний матеріал новими фактами з життя суспільства, його історії для формування національної самосвідомості гімназистів.

Отже, для досягнення бажаної результативності навчання мови в гімназіях гуманітарного профілю важливе значення має вміле поєднання уроків різних типів, тобто побудова відповідної системи уроків з певної теми чи розділу. Адже лише система уроків зможе охопити всі ланки пізнання і навчання мови.

ДЕЩО ПРО СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

/Ф.З. Я л о в и й/

Як відомо, уже в початкових класах учителі на уроках української мови дають учням елементарні відомості про речення, зокрема про прості й складні. У старших класах учителі-словесники уже детальніше вивчають з учнями питання про різні типи простих і складних речень, не звертаючи, безперечно, увагу учнів на те, що в мовознавчій науці є багато визначень понять "просте" й "складне" речення й на те, що складні речення мають різноманітні структурно-семантичні особливості, а ось уже як на факультеті підготовки вчителів початкових класів, так і на філологічних факультетах університетів та педагогічних інститутів майбутні вчителі і початкових і старших класів при вивченні розділу "Синтаксис" курсу сучасної української літературної мови повинні глибоко вивчити й усвідомити названі вище особливості зокрема складного речення. Не зважаючи на наявність у мовознавстві багатьох визначень поняття "речення", доцільно звернути увагу студентів лише на визначаючі, констатуючі ознаки речення: інтонацію й предикативність, бо саме вони якнайповніше характеризують речення як синтаксичну одиницю. Але крім загальних рис, властивих і простому й складному реченню, складні речення мають свої специфічні особливості, які дають підстави говорити про просте й складне речення окремо.

Як же слід розглядати складне речення?

Чи це /об'єднання/ сполучення двох або більше простих речень, чи єдине ціле, в якому виділяються частини складного речення, співвідносні з простим.

Це питання широко висвітлене в лінгвістичній літературі.¹

У даному разі заслуговують уваги й всебічного схвалення мір-

¹ Див. Руднев О.Г. Синтаксис современного русского языка. Высшая школа, М.:1969, стр. 261-262; Современный русский язык, часть II /Морфология. Синтаксис/, под ред. проф. Е.М.Галкиной-Федорук, Из-во МГУ, стр.522;

Сучасна українська літературна мова. Синтаксис /За заг.ред. академ. І.К.Білочіла/. Наукова думка.-К.,1971;

"Основные построения описательной грамматики современного русского языка", Изд-во "Наука", М.,1960, стр.169.

кування академіка В.В.Виноградова, висловлені в статті "Основные вопросы синтаксиса предложения" про те, що "Складним називається речення, яке являє собою єдине інтонаційне й смислове ціле, але утворене з таких частин /двох і більше/, котрі за своєю зовнішньою структурою граматичною більш-менш однотипні з простими реченнями. Хоч частини складного речення за зовнішньою будовою однорідні з простими реченнями, але в складі цілого не мають смислової й інтонаційної закінченості, властивої для категорії речення, і, отже, не утворюють окремих речень".¹

Термін "речення" для позначення частин складного речення не зовсім вдалий, бо вимагає уточнення аспекту використання.

На нашу думку, найбільш вдалим для позначення частин складної конструкції є термін² "предикативна одиниця", бо він найкраще виражає суть аналізованої структури.

Термін "частини складного речення" не зовсім чітко виражає суть позначуваного явища, бо частиною речення, в тому числі й складного, може ж бути й словосполучення й синтагма.

Компоненти складного речення співвідносні з простими реченнями саме за структурою, за різними схемами прояву предикативності /модальності/, цей бік граматичного явища й підкреслює термін "предикативна одиниця". При цьому враховується і відмінність від сполучення, яке не володіє предикативністю, і відмінність від речення, для якого хоч і характерна предикативність, але разом з тим йому властива інтонаційна й смислова завершеність, а предикативна одиниця цих ознак не має.

Отже, не лише предикативність відрізняє речення від словосполучення, а й відсутність інтонаційної й смислової завершеності.

Предикативна одиниця лише за зовнішніми ознаками співвідноситься з простим реченням, вона омонімічна простому реченню.

Щоб зрозуміти природу предикативної одиниці, її можна порівняти з морфемою, яка може збігатися зі словом, але в такому випадку

¹ В.В.Виноградов. "Основные вопросы синтаксиса предложения", Сб. "Вопросы грамматического строя", Изд-во "Наука", М., 1955, стр.424.

² Абакумов С.Н. "Современный русский литературный язык", 1942; стр.151.

Н.В.Чесноков, "О частях сложного предложения", "Труды Таганрогского пединститута, т.УШ, 1962; стр.79-80.

"Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка", стр.171-172 и др.

ку вона вже розглядається в іншому аспекті, в аспекті мовлення, тобто виступає як функціональна одиниця. Отже, опрацюючи зі студентами названу вище тему, необхідно на підставі висловлених рекомендацій і побажань зорієнтувати студентів, щоб вони при цьому враховували такі моменти:

1. У поглядах на природу складного речення в лінгвістичній науці ще немає єдиної думки. Але науково найобгрунтованішою є точка зору, що складне речення становить собою не механічне об'єднання двох чи більше простих речень, а діалектично взаємообумовлених /синтаксично, інтонаційно й семантично/ предикативних одиниць.

2. Для називання компонентів складного речення найбільш владим є термін "предикативна одиниця", який позбавлений полісемії, яка властива термінам "речення", "член", а також конкретно виражає суть поняття, не допускаючи подвійного тлумачення, яке можливе в терміні "частина складного речення".

3. При опрацюванні цього питання студентам доцільно перш за все звернути увагу на наукові праці тих авторів, які писали про недоречність вживання терміна "речення" по відношенню до частин складного речення:

1. Абакумов С.И. Современный русский литературный язык, М., 1942, стр.151.
2. Белошапкина В.А. К изучению типов сложного предложения. Доклады и сообщения Института языкознания, выпуск 2, Изд. АН СССР, М., 1952.
3. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения. Сб "Вопросы грамматического строя", Изд. АН СССР, М., 1955, стр.424.
4. Основные построения описательной грамматики современного русского литературного языка", Издательство "Наука", М., 1966., стр.169,171.
5. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис./За заг.ред. академіка І.К.Білодіда/. Вид-во "наукова думка", -К.:1971.
6. Руднев О.Г. Синтаксис современного русского языка. Издательство "Высшая школа", М., 1963, стр.261-262.

РОБОТА НАД СЛОВОМ ПІД ЧАС НАПИСАННЯ ПЕРЕКАЗІВ.

/ В. П. С а в и ц ь к а /

Розвиток усного і писемного мовлення школярів – це провідний принцип шкільної програми з мови. Перекази, усні й письмові, належать до найбільш поширених видів роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів у школі. На основі переказу школяр учиться "говорити на тему", доносячи до слухача або читача основну думку, набуває уміння за допомогою засобів мовлення висловлювати своє ставлення до предметів і явищ навколишньої дійсності.

Завдання вчителя – привчити дітей у процесі зв'язного викладу думок дотримуватися логічно-композиційної послідовності. Зв'язне мовлення у своїх розвинених формах потребує підготовки, яка полягає у попередньому продумуванні його змісту, чіткому плануванні та відповідному словесному оформленні. Слід також наголосити, що переказ, як і диктант, дає можливість перевірити знання орфографії та пунктуації, а також рівень розвитку зв'язного мовлення, вміння самостійно за сюжетом, канвою будувати свій суцільний текст, перевірити словниковий запас, фразотворення, побудову речень.

У діючих програмах з рідної мови у початкових класах перекази і твори названі основними видами робіт з розвитку зв'язного писемного мовлення.

Рівноманітна робота над словом, словосполученням, реченням, зв'язним текстом допомагає дітям збагатити їх словниковий запас.

Проілюструвати таку методичну роботу для учнів 4 класу можна на основі кількох запропонованих текстів. Детальний переказ передбачає передачу змісту прослуханого й прочитаного близько до тексту із збереженням його структурних і лексичних особливостей. Він збагачує мовлення дітей словами і зворотами,

образними висловами. Тому тексти для таких переказів мають бути невеличкі за розміром, цікаві, як правило, сюжетні, довершені за мовним оформленням і змістом.

Наприклад:

Січовий козак Ріг.

Давно це було. В ті часи, коли гриміла слава про Січ. Били козаки турків, захищали південні рубежі країни від ворогів. А приходила старість – оселялися в широких степах південних.

Ось так на схилі літ хоробрий козак-січовик на прізвище Ріг облюбував місце для своєї оселі. Це якраз там, де в Інгулець впадає Саксагань. Став господарювати. В бою з бусурманами позбувся козак правого ока. Прозвали його в народі "Кривим". Бувало, повертаються козаки з Криму з сіллю і завертають на відпочинок до Кривого Рога.

Ішли роки. Навколо хутора козака Рога почали виростати нові оселі. Згодом тут виросло ціле село. Не стало старого козака, а назва залишилася – Кривий Ріг.

Робота над текстом.

1. Про які часи розповідається у тексті?
2. Де відбувалися події?
3. Чому козак-січовик отримав назву Кривий Ріг?
4. На березі яких річок побудував він свою оселю?
5. Чому наше місто називається Кривий Ріг? Підтвердіть це словами тексту?

Лексичні вправи.

1. До якого типу мовлення належить текст?
2. З'ясуйте, як ви розумієте значення слів: козаки, оселя, рубежі, бусурмани, хутір.
3. До слів оселя, облюбував, захищати, рубежі, оселятися, позбувся доберіть слова, близькі за значенням.

мив, то частував горілкою усіх із баранячого рога. Сам припадав на одну ногу. Кривим, значить, був.

Сподобалося в нього чумакам, і вони щоразу, коли проїздили повз село, завертали до Кривого Рога. Так і закріпилася назва за селом, яке дало початок великому місту.

(Із легенди).

Бесіда з класом і складання плану.

1. Про які часи розповідається у тексті? Як ви про це здогадалися?
2. Про що розповідається у другому абзаці? Яку назву йому можна дати? У якому реченні висловлена основна думка розповіді?
3. Чому оповідання назване "Спритний корчмар"? Дайте іншу назву.
4. Продовжіть думку речення "...яке дало початок великому місту".

Лексичні вправи.

1. З'ясуйте лексичне значення слів: метикуватий, корчма, частував, припадати, завертати. Як ще можна сказати?
2. Поясніть, як ви розумієте вислови: "чумацькі часи", "мальовниче балка", "звів корчму", "на злитті двох рік", "припадав на одну ногу", "закріпилася назва за селом", "не встиг розжитися".
3. До слів мальовниче, невеличке, метикуватий, великий доберіть слова, близькі за значенням. Яким іншими синонімічними словами можна замінити слова повз, хазяїн?

Граматичні завдання:

1. Звірте за орфографічним словником правопис слів: злитті, проїжджі, розжитися, проїздили.
- З а в д а н н я :** Придумайте кінцівку. Напишіть творчий переказ.

Отже, виконуючи з учнями різні види підготовчих вправ до написання переказів різних видів, учитель поповнює словниковий запас дітей, збуджує у визначеному руслі думки і почуття, розвиває мовлення, привчає дотримуватися орфографічних правил.

1. Поясніть значення висловів "гриміла слава про Січ", "приходила старість", "на схилі літ", "позбувся правого ока", про звали його в народі "Кривим".
2. Чи однакове значення слова "виростати" у словосполученнях: виростають діти, виростають села?
3. Знайдіть у тексті слова, які можна було б замінити цими словами втратити, обороняти, поселилися, заїжджають.

Граматичні вправи.

1. Чому подані слова пишуться з великої букви?
Україна, Інгулець, Саксагань, Кривий Ріг.
 2. Поясніть правопис слів південні, прізвище, сіллю.
- З а в д а н н я :** Написати детальний переказ.

Творчий переказ включає в собі творчі елементи. Особливість творчого переказу полягає в тому, що учень поряд з викладом змісту тексту може вносити певні свої зміни і доповнення. Ці домисли повинні органічно зливатися із змістом тексту. Це може бути:

- придумування вступу чи кінцівки;
- додавання висновків до переказуваного тексту;
- написання переказу за поданим сюжетом, за початком розповіді, за її закінченням;
- вставка описів предметів, явищ, подій;
- введення нових дійових осіб, характеристик;

Наприклад:

Спритний корчмар.

Було це за чумацьких часів. Везли чумаки сіль з Криму. І пролягав їх шлях повз невелике село, що заховалося в мальовничій балці на злитті двох рік.

Один метикуватий господар звів при виїзді до села корчмар. Там проїжджі частенько вечеряли. На посуд корчмар ще не встиг розжи-

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ЛЕКСИКОЮ КОЗАЦЬКОЇ ПІСЕННОЇ ЛІРИКИ

/М. Я. Будний/

Козацькі пісні, що є не менше ліричною історією і грою красою українського народу, повинен знати цей фольклорний спадок, українців кожен учитель початкових класів, якщо він не ризикує залишитись в обіймах педагогіки позавчорашнього дня.

Доречно підняти завісу таємничості історії козацької пісенної лірики.

...Історія нашого народу, як і життя кожної людини зокрема, має героїчні, трагічні, щасливі і не дуже сторінки. Та, як відомо, в героїчному найбільше виявляється національний характер народу, його душевна краса, його талант. Такі сторінки особливо хвилюють і викликають почуття національної гордості.

У нашому історичному минулому було таке видатне, неповторне й легендарне явище, як Запорозька Січ. Потім М.В. Гоголь у своєму творі "Тарас Бульба скаже: "Так ось вона, Січ! Ось те гніздо, звідки вилітають усі ті горді й дужі, як леви! Ось звідки розливається воля й козацтво на всю Україну."

Запорозька Січ... Козаччина... Найлегендарніше минуле українського народу, його святиня... Синонім свободи, людської й національної гідності, талановитості.

Було колись в Україні -
Ревіли гармати;
Були колись - запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
і славу, і волю...

Кожен учитель початкових класів мусить добре знати козацькі пісні, особливості їх лексики, адже вони пов'язані з історією народу, а найдавніші з них оспівують героїзм захисників Вітчизни від турецько-татарських загарбників, готовність молодих патріотів пожертвувати родинним затишком, а, може, й життям, - тому в цих піснях важливе місце займає мотив прощання з родиною, з коханою і героїчної загибелі козака.

Усе більше загострювалися класові суперечності і з часом

що не знайшло відображення в козацьких піснях

Ой, як тяжко жити стало,
 Бо ті прокляті пани
 Із нас шкури лоздирали
 І пошили жупани ...

Вкраплення відомостей про чарівні козацькі пісні учитель може почати на будь-якій частині уроків з рідної мови, читання, в сценаріях позакласних навчально-виховних заходів.

... Через віки до нас дійшов шелест козацьких знамен, бризкіт козацької зброї, стогін української землі від копит начальних ординців, бій, як блискавка, як межа між життям і смертю, між минулим і майбутнім нашого народу:

Де Савур-могила, широка долина
 Славне військо, славне Заторізьке
 у похід виступає...

Взагалі козацькі пісні – то високо-художній поетичний, часто написаний багатотомник гіркої історії народу, його віри у краще майбутнє. Сьогодні ж уявити вчителя без таких знань просто неможливо, а не те, що допустити до кафедри національної школи.

Як повідомив наш земляк, академік Д.І. Яворницький, на одному із залозорозьких прапорів зображено козака на коні, а під ним – напис: "Козак куди хоче, туди й скаче, ніхто за ним не заплаче". Та, вважайте, це не зовсім так, адже ж у кожного з них була мати, були й сестри, кохані, наречені, дружини, діти. І вони плакали, вираджаючи козаків на Січ, у похід, чекали роками їх повернення, а не дочекавшись, продовжували чекати...

... Ой плаче і жалкується старий
 батенько і старая матінка,
 Та до воза вони доходжать, до
 молодого козаченька.

У козацьких піснях підкреслено непокірність молоді, що не хотіла закріпачення і вибирала життя, повне тривоги і небезпек, але вільне, тому й покидала рідні місця. Тож у піснях такого циклу часто йдеться не про вчинки, а про емоції героя, –

це переважно тужливий настрій самотнього, безталанного козака, безрідного сироти, якому "степ широкий - рідний брат", а "шабля й люлька - вся родина".

Не жури мене, стара няня,
 Бо я журбу знаю;
 До Дунаю приїзжаю,
 З кониченька не вставаю,
 В піхву шаблю не ховаю...

Учителям відомо, що в козацькому житті часто єдиним вірним другом, що оплакує зраненого козака - це його бойовий кінь:

... що в головах ворон кряче,
 А в ніженьках коник плаче.

Наприклад, у сценарії одного з позакласних виховних заходів для школярів 3-го класу на тему: "Ой, коню мій вороненький" вводяться козацькі пісні або уривки з них про коня, конярство, кінноту, тощо. Це пісні "Ой чий то кінь стоїть", "Ой, коню мій вороненький", "Копав, копав криниченьку", "Їхали козаки...", "Розпрягайте, хлопці, коней", "Їхав, їхав козак містом", "Чом ти прийшов", "Ой при лужку, при лужку..." "Там за лісом, за лугом", "Ой ти, коню, сивогривий", "Там, де Ятрань круто в'ється" та інші.

У багатьох місцях лише називаються козацькі пісні, у даному випадку про вірного козацького коня.

Іноді саме він сповіщає рідних про героїчну загибель козака:

... не плач, мати, не журися,
 та вже твій син оженився,
 та взяв собі панночку,
 в чистім полі земляночку ...

Той же кінь іде й за труною свого хозяїна:

... козака несуть і коня ведуть,
 кінь голову клонить...

Багата і розмаїта палітра художніх засобів, що використані в козацьких піснях. У них особлива мелодійність, яка досягається ще й тонко підібрана асонансами й алітераціями. Наприклад, у пісні "Козаченьку, куди йдеш?" настрої суму підкреслено повторами слів, у яких є звуки "іс", "ес", "ас":

Ждала дівка навісна,
 Мина осінь ще й весна...

Важливість проблеми розкривається на системі уроків з рідної мови, але навіть на одному фрагменті видно користь, ефективність та результативність педагогічних зусиль учителя.

Пропонується фрагмент пояснення нового матеріалу на уроці з теми: "Героїчне минуле України, козацькі пісні "Стоїть явір над водою...", "Ой у лузі червона калина похилилась".

На фоні сумовитої козацької пісні звучать слова вчителя: "Україно... В одному вже тільки цьому слові і для нашого вуха, і навіть для вуха чужинця бринить ціла музика смутку і жалю... Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її; країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової героїчної боротьби за волю...

Із сивої давнини до наших днів народи творять свою історію. Творять її мозолястими руками, героїчними подвигами, розлогою піснею... Історія нашого народу писалася передовсім відвагою і мудрістю наших предків українців, козацькою славою, гордою непокірністю і самопожертвою, безкорисливою любов'ю до своєї рідної, политою сльозами і потом, святої батьківської землі. Споконвіку й донині в народі були пісні – ліричні й героїчні, зворушливі й урочисті, які возвеличували своїх заступників – козаків – до рівня непереможних, усемогутніх, незмирущих як сама земля, як сам народ.

Звучить у грамзаписі

"Ой у лузі червона калина похилилась..."

У зал заходять хлопчики в українському вбранні, їх зустрічають 2 козаки, загородивши їм дорогу козацькою зброєю.

Запитують:

– Між козаками ти був?

– Козацьку кашу їв?

– А козацькі звичаї ти знаєш?

Іди на козацьке коло.

Козаки, щоб довіку гуляли

Угорші мислі мали

Воріженьків під ноги толтали.

Улюблена метафора козацьких пісень – це зображення смерті як одруження або як непробудного сну: "Заснув в степу він, сердега, довіку"; "битви" – як заставу чи кривавого бенкету". Окреми образи, символи, метафори й мовні кліше поетичного арсеналу козацьких пісень зустрічаються й в інших циклах та жанрах, бо вони, виявляючи народний ідеал, якнайкраще відповідають його естетичним смакам та уподобанням.

Проводам козаків, розлученню сина з матір'ю, хлопця з дівчиною, чоловіка з дружиною присвячено багато народних пісень та літературних творів. Серед найпопулярніших пісень та літературних творів. Серед найпопулярніших – "Гомін, гомін, по діброві", "Йшли корови із діброви", "Іхав козак за Дунай", "Засвіта встали козаченьки".

Вірш "Тополя Тараса Шевченка". Хто його не читав, хто його не чув. Адже це гімн великому коханню в українському фольклорі. Втративши надію дочекатися повернення козака, дівчина гине, а козак, повернувшись, від горя теж загинув.

Атмосфера лицарської доблесті, честі, людської гідності та порядності, що існувала серед козацтва, а також лицарське ставлення козака до дівчини та дружини створювали високу моральну чистоту долюбних та шлюбних взаємин;

Зранці Ярему вінчали;
А ввечері мій Ярема
(Ой хлопець звичайний!)
Щоб не сердить атамана,
Покинув Оксану:
Ляхів кінча; з Залізником
Весілля справляє
В Уманщині, на пожарах,
Вона виглядає, –
Виглядає, чи не їде...

(Т.Шевченко "Лебедине")

Пошана до матері, до бабусі, до сестри, що мала місце і пропагувалася в сімейному вихованні, у хлопця – майбутнього козака – поступово переростала в пошану до дівчини, до майбутньої дружини.

/В. В. Ткаченко/

У час становлення молодої незалежної України особливо актуальним є відродження духовності нашого народу: його історії, традицій, мови. Провідні педагоги сьогодення вважають, що національна школа має бути поставлена на реальну національну основу, національним змістом має бути наповнений кожен навчальний предмет з урахуванням провідних психологічних рис українця, вікових та індивідуальних особливостей дитини.

У початкових класах всі предмети вивчаються у тісному взаємозв'язку. Народознавство можна широко поєднати з читанням, природознавством, образотворчим мистецтвом. А от що у нього спільного з математикою?

Одним із напрямків методичного оновлення уроків у початкових класах є проведення їх на основі інтеграції навчального матеріалу з декількох предметів, об'єднаних навколо однієї теми. Але інтеграція потребує високого професіоналізму, тому доцільно розглядати дану проблему як використання міжпредметних зв'язків. У цьому випадку народознавчі елементи мають допоміжне значення для вивчення курсу математики.

Реалізувати міжпредметні зв'язки можна методами евристичної бесіди, розповіді, практичної роботи, обов'язково спираючись на життєвий досвід дітей. Одного разу загадати загадки, іншого вивчити лічилку, чи скоромовку, повідомити якусь цікавинку. А в результаті – не лише розширюються знання дітей, а й створюється особливий емоційний фон, що посилює виховний вплив. Діти на уроках в початкових класах повинні любити усну народну творчість. Вона має стати супутником у їх житті, бо найповніше відповідає психології дитини, співзвучна дитячій фантазії. Фольклор вчить мріяти, захоплює уяву дитини, пробуджує її творчі здібності, відкриває величезні можливості для розумового розвитку.

На уроках математики в першому класі вчитель може вико-

ристовувати дитячий фольклор: загадки, лічилки, скоромовки, по-
чішки і забавлянки, прислів'я і приказки, смішинки-веселинки,
народні ігри та казки, дитячі народні пісеньки.

Використання загадок допоможе вчителям зробити уроки мате-
матики цікавішими, а тому і засвоєння матеріалу більш глибоким
та міцним. Адже загадки – це стислі поетичні або прозові запи-
тання, де у прихованій формі одні предмети чи явища зображують-
ся через інші завдяки спорідненості, подібності їхніх власти-
востей, часом ледь помітних. Це спонукає дитину вдумуватись в
кожне слово, порівнювати його з іншими, знаходити подібність
і відмінність. У ході розгадування дитина виконує ряд мисли-
тельних операцій: аналіз, синтез, порівняння.

Загадки особливо корисно використовувати під час вивчення
чисел в межах 10, підбирати їх доцільно так, щоб в них зустрі-
чалися кількісні та порядкові числівники, як у змісті самої за-
гадки так і у відповідях.

Наведемо фрагмент уроку тема якого "Склад числа 5. Напи-
сання цифр. Порівняння чисел в межах 5. Попереднє і наступне
числа.

I. Повторення вивченого матеріала.

1/. Лічба предметів у межах 5. Називання чисел від 1 до
10, від 1 до 5, від 5 до 1 тощо.

2/. Утворення чисел 2, 3, 4 за допомогою геометричних фі-
гур.

3/. Цікаві вправи.

- А сердиті два індики

Взули нові черевики.

Рипу-рипу черевики

Всього скільки черевиків? /4/

-Скільки чобітків Надійка купила,

щоб киця ніжки не замочила? /4/

- Загадка. П'ять ріжків торбинка має, п'ять братів туди
влізає, щоб мороз їх не щипав і турбот не завдавав. /Ру-
кавичка/.

Яке число зустрічається? Скільки разів?

II. Робота над новим матеріалом.

III. Засвоєння складу числа 5. Цікаві вправи.

Лічилочка.

П'ять зайчаток вийшли з дому:

Спершу стали по одному,

Потім - в пари, топчуть сніг,

Хто без пари геть побіг? /І.Філіп"єва/.

- Скільки зайченят у парах? Скільки зайченят побігло геть?
З яких чисел складено число 5?

Одне з найважливіших завдань початкового періоду навчання математики - формувати вміння лічити предмети, поняття про принцип утворення натурального ряду чисел з попереднього та одиниці. Вирішенню цього завдання сприяють лічилки. Лічилки, які складені дорослими для дітей мають певний зміст, містять у собі повчальні та виховні завдання. Використовувати лічилки можна під час проведення фізкультурхвидинок, при проведенні ігр на перервах.

Тікав заєць через міст.

Довгі вуха, куций хвіст.

А ти далі не тікай

І лічити починай.

Один, два, три - вийди ти.

Перша, друга, третя хвиля,

Чайці ніжки в річці мила,

Білі крила замочила

Нагострила дзьоб.

У підручниках і посібниках з математики для початкових класів мало матеріалу, який пов'язаний з народознавством. Арифметичні задачі, що відображають конкретні життєві ситуації сприяють розвитку школяра, їх може скласти сам учитель на народознавчому матеріалі.

I/. У скрині у бабусі лежало 9 сорочок. До Великодня вона справила для своєї родини 5 нових сорочок. Скільки сорочок тепер стало у бабусі? Чому справляли до Великодня нову одягу?

2/. Мама знає три колискові пісні, а бабуся на 5 більше. Скільки колискових пісень знає бабуся?

3/. Танець "Гопак" діти танцювали парами. Всього було 9 пар. Скільки дітей танцювали "Гопак".

4/. На Івана-Купала 5 дівчат сплели по 3 віночки. Скільки всього віночків сплели дівчата?

5/. Дівчата розмалювали 27 писанок. Оленка розмалювала 9 писанок, Маринка на 8 писанок більше, а Мар"янка решту. Скільки писанок розмалювала Мар"янка?

6/. У травні 1648 р. Б.Хмельницький під Жовтими Водами розбив польське військо Стефана Потоцького. Скільки років минуло з того часу?

В.О.Сухомлинський у своїй педагогічній практиці для розвитку логічного мислення використовував задачі, які придумав народ. Розв'язування задач із "задачника навколишнього світу" в дитячі роки розбуджують думку, вчать доброті, співчуття.

1/. На груші росло 60 груш, а на вербі на 12 груш менше. Скільки груш росло на вербі?

2/. Летіли горобці і сіли на стовпці,
як сіли по два - один сповець зайвий.

Скільки горобців і скільки стовпців?

Таким чином на уроках математики можливе використання народознавчого матеріалу, завдяки йому процес формування математичних знань буде проходити більш успішно і діти будуть прилучені до джерел невичерпних духовних скарбів українського народу.

ГУМАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

/Ю.А. Шаповал/

Гуманізація процесу формування творчої особистості засобами українського фольклору найактуальніша проблема сьогодення. Вдало обрана форма стосунків - важлива умова успішного впливу педагогів на дітей, коли вчитель шукає шлях до серця кожного учня. Справжня доброта, повага до особистості учня, неможливі без послідовної безкомпромісної вимогливості учителя, вміння проникнути у внутрішній світ своїх вихованців, зрозуміти найтонші порухи душі, відчуті і зрозуміти його бачення світу і ситуації.

Формування демократичної системи спілкування між учителями та учнями, яка сприяє перетворенню кожної дитини у вільну, самостійно мислячу особистість.

Гуманізація закладена в художніх творах, в народній музичній творчості, які впливають на дітей - на інтелект, на серце, почуття. Учитель прагне, щоб його учні любили все нове і прекрасне, бо через цю любов і формуються справжні гуманні почуття і творча особистість.

Невичерпним джерелом гуманізації виховання та навчання учнів є використання досягнень національної культури:

- засобу передачі морального досвіду людства,
- джерело дитячої творчості,
- засіб спілкування.

Великим поборником справжнього гуманізму був Василь Олександрович Сухомлинський. Він говорив, що у руках учителя музики - один з найсильніших засобів впливу на думки та почуття дитини. "Без музики важко переконати людину яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті є основою емоційної, естетичної і моральної культури. Музика є одним з найтонших засобів повернення до добра, краси, людяності" - ці слова видатного педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського конкретизують звичну для нас тезу про музичне виховання, насамперед, як про виховання творчої особистості.

Протягом багатовікової історії людства, український фольк-

ного мистецтва з метою формування творчої особистості стає більш актуальною.

Український фольклор пробуджує сильні благородні почуття, організовує волю, викликає багатство емоцій. Фольклор увібрав у себе мудрість та знання багатьох поколінь, що передавалося у вигляді поезії, музики, ігор, танців, дабав.

Українська народна пісня складається з колискових, ігрових та жартівливих пісень.

Пісня – душа народу, незмінна її спутниця. Споконвіку в Україні співали у радості і горі, на сімейних і народних святах. Пісня супроводжувала людину протягом усього життя, допомагаючи у праці й прикрашаючи побут.

Пісня – це мова народу, його історія, національне багатство і культура.

Народна музична творчість дає багату основу для формування творчої особистості учнів.

Цілісність і наступність культурної традиції народу, її збагачення і розвиток можуть здійснюватись лише за умовами тісного зв'язку школи і сім'ї. Адже саме в родинях формуються поняття про матеріальні та духовні цінності, прищеплюється любов до народних традицій.

Народна українська пісня – одне з важливих джерел формування творчої особистості дітей.

Народні українські пісні дуже різноманітні. В них відобразились усі сторони життя народу. За визначенням О.П.Довженка "українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу".

Є багато видів народних пісень: обрядові, історичні, суспільно-побутові, родинно-побутові, коломийки, колискові.

В суспільно-побутових піснях народ виливав своє горе й страждання і висловлював ненависть до гнобителів, любов до свободи, віру у краще майбутнє.

В родинно-побутових піснях говориться про стосунки в родині, про жіночу долю.

Історичні пісні змальовують боротьбу трудящих проти ворогів. Це своєрідний літопис історії українського народу. В піснях найшли свій відбиток історичні постаті Моррзенка, Сагайдачного,

Дорошенка, Байди. Під час звучання історичних пісень, національні герої начебто оживають.

Календарно-обрядова поезія – найдавніший вид українського фольклору. Особливе місце у житті українського народу займало урочисте відзначення наближення нового землеробського року, приходу весни, передодня збирання врожаю і часу жнив.

Прийнято розрізняти зимовий, весняний і літній цикли календарно-обрядових пісень, що відбивали працю й побут людей у різні пори року.

Обрядові пісні прославляли той чи інший обряд. А який безмежний світ почуттів відображений у жартівливих, гумористичних і сатиричних піснях. В них висміюються ледарі, боягузи, хвалькуваті та користолюбні люди.

В українських народних піснях в наш час звучить тема творчої праці: "Ой чого ти, земле, молодіти стала", "Розквітай, колгоспна ниво".

Великий репертуар українських народних пісень, передбачено програмою. Серед них "Грицю, Грицю до роботи", "Ой на горі жінці жнуть", "Вийшли в поле косарі", "Ой сивая та зозуленька" та інші. Ці пісні користуються великою популярністю в учнів.

Велику роль в гуманізації процесу формування творчої особистості мають українські коліскові пісні. Вони викликають захоплення простотою, безпосередньою ніжністю. У них відтворюється ширість у ставленні до дитини, любов, ласка, приязне слово, яким її оточують в родинному полі.

На формування творчої особистості учнів великий вплив мають обрядові пісні – обжинки, колядки, щедрівки, веснянки, літні обрядові свята.

Введення народних свят в школу починається з початку навчального року.

Спеціальну ланку в річному циклі календарно-обрядових пісень складають осінні народні свята. Вони безпосередньо зв'язані зі збиранням урожаю, плетіння вінків, побажанням господареві доброго врожаю у новому землеробському році.

Це відображено у жнивварських піснях. Залежно від основного змісту певного етапу жнив, характеру обряду, жнивварські пісні діляться на зажинкові, які співають на початку роботи,

жнивні, що виконують під час збирання врожаю, та обжинкові, що співають на закінчення праці на ниві: дожинання останніх снопів.

Жнивварські пісні надзвичайно різні: "Ой до кінця, женчики", "Ой на горі жито", "Вийшли в поле косарі", "Женчикок бренчикок", "Ой на горі жита много".

Зимові свята і обряди найбільш цікаві для молодших школярів. Зокрема свято Миколая.

Винятково багатим за своїм характером з давніх давен на Україні святкування Новорічних свят, Різдва, Старий Новий рік, Свято Миланки та Василя, Свято Водохрещення, які обов'язково супроводжуються колядки та щедрівки.

У скарбниці українського народу від найдавніших часів збереглися величальні пісні, колядки та щедрівки. Вони органічно пов'язані з життям, побутом та історією українського народу.

Святкове, романтично-піднесене оптимістичне звучання викликають щедрівки: "Щедрик-Ведрик", "Щедрівочка-щедрувала", "Добрий вечір тобі, пане господарю". Особливе значення в зимовому обрядовому дійстві відводиться народному театру "Вертепу". Дуже цікаві для дітей новорічні ігри "Коза" та "Маланка".

Не менш цікавими для дітей є пісні весіннього циклу. Вони мають позитивний вплив на формування творчої особистості.

Невід'ємною складовою весняного народного обрядового дійства є веснянки та гаївки: "Благослови мати весну закликати", "Кривий танок", "А ми просо сіяли", народні ігри: "Подольночка", "Перепілонька".

Гра "Кривий танок".

Дівчатка беруться за руки, бігають ланцюжком між посадженими на землю хлопчиками і приспівують:

Йй встань, устань, подольночко,

Облий личко, як ту скляночку,

Візьмися в бока,

За свої

Підскочи до раю,

Бери сестру скраю.

На Україні немає такої місцевості де б не влаштувалися різноманітні народні ігри, не водили хороводів, не співали і

не танцювали. Головне в цьому народному обрядові - зачароване почуття єдності людини з природою, усвідомлення себе її частиною.

Найбільш весняним святом є Великдень /Пасха/ - свято Воскресіння Ісуса Христа. На це свято теж лунає багато пісень.

На зелені свята люди прикрашають домівки та подвір'я. Відгомін весняної обрядовості зберегли пісні, що співають на свято "Трійці".

Чарівне свято Івана Купала супроводжується купальськими піснями, такими як "А ми рутоньку посіємо", "Купалась ластівочка", "Марина" та ін.

В обрядових піснях відобразилися кращі якості українського народу, як працьовитість, оптимізм, шановливе ставлення одне до одного. Дуже дбайливо ставилися люди до природи.

Велике значення в формуванні творчої особистості має слухання музики. Музика - мова, якою спілкуються різні народи світу і яку добре розуміють. Музика допомагає дітям відчувати, що таке добро і краса, стати дорослішим, розумнішим і добрішим.

На Україні здавна існувала добра традиція активної участі композиторів у розв'язанні проблем музичного виховання дітей. Згадаймо внесок у цю справу М.Лисенка, який створив дитячий репертуар. Цікавою сторінкою творчості композитора є дитячі опери "Коза-дереза", "Пан Коцький", "Зима і весна".

Частина спадщини українських композиторів у галузі створення дитячого репертуару знайшла відображення в програмах музики.

Серед них українська народна пісня "Ой лопнув обруч", "Ой на горі жито" обр. А.Коломийця та інші.

Отже, пробудження інтересу до музики сприяє систематичне поєднання багатства різноманітних форм, якими володіють школа, сім'я, громадскість. Злагоженість усіх ділянок цієї роботи забезпечить ефективність педагогічного впливу, викличе у вихованців позитивні естетичні емоції, в процесі сприймання твору мистецтва, сформує переконання, що краса музики має свої джерела в житті, навколишньому світі. А використання у навчально-виховному процесі народного українського фольклорного мистецтва, значно впливає на формування творчої особистості.

САМОСТІЙНА РОБОТА УЧНІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ

/Т. А. Гаркуша/

Під дидактичними методами навчання прийнято вважати таку навчально-пізнавальну діяльність, при якій під керівництвом учителя чи самостійно здійснюється формування системи знань, умінь і навичок учнів, якісні зміни в їх свідомості, світоглядній позиції, волі, характеру та особистісних якостях підростаючого покоління.

Отже, це така пізнавально-навчальна діяльність, яка здійснюється під впливом учителя, при його допомозі, або самостійно.

Поняття "самостійно" може означати діяльність абсолютно без педагогічного впливу учителя, вихователя чи батьків, однак найчастіше самостійна робота стає результативною і ефективною, коли учню дається, ніби він діє самостійно, коли він не помічає педагогічного керівництва, спрямування, заохочення чи такого впливу, коли учень уже не може не діяти самостійно. Така самостійна робота дає найбільшу результативність, ефективність не лише у засвоєнні системи знань, умінь і навичок, а й сприяє розвитку пізнавальних, пошукових та творчих здібностей особистості, а це значить, що за таких умов трішечки наділений якимись здібностями учень обов'язково стане талановитим, а талановитий учень перетвориться у геніально-го /учня, виконавця чи творця/.

Не випадково визначні педагоги України завжди стверджували, що професійна обдарованість і майстерність учителя пролягає у правильній організації самостійної роботи учнів на уроках /у даному випадку - на уроках музики/, у позакласній діяльності та самостійної роботи над вдосконаленням уже набутих певних знань, умінь і навичок як системи тренувальних вправ для самостійного опанування музикою, піснями чи виконавською діяльністю на значно вищому у порівнянні з попереднім рівнем.

Визначний педагог сучасності Василь Олександрович Сухомлинський /1918 - 1970/ вважав самостійну роботу /коли вона правильно організована учителями/ чи не найголовнішим методом навчання і виховання в загальноосвітньому навчально-виховному закладі.

На думку В.О.Сухомлинського, виховання, що спонукає до самовиховання, - це і є справжнє виховання. Вчити самовихованню незрівняно трудніше, ніж організувати недільне проведення часу /докладніше див.: С у х о м л и н с ь к и й В. О. О воспитании. - М.,

1975. - С. 262/.

У багатьох своїх працях В.О.Сухомлиньський /"Виховання і самовиховання", "Моя педагогічна віра", "Бірте в людину", "Духовний світ школяра", "Серце віддаю дітям", "Павлиська середня школа", "Народження громадянина", "Праця душі" та ін./ неодноразово стверджує важливу роль самостійної роботи учня у формуванні особистості чи то в процесі навчання, чи виховання /здебільшого в позакласній роботі/.

"Культура виховного процесу в школі, - відзначав В.О.Сухомлиньський, - багато в чому визначається тим, наскільки насичено шкільне життя духом музики. Як гімнастика виправляє тіло, так музика виправляє душу людини" /журн. "Народное образование", 1967. № 7. - С. 6/.

Навчити учнів гри на будь-яких інструментах не можливо без багатьох типів вправ, включаючи різні види самостійної роботи учнів. До таких вправ та методів належить: демонстрація прийомів і вправи на повторення до механічного заучування і самостійної роботи по оволодінню майстерності виконання і подальшого її вдосконалення.

Певні види самостійної роботи вимагають заучування напам'ять змісту пісень, покладання тексту на мелодію і органічне злиття мелодії, тексту і виконавської майстерності. В цьому процесі вивчається кілька видів самостійної роботи учнів, а саме: первісне знайомство з текстом, кількаразове читання /чи повторення від учителя-наставника і читача твору вголос/ тексту теж вголос, розпівування тексту на відому тему чи таку, що лише вивчається, з урахуванням різних видів пауз, логічних наголосів і усвідомлення первісного /прадавнього/ нотного стану, постановки голосу, його забарвлення, модуляції тощо. Інакше кажучи, кожен етап вивчення твору ще в давніх школах при святилищах богам вимагав певну систему самостійної роботи учнів. На превеликий жаль, до наших часів не дійшла прадавня система нотного зображення мелодії, тексти піснених творів дійшли лише фрагментарно, однак це дає підстави стверджувати, що за тисячоліття до Різдва Христового в школах, що існували при святилищах богів античної України здійснювалося навчання музики, співів, гри на народних інструментах. Інша справа, що рівень викладання, навчання і привчання молодих співаків і музик античної України був далекий від сучасних вимог і рівнів виконавсь-

ної майстерності, але ж і музика, і спів, і народні пісні різної тематики /духовні, історичні, побутові, соціальні, народні пісні про професії населення того часу/ задовольняли естетичні потреби античної України.

Чимось подібним, але на значно вищому рівні і виконавської майстерності і професійної підготовленості учителів музики, і розвитку народно-пісенної творчості українського народу, були школи при козацьких монастирях, при паланкових церквах та по різних населених пунктах тогочасної України. Відомі школи на Монастирському острові по течії Дніпра /колишній Комсомольський острів, що біля Дніпропетровська, колишній Монастирський/, при Микольському козацькому монастирі, що біля Новомосковська та інших /Див.: Ф е д о - р е н к о Д. Т. Школа і освіта в Запорозькій Січі. - Кривий Ріг, 1991; його ж: Школа на Монастирському острові //Козацтво, 1995. - С. 21 та ін./.

У школах козацького співу та музичних школах, що діяли при козацьких полках та по паланках /поселеннях козацьких полків/ рівень підготовки виріс на стільки високо, що до України царствующі династії Європи стали надсилати своїх дітей для навчання співу і музики, адже у таких українських козацьких школах музики, як Гдухівська, Новомосковська, Дніпрово-Монастирська, Полавська, Київська, Чигиринська та інші, готували таких співаків і музикантів яких валюбки забирала до ансамблів, хорів, театрів та солістами царська петербурська і потім московська влада. Інакше кажучи, українська музична і співоцька школи поставляли співаків і музикантів монархам Європи і особливо Московському царствующому двору і столичним театрам, хоровим капелам, музичним оркестрам...

Варто відзначити, що у такій системі підготовки співаків і музикантів, виконавців народних пісень і класичних духовних чи яких інших партій, проблема самостійної роботи над оволодінням пісенно-музичними, танцювальними, маршовими чи іншими творами вирішувалась на рівні вимог тодішньої методики, педагогіки музичного виховання. З'являються нові елементи самостійної роботи, а саме:

- самостійне оволодіння народними пісенно-музичними творами за давніми традиціями і на тій підставі вступ до уже діючих музичних шкіл;

- організація самостійної роботи за певними завданнями викладачів /учителів/ після занять за місцем помешкання /як правило, це інтернати при навчальних закладах/;

- включення елементів самостійної роботи безпосередньо на заняттях під час вивчення /після показу/ музично-пісенного, маршового чи танцювального твору;

- спонукання до самостійної, за власним бажанням організованої роботи по опануванню скарбниці народно-пісенного фольклору українського народу, що на той час був найпередовішим серед інших народів і не тільки Європи;

- вироблення навичок постійної самостійної роботи по вдосконаленню власної виконавської майстерності, нотної грамоти, опануванню гри на інших народних музичних інструментах тощо;

- спонукання слудеїв /студентів музичних закладів/ до збирацької роботи, до запису народно-пісенної творчості різних жанрів, що дало можливість врятувати від забуття і донести до прийдешніх поколінь велику кількість українських пісень рідних ідейно- проблематичних груп та жанрової багатоплановості і різними художніми особливостями.

Народно-пісенна творчість всього українського народу перетворила українців на пісенний і співучий народ, і ця риса стала одною з найбільш важливих в українському менталітеті. А тому в кожній сім'ї, слідуючи давнім традиціям, розвивалися і пісенні здібності дітей та підлітків, організовувались своєрідні сімейні /родинні/ зайняття з музикування, співочі вечори тощо. А потім, включаючись у продуктивну працю, яка найчастіше здійснювалася колективно, підлітки і юнаки разом з дорослим населенням співали народні пісні, несучи славу працьовитого і співучого народу /між іншим, працьовитість - теж одна з основних рис українського менталітету/. Колективна праця найчастіше супроводжувалась співом, інколи - музикою. Але ж і спів, і музика не могли виникнути, сформуватися, розвиватися без самостійної роботи, наполегливої праці по оволодінню майстерністю гри на сопілці чи дудці, на волинці, чи гудках, кобзі, лірі чи бандурі... Численні вправи на постановку голоса, на розвиток мелосу, окраси тембру і звучання голоса, на засвоєння пісень, таких різних, неоднакових за своєю структурою, смисловим навантаженням змісту і у зв'язку з цим - вимог мелодії, музичного супроводу, вимагають і численних вправ самостійної роботи як вдома, так і за місцем проживання тощо.

Таким чином, добре складені і сформовані традиції українського співу і народної музики стали тою нивою, на якій завдяки постійної і наполегливої праці розквітнув талант Веделя і Бортнянсь-

кого численних композиторів минушини, які уславили світ своєю духовною музикою українців. Власне, давні традиції національної музичної культури українців дали світу Миколу Лисенка і Володимира Гнатюка, Миколу Леонтовича і Кирила Стеценка, Остапа Терлецького і Дмитра Ревуцького, Левка Ревуцького, Філарета Колессу, Семена Гулака-Артемовського та великий загін інших, для кого талант осягала величезна самостійна робота як під час здобуття музичної освіти, так і в процесі творчості.

Давньоукраїнська система крокового нотного запису музики походить з давніх давен і особливо міцно увійшла в практику духовної музики, церковного співу і сягає початку X століття, раніше усіх інших країн. Основними ознаками такого нотного письма були крокові позначки мелодій і звукової системи співу безпосередньо над текстом співу, що, по-перше, дало можливість зберегти давню музику і донести до прийдешніх віків, по-друге, розкриває складну систему нотного запису без п'яти рядків до-ре-мі-фа-оль, по-третє, для знавця безрядкового давньоукраїнського запису нот не становило труднощів прочитати увесь текст нотного запису, познайомитися із мелодією давнього твору, "прочитати" його і проспівати чи програти на сучасних інструментах. Отже, і ці старі крокові записи, і навіть славнозвісний альбом В.Ф.Одоевського /книга у бархатній палітурці, що містить нотні записи XI-XII, XIII-XV та інших століть/, який зберігається нині у рукописному відділі центральної бібліотеки Росії /колишня ім. В.І.Леніна/, що теж донесли людству давньоукраїнські записи музики пісень кроками і квадратними нотами, двузнаменного запису пісноспіву, що засвідчують різні види самостійної роботи в процесі запису мелодій /музики/ до різних пісенних творів та спроби аранжування /перекладу/ для різних музичних інструментів. /Донладніше див.: Бражников М. "Гаскопки" в музыке; Смолляков Б. Альбом по истории русского пения и нотописания. - Журн.: Наука и жизнь, 1970. - № 9/.

можна констатувати, що традиції української музичної культури склалися віками, відточувалися і шліфувалися процесом становлення національної класики і музично-пісенного фольклору, в наслідок чого сформувалася і система самостійної роботи на уроках музики, що у свою чергу вплинуло на якість музичного навчання і рівень музичної культури.

Майже на поверхні такі судження:

- Музично-педагогічна культура в історії української школи

відіграла важливу роль у становленні засобів і методів викладання музики, навчання музиці, а значить, і в розробці первинних форм методів /їх насичення фактичним матеріалом, функціональних особливостей тощо/ самостійної роботи над засвоєнням /вивченням/ музичного твору, над вдосконаленням виконавської майстерності і над композиторською діяльністю.

- Музично-педагогічна культура в історії української школи безпосередньо через засоби і методи навчання музично-пісенним творам у давні часи піднесла духовну культуру населення на дуже високий рівень, чого не сталося з жодним народом тогочасного світу.

- Музично-педагогічна культура в історії української школи від давніх часів до останніх століть, завдяки ефективним і результативним методам навчання музиці /у тому числі і самостійні роботи над пісенно-музичним твором різної жанрової класифікації/ вплинула на розвиток української народно-пісенної творчості, що наповнила скарбницю фольклору дивними творами української тепер уже пісенної класики, а скарбницю авторської пісні - неповторними духовними творами ранніх композиторів духовної музики, творами раннього українського багатоголосся тощо.

Таким чином, можна твердити, що розвиток музично-педагогічної культури в минулому заклав фундамент поширення викладання музики по всіх школах різного призначення, від церковно-приходських до світських, земських, до полкових шкіл грамоти, до козацьких шкіл і спеціалізованих шкіл співочої майстерності, сприяв розвитку видів і методів самостійної роботи на уроках музики.

Найголовнішими умовами життєвості самостійної роботи на уроках музики в початкових класах слід вважати:

- постійне комплексне і повсякчасне системне залучення /використання/ всіх відомих методів самостійної роботи в процесі навчання учнів I - IV класів музичним творам різних жанрів /пісень, танців маршів/;

- самостійні форми, види і методи роботи учнів початкових класів над засвоєнням музичних творів різних жанрів і виконавської майстерності наймолодших школярів, повинні з'являтися на кожному етапі вивчення, засвоєння виконавської майстерності та її вдосконалення;

- учитель повинен сам добре володіти і мати навички навчити

своїх вихованців якомога ширшому арсеналу методів і прийомів самостійної роботи на уроках музики.

- контроль за самостійною роботою учнів при вивченні музики /музичних творів різних жанрів/ набуває абсолютно нового і відповідального значення, бо найменше скособоцання у засвоєнні музичного твору та його виконання практично недопустимі, бо ведуть до викривлення виконання твору, його сприйняття тощо.

- під час вивчення музичного твору будь-якого жанру і вдосконалення майстерності його виконання методи і прийоми самостійної роботи учнів стають повноправними методами і прийомами навчання, а часто і переймають першість як найбільш результативні та ефективні, бо пропущені через серце учня, його душу і насолоду виконання нового музичного твору. А більшого щастя для юного музиканта чи співака і не існує.

Методика самостійної роботи учнів початкових класів на уроках музики повинна будуватися по таких дидактичних блоках:

- самостійна робота під час постановки орфоепічних прийомів в пісенної творчості.

- самостійна робота при поетапному вивченні музичних творів різних жанрів.

- самостійна робота при розучуванні гам та мелодій музичного супроводу пісні, чи маршу, або танцю.

- самостійна робота по постановці голосу, вокалу.

- самостійна робота музично-виконавської майстерності.

- самостійна робота по засвоєнню /навички читання/ нотного матеріалу.

- самостійна робота по виробці рухів на сцені та під час виконання музичних творів різних жанрів тощо.

Водночас такі блоки включають немало елементів інших видів самостійної діяльності учнів початкових класів, як наприклад, диригування, сольфеджіо та інші види музикування, постановки голосу, виконавської майстерності юного співака, музиканта та ін.

Крім того методика самостійної роботи учнів початкових класів на уроках музики мусить будуватися так, щоб у кожному блоці були лише йому властиві методи і прийоми самостійної роботи, у той час, як форми і засоби можуть повторюватися.

Досвід викладання музики в початкових класах свідчить і про такі закономірності:

- чим активніше і повніше учитель музики запроваджує в практи-

ку уроків музики самостійні види роботи учнів, тим результативнішим і ефективнішим буде його праця, а школярі молодших класів якісніше засвоять навчальний матеріал, виявлять більшу зацікавленість музичною культурою рідного народу.

- чим більш продумано і педагогічно виправдано учитель музики в початкових класах буде поєднувати різні методи навчання музичним творам різних жанрів, тим вищою стане їх музично-педагогічна і загально-людська культура, тим вищим буде інтелект, інтелігентність і загальна розвиненість учнів.

До того ж самостійна робота у широкому її значенні відкриває для учнів нові виднокруги пізнання.

ОСОБИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З МУЗИКИ

/М. В. В і к т о р о в а, О. П. З о з у л я/

Індивідуальна робота на уроках музики конче потрібна протягом усього періоду вивчення музики, позакласної роботи та формування музичної культури юних громадян іншими засобами /в сім'ї, позашкільних закладах, гуртках і секціях на самоокупності, музичних школах і училищах/.

Індивідуальними завданнями прийнято врахати ті прийоми, чи навіть частини /складові частини/ їх, якими учень може оволодіти самостійно, лише при розповіді, поясненню учителя певної операції голосом чи на музичному інструменті. Це ті обов'язкові вправи /Інколи їх певні операційні структурні складовості/, без чого учитель не спроможний добитися успішного засвоєння учнем усього твору.

Слід відзначити, що індивідуальна робота на уроках музики в початкових класах має свої давні традиції і в Україні сягає у сиву давнину, коли школи лише зароджувалися як навчальні заклади при святилищах давньої України в часи її античності /матріархат, зародження патріархату, об'єднання племен у Київську Україну-Русь/, та часи козаччини і гетьманщини, аж до наших днів.

Індивідуальна робота сприяла розвитку національної музичної культури, і прямо та опосередковано впливала на розвиток музичного виховання підростаючого покоління, всього населення держави, формування українського менталітету, особливо в частині співучості народу, величезного нарощування народних пісень, розвитку професійної музики різних жанрів і формування музичної класики світового рівня.

Важко уявити собі вивчення, припустимо, української народної пісні в обробці К.Стеценка "Ой на горі жито" /7-й урок ІV четверті І класу/ без індивідуальних завдань, а саме: визначення ручкою напрямку руху мелодії; визначення внутрішньої ритмомелодики кожного рядка пісні та тональності виконання.

Безпосередньо індивідуальна робота на уроках музики в початкових класах вплинула на формування методики викладання музики та методики позакласних навчально-виховних заходів не лише в початковій школі, а у всіх типах навчальних закладів, де або вивчається музика, або формується духовність чи культура у її національному звучанні та оформленні. Можна твердити, що безпосередньо індивідуальна робота з музики сформувала велику плеяду національних співаків і

виконавців на музичних Інструментах, які полонили світ своєю високою майстерністю, професійною досконалістю, мелосом і глибокими тонкощами володіння голосом та музичними Інструментами.

Відома у всьому світі школа духовної музики завдяки добре поставленим Індивідуальним завданням як формі роботи в процесі знайомства із твором, розучування його партій за партитурами, вдосконалення майстерності виконання, відпрацювання навичок відтворення задуму композитора – автора духовного твору, чи безім'яного /анонімного/ музичного твору з великого циклу духовних, закріпила за Україною славу співочої країни, чий авторитет у світі зростає буквально з кожним новим композитором чи хоровою школою.

Світ дивувався майстерності хорів духовної музики Києво-Печерської Лаври, Патріаршого хору, хору Почаївської Лаври, Одеської духовної академії та інших, по майстерності виконання, проникливості, дохідливості і, так би мовити, священнодійства музичного твору яким не було рівних в світі. Цим та іншим українським хорам аплодували Візантія і Болгарія, Росія і Польща, Білорусія і Чехія та Словаччина...

В школах України музика, а раніше – спів і музика – як правило викладалися випускниками духовних семінарій та ті вчителі, хто здобував спеціальну освіту. То ж такі викладачі володіли методичними основами Індивідуальних завдань на уроках музики, тому й процвітали, розвивалися педагогічні основи викладання музики, підвищення рівня музичної культури учнівської молоді їх батьків і усього народу.

В Україні поступово склалася чітка система Індивідуальних завдань на уроках музики, а школи – незамуленим джерелом майбутніх музик, співаків і інших діячів музичної культури.

Українські педагоги нашої доби С.Ф.Русова, О.Я.Ростовський, Р.О.Марченко, П.О.Хлебнікова, З.Т.Бервецький та інші збагатили методіку Індивідуальної роботи з музики новими здобутками, рекомендаціями, визнаними світовими центрами музичної культури і музичними педагогами багатьох країн.

Індивідуальна робота в початкових класах на уроках музики вимагає і природно сприяє класифікації факторів, що впливають на її результативність і ефективність:

– врахування психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей дітей при навантаженні Індивідуальною роботою на уроках музики;

- психологічний вплив на аудиторію учнів початкових класів по їх підготовці до виконання індивідуальних завдань, нарешті, до виконання психологічної установки;

- система комплексного підходу до навантаження учнів під час індивідуальних завдань тощо.

Як і будь-який вид педагогічної діяльності індивідуальна робота учнів на уроках музики в початкових класах має власні етапи засвоєння музичного чи пісенного твору будь-яких жанрів /в залежності від складності твору/. Правда, успішне їх виконання /прохід етапів/ у свою чергу залежить і від талановитості та досвідченості викладача, талановитості учнів, музичної довершеності самого твору, його популярності і "пізнавальності" в народі тощо.

Учитель музики в початкових класах повинен чітко регламентувати індивідуальні завдання в залежності від багатьох факторів, а саме:

- від музичної обдарованості учня;
- від складності і довершеності музичного твору будь-якого жанру;
- від психолого-педагогічної готовності учня;
- від фізичного стану і навіть настрою учня;
- від стану оволодіння народними творами, мелосом, виконавською майстерністю;
- від власне учительської талановитості, професійної майстерності тощо.

За певних обставин індивідуальна і самостійна робота може здійснюватися і вдома, в умовах первісного навчання в сім'ї, бажано, при наявності музичної підготовки когось із членів родини учня початкових класів. Така робота має різні відтінки класифікації: за характером пізнавальної діяльності, за потребами вдосконалення виконавської майстерності та задоволення пошукових чи творчих інтересів учнівської молоді.

Не слід забувати, що за будь-яких умов розвиток, формування і організація індивідуальних та самостійних робіт з музики /на уроках музики, в позакласній роботі та родинних обставинах/ значним потоком ринули технічні засоби навчання і музикування: різні відеоматніофонч, відео і стереозаписи музичних творів у виконанні визначних майстрів народної пісні і музики, різних популярних ВіА, творчих колективів світового значення, здійснені на алмазних дисках,

бачин х, касетах, на сидорумах тощо. А тому при визначенні об'єму і часового навантаження в разі індивідуальної роботи кожен учитель музики в початкових класах повинен враховувати наявність в сім'ях учнів сучасних звукоідтворюючих засобів, оболодіння учнем методики роботи з ними та под.

Таким чином, можна дістати висновків, традиції українського мелосу, багатоголосся, троїстих музик, солоспіву і ансамблевого виконання музичних творів основних жанрів досягли світових висот ще і давнину, створили школу української музичної культури завдяки багатом обставинам і факторам, але найдовше і найпродуктивніше – завдяки добре регламентованій і організованій індивідуальній роботі з музики.

Завдяки такій постановці індивідуальної роботи українська національна музична культура перетворилася на еталон для більшості слов'янських країн, а мелодійність, споріднена італійській, мова українських пісень піднесла її на світовий рівень.

Досить уважно проаналізувати українську музичну класику, як стане зрозумілим, що у кожному конкретному випадку на виконавську майстерність співака і музиканта значний вплив мали різні види індивідуальної та самостійної роботи. Досить зазначити, що український народ має стільки фольклорних пісень і тих музично-пісенних творів, що колись мали авторів, а потім усиновлені народом як власні, що жоден народ світу не може пишатися таким славним доробком.

Починаючи, наприклад, знайомство першокласників з українською народною піснею "Ой ходить сон" /див. діючу програму з музики в початкових класах, і чверть, урок другий.: Програми та поурочні методичні розробки для середніх загальноосвітніх шкіл. Музика. 1–4 класи. – К., 1996. – С. 15/, "Два півники", "Кумо, кумо, що наварила?" /Уроки 2,3; там само. – С. 15–16/ аж до останньої народної пісні, білий складної і за змістом, і за музичним супроводом, і за емоційним насиченням, як от "Прийшла весна", народна дума "Іван Боруч", історична пісня "Ой на горі та й жінці жнуть" /урок № 10/, народна пісня "Чом, чом, земле моя" /Урок 12/ учитель має можливість використати величезний діапазон індивідуальних завдань.

СПІВТВОРЧІСТЬ УЧИТЕЛЯ
І УЧНІВ ТА ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО
ПРОЦЕСУ

/ А .Г. Шаповал /

Гуманізація стосунків у системі "учитель та учень" - найактивніша проблема сьогодення. Вдало обрана форма стосунків - важлива умова успішного впливу на дітей, коли учитель шукає шлях до серця кожного учня, добираючи різні слова та інші засоби впливу. Справжня доброта, повага до особистості учня неможливі без послідовної, безкомпромісної вимогливості учителя, вміння проникнути у внутрішній світ своїх вихованців. Зрозуміти найтонші порухи душі дитини, здатність старшого поставити себе на місце школяра, відчутти і зрозуміти його бачення світу й ситуації.

Важливою умовою передбачення розвитку гуманних стосунків є емоційна єдність учителя і учнів, що допомагає йому уявити характер можливого спілкування, перспективу його становлення і на цій основі накреслення емоційної структури заходу, яка дасть змогу досягти поставленої мети.

Пізнавальна діяльність учителя на початковому етапі характеризується в двох напрямках:

по-перше - практичне пізнання учителем гуманної вихованості учня;

по-друге - перетворення пізнавальної діяльності учителя в наукове пізнання, тобто застосування на практиці психолого-педагогічних знань про розвиток, виховання і формування особистості учня.

Специфіка педагогічного спілкування полягає у тому, ініціативність і активність учителя виявляється як педагогічною умовою управління стосунками, які виникають у процесі спілкування. Зважаючи на значну кількість постійно виникаючих ситуацій у системі "учитель - учні", він регулює процес спілкування, стимулює участь школярів у суспільно-корисній діяльності, здійснює педагогічний вплив на кожного вихованця і колектив у цілому.

Таким чином, для формування гуманних стосунків у системі

"учитель - учні" важливими є уміння учителя професійно встановити контакт з школярами, цілеспрямовано налагоджувати стосунки і управляти ними, організовувати з учнями творчу роботу. Розвиток гуманних відносин у педагогічній творчості великою мірою залежить від високої культури спілкування і активності учителя. Останні якості - не лише особистісні, а й професійні, які потребують цілеспрямованого розвитку.

Гуманне становлення учителя до учнів - складний соціально-психологічний механізм, який полягає у розв'язанні нелегких завдань, при спілкуванні і встановленні контактів з учнями. Процес формування гуманних стосунків включає велику кількість педагогічних завдань, які хоч і мають допоміжний характер, проте потребують розв'язання в першу чергу. Практичне використання зібраних методів і прийомів виховання здійснюються безпосередньо при вступі учителя в контакт з учнями, тому він повинен заздалегідь уявляти можливий спосіб їх реалізації.

Хід розв'язання таких завдань не завжди усвідомлюється і регулюється учителем. У загальній структурі педагогічного впливу він може мати такий вигляд: педагогічне завдання - система методів виховання, обраних для його розв'язання; система завдань, розв'язання яких необхідне для реалізації методів виховання, обраних учителем; психолого-педагогічні впливи на учня і колектив у цілому.

Учитель повинен розрізняти ті завдання майбутніх стосунків у роботі, які мають плануватися ним заздалегідь, і поточні, що виникають у ході проведення конкретного заходу.

Варто виділити п'ять способів встановлення гуманних стосунків у системі "учитель-учні":

Перший - пристосування учителем наявного стилю відносин до умов, що склалися на основі регулювання гуманних стосунків, вивчення попередніх особливостей розвитку їх у класному колективі;

другий - привернення до себе уваги, що забезпечує встановлення належних контактів;

третій - пошуковий шлях встановлення стосунків, здорове

вприйняття школярів, деталізація уявлень, які склалися на попередніх етапах, про умови налагодження стосунків і завдання, що несподівано виникають при вступі у спілкування з учнями, вибір оптимального моменту для початку встановлення бажаних стосунків на основі повного уявлення про класний колектив;

четвертий - успішне спілкування з окремими школярами і колективом класу;

п'ятий - аналіз інформації про дійсний стан стосунків у колективі учнів, рівень засвоєння ними принципів і правил гуманістичної моралі, сформованість у них навичок гуманної поведінки.

Виділені способи вступу учителя у взаємини становлять структуру будь-якого /аспекту/ акту педагогічного спілкування.

Процес гуманізації взаємин учителя і учнів - явище складне. Ефективність його зумовлюється сукупністю таких факторів: наявністю гуманних рис у характері учителя; комунікативністю як професійною якістю; потребою у спілкуванні й установленні гуманних стосунків з школярами; професійним умінням і навичкам їх встановлювання.

Комунікативні здібності учителя допомагають йому управляти гуманними стосунками з школярами, створювати їх у колективі, планувати розв'язання відповідних завдань у системі "учитель-учні". Особливе значення при цьому мають уміння і навички доброзичливого спілкування, які слід систематично вдосконалювати. Специфіка встановлення гуманних стосунків виражається в тому, що по-перше, вони мають відкривати публічний характер, а по-друге засновані на безпосередньому контакті учителя з учнями. Це зобов'язує учителя бути активним у своїх діях, вміти швидко знаходити необхідні прийоми і форми спілкування в різних ситуаціях.

Моральні погляди переконання учителя, його гуманні почуття, звички і вчинки мають вирішальний вплив на гуманні стосунки, що складаються між учителем, учнем і колективом. Процес включення школярів у систему гуманних стосунків не повинен бути стихійним. Учителю слід свідомо ним керувати.

Гуманні стосунки, що складаються між учителем і учнями, виконують ряд функцій, важливих для всього навчально-виховного процесу у школі. Вони є однією з найважливіших умов регулювання стосунків у системі "учитель-учні". Головне завдання полягає в тому, щоб принципи гуманістичної моралі, які учитель прагне втілити в життя школяра, були його власними переконаннями. Сприймаючи й осмислюючи ці принципи, учні повинні бути впевненими; що учитель сам дотримується і керується ними у своїх діях. Учитель, який лише пропагує ідею гуманізму, а сам байдужий до горя оточуючих, неуважний до учнів, грубий і т.і., може викликати у школярів такий внутрішній опір, що методи і засоби, включені ним в педагогічний процес, перестають діяти, а сам процес формування гуманних стосунків стає некеріваним.

Отже, створення гуманних стосунків між учителем і учнями має велике значення в удосконаленні всього навчально-виховного процесу.

Гуманні взаємини учителя з учнями є методом виховання. Вони сприяють виробленню у кожного школяра любові й поваги до людей, чуйності, уваги, душевної щедрості, доброти, навичок гуманної поведінки. Тому учителю слід постійно здійснювати контроль за моральною стороною своєї поведінки, дбати про зміцнення свого авторитету.

З метою оптимізації педагогічного керівництва процесом формування гуманних стосунків учитель повинен дотримуватись таких умов:

- наситити взаємини з учнями любов'ю й повагою, вірою в їх добрі наміри, бути до них чуйними, уважними, доброзичливими, піклуватися про кожного з них зокрема;

- ставитись до школярів вимогливо, виявляючи при цьому гуманізм і справедливість;

- бути терпимим до здійснення негативних вчинків, поглядів, переконань школярів, уміти їх переконувати і терпеливо привчати до спільної діяльності, вправляти у виробленні навичок гуманної поведінки;

- систематично і послідовно вивчати мотиви здійснених школярами вчинків, як гуманних, так і аморальних, вивчати їх внутрішній психічний світ з тим, щоб приймати правильні рішення щодо кожного учня;

- постійно вивчати механізм управління процесом формування гуманних стосунків. Свідоме і цілеспрямоване управління процесом виховання гуманної особистості може успішно здійснюватися тільки на основі всебічного і глибокого знання педагогічних механізмів цього процесу.

Виховуючи взаємини є суттєвою умовою, формою, результатом педагогічного процесу. Вони - серцевина поняття педагогічної гуманізації. Тому їх формування, починаючи зі школи першого ступеня, - це основа розбудови цілісної системи освіти. В їх розвитку закладено реальні можливості успішного інтелектуального і психологічного становлення кожної особистості школяра, виявлення багатства учительської майстерності, арсеналу педагогічних засобів і особистісних якостей педагога.

Виховуючи взаємини вчителів і дітей у початковій школі - це крок до реальної гуманізації і демократизації національної освіти сьогодні, а значить - завтра всього суспільства.

Ось чому учитель повинен уміти управляти своїми почуттями, стримувати негативні емоції і розвивати позитивні почуття до своїх вихованців.

Учитель повинен любити дітей. Якщо він не може подолати антипатії до вихованця, то може зіпсувати життя молодій людині.

Таким чином, найважливішими функціями учителя в процесі формування гуманних стосунків є координація, організація, стимулювання і регулювання їх між школярами.

Ефективність цього процесу залежить від тих вихідних теоретичних позицій, якими керується учитель.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ НА УРОКАХ МУЗИКИ

/О. Г. Р я б о ш а п к а/

Одним із важливих моментів виконавської майстерності вчителя музики є проблема інтерпретації художнього образу під час вивчення з дітьми вокально-хорових творів.

Причина недостатньо чутливого естетичного відношення учнів до виконання музичних творів, на нашу думку, криється в тому, що вчитель не володіє здібностями, майстерністю збуджувати в них зацікавленість до сприймання, співпереживання музично-художнього твору.

Відомо, що учні початкових класів часто цілосно сприймають музичний образ, коли цьому передують складна попередня робота, а саме:

- сформовані уміння вслухатися в музичну фразу, мелодію, тему;
- збагачені розмовно-лексичні запаси учнів;
- навички визначати найяскравіші засоби музичної виразності, за допомогою яких розкривається поетичний зміст твору, його естетичне покликання, тощо.

Для більш глибокого проникнення в музично-художній образ доцільно підключити додаткові зорові і моторні відчуття дітей, порівнюючи їх знайомі асоціації з матеріалом, що вивчається. З цією метою вчителя краще використати такі методичні прийоми:

- словесний малюнок музичної картини;
- прочитання відповідного художнього твору;
- відтворення музичного супроводу з нотного запису;
- демонстрація відео-запису (у крайньому разі - кольорових слайдів, що розкриває тему заняття, тощо.

В художній інтерпретації музичного образу важлива роль відводиться вчителю, який при показі музично-пісенного твору демонструє високі виконавські якості художника слова, вокаліста і музиканта, що сприяє розвитку художньо-естетичних уявлень учнів. Прикладом такої роботи може бути хорова мініатюра "Хмаринки" (муз. В. Мураделі). В процесі вивчення

твору вчитель проводить бесіду про те, як художник створив поетичну картину природи з рухливими, стомленими хмаринками, діалог хлопчика, що звертається до хмар і оживляє їх у нашій уяві. Образ хлопчика Вовки складає враження дитячої безпосередності, щирості почуттів. Для передачі різного стану хмар (рухомості, спокою, втоми) композитор використовує такі засоби музичної виразності як темброво-динамічні, мелодико-ритмічні, фактурно-гармонійні та інші співвідношення.

Для розкриття музичного образу слід звернутися до дитячих художніх уявлень, їх образного мислення. З цією метою можна запропонувати дітям відгадати загадки: "Без крил летять, без ніг - біжать", "Сірі, чорні - воду несуть" (хмари).

Отже на матеріалі одного цього твору вчитель може створити чітку концепцію "бугтя" художнього образу, передати його музичну форму, фактуру, інтонаційно-динамічну різнобарвність. Слід відмітити, що такий творчий процес складний, але дуже захоплюючий.

Проведення музичних занять на такому професійному рівні дає можливість вчителю формувати в учнях музичну культуру, естетичні почуття та закласти основи всебічного розвитку особистості. Тому головним завданням вчителя музики при роботі над розкриттям художнього образу слід вважати такі моменти виконавської майстерності:

- послідовне ознайомлення учнів із засобами художньої виразності;
- збагачення розмовного стилю виконавців;
- розвиток здібностей учнів до аналізу та оцінки мелодійної канви, в основі якої лежить художній образ;
- формування вміння учнів розуміти зміст, форму та характер творів;
- розвиток у учня акторської майстерності, виразності, темпераменту.

Таким чином, послідовне набуття знань, творче ставлення до вивчення музичних творів дасть змогу учням більш глибоко усвідомлювати художньо-образний зміст виконуваних творів, це дає можливість інтерпретації художнього образу музичного твору на високому виконавському рівні, що свідчить про наявність емоційно-естетичної культури учнів.

РОЗВИТОК МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОЗАЦЬКИХ ПІСЕНЬ І ТАНЦІВ

/Г.М. Мартянова/

Формування і розвиток здібностей засобами музики є активна колективна і індивідуальна діяльність. Однак зведення музичних здібностей до окремих видів діяльності може призвести до виведення механізму здібностей з конкретної діяльності, блокуючи систему інших факторів розвитку музичних здібностей. Зв'язок між здібностями та діяльністю можна трактувати і як безпосередній, і як опосередкований.

Варто погодитись, що розвиток здібностей в діяльності носить узагальнюючий характер і конкретизується у співвідношеннях здібностей та музично-педагогічної діяльності як на уроках, так і в позакласній діяльності.

Сприймання, осмислення музичного твору не розглядається тільки як виключний прояв особистості, адже здібності сприймаються як вищий етап розвитку індивідуальних, виконавських якостей, що переходять у волюву та естетичну властивість і передбачає необхідність аналізу тих умов, за яких здійснюється перетворення навичок, умінь і системи знань певного рівня здібностей особистості учня початкових класів на ціональної школи.

За дією програмою з музики для 1-4 класів початкові школярі вивчають пісні, танцювальну музику і марші.

Крім того твори П. Майбороди, М. Дремлюги, М. Лисенка, В. Сокальського Я. Степового, Д. Кабалецького та інших видатних імен української та російської музичної культури.

І на кожному уроці Програми і поурочних методичних розробках для середніх загальноосвітніх шкіл (К.: МО України, 1998) передбачається розуміння, виконання чи слухання українських народних пісень. Як правило народно-пісенні твори, які колись знали козацькі діти чи вивчали в школах Запорозької Січі. Наприклад, твори, рекомендовані для розуміння, виконання чи слухання таких народних пісень, або проведення за ними ігор і танців, лише в першій чверті для 1-2 класу:

1 клас: "Ой ходить сон", "Два півники", "Кумо, кумо, що наварила?", "Ходить сонко по вулиці", танець "Гопак", "Тук, тук, чобіток", "Дітки колом сять", "Веселі гуси", лічилка "Ходить квочка", танець "Аркан", "Ой ссть в лісі калина", лічилка "Раз, два, три, чотири".

Клас: "Добрий день", "Галя по садочку ходила", "Дощик", "Лугом іду, коня веду", "Качка йде", "Гей, не дивуйте", "Йшла лисичка", танець "Козачок", танець "Шумка", українські тріости музики (за вибором учителя), "Вгору сонічко", "Од Києва до Лубен", "Як мені ся сподобала", "Спи, дитинко, спи", "Ходить гарбуз по городу", "Женчичок-брєнчичок", "Дударик", "Ой лис до лисиці", "Козак".

Навіть оглядовий аналіз фольклорних творів для розучування, слухання, виконання, гри чи танцю свідчить, що більшість з них родом з Козацької республіки, з дитинства козаччини, які завжди існували в народі і сьогодні не втратили свого пізнавального, історичного, формуючого, розвиваючого значення як у плеканні усієї юної особистості, її національної суті, так і музичних здібностей.

Зрозуміло, що музичні здібності формуються на процесах сприймання нового матеріалу, висоти і тембральної забарвленості звуку, інтонаційних характеристик звуку тощо. Точність сприймання висоти і тембральності звуків характеризує здобуття чистоти інтонації. Притому сприймання висоти звуку, його відтворення супроводжується голосовими зв'язками звуком певної частоти.

Все це добре ілюструється на прикладі знайомства другокласників з українською народною піснею "Лугом іду" в обробці Я. Степового

На другому уроці першої чверті рекомендується слухання цієї пісні і визначення типу музики. Класик української музики Яків Степанович Степовий (справжнє прізвище Якименко, 1883–1921) здійснив чимало вдалих обробок українських пісень ("Ой на горі жито", "Дощик", "Іде, іде дід, дід" та значний ряд інших, варто згадати три випуски "Пролісків" для дітей), які завдяки мудрому дотуку композиторського хисту стали прикрасою українського пісенного фольклору.

"Лугом іду, коня веду, розвивайсь, мій луже!" – ця пісня в обробці Я. Степового віянула дахощами українського степу, козацькою романтикою і неповторною пісенністю нашого народу.

Українська народна пісня "Козак" в обробці Філарета Колесси (1871–1947) пропонується для виконання, а значить – її спочатку слід вивчити. Вивчення народної пісні, як правило, відбувається за приблизно такими етапами:

- Перше знайомство (слухання твору);
- Знайомство із структурною побудовою твору (аналіз мелодичного малюнку, окремих мелодичних зворотів, метро-ритмічної побудови, який приспів, скільки поетичних строф-куплетів, кульмінація, фінал пісні тощо);
- Виконання твору за складовими частинами пісні (по окремих структурних одиницях): опановуючи при цьому певні вокально-хорові навички;

-Цілісне сприйняття твору;

-Формування виконавської професійної майстерності тощо.

Працюючи над кожним фольклорним (козацьким) твором, учитель, хоче того, чи ні, стикається з моторним музичним компонентом сприймання висоти і тембральної насиченості звука як суті вокалізації.

Взагалі сприйняття учнем цілого музичного твору своєю процесуальністю можна порівняти з етапами звуковисотного сприймання, якому властиві три етапи, а саме:

1. Сприймання звукової музичної фрази засобами її відтворення.

2. Сприймання звуку і музичної фрази засобами внутрішнього прослування.

3. Сприймання ряду звуків і музичних фраз вцілому і одночасно.

Яскравим прикладом тому може служити слухання української обрядової пісні в обробці Миколи Дмитровича Леонтовича (1877-1921) "Дударик" у виконанні хорової академічної капели хлопчиків "Дударик" Львівського будинку учителів (художній керівник, заслужений діяч мистецтв України Микола Кацал). Слід відзначити, що академічна капела хлопчиків "Дударик" - то класичний зразок українського багатоголосного співу, адже кожен твір виконується на чотири (а з підголосками і того більше) голоси. Візитний твір "Дударик" в обробці М. Леонтовича є прикрасою репертуару і багато літ майстерно виконується юними виконавцями. Після прослуховування "Дударика" (другий урок в 2-му класі) учитель може провести коротеньку бесіду за таким планом:

1. Як можна назвати виконання пісні "Дударик" академічною капелю хлопчиків "Дударик", в якій є співаки-другокласники?

(Класичне, високо художнє, проникливе, глибоко хвилююче, надзвичайно майстерне, багатоголосне... А ще як?)

2. Чи кожен хотів би так співати, як юні "дударики"? Чи хочеться самим розучити цей безсмертний твір?

(На третьому уроці уже відбудеться виконання української народної пісні "Дударик".)

3. Які ще українські народні пісні обробив М. Леонтович?

("Женчикок-брєнчикок", "Ой лис до лисиці", "Дітки колом стоять" та ряд інших.)

Зовсім не просто знайомити наймолодших школярів із козацькими народними танцями "Гопак", "Метелиця", "Козачок" та іншими. Будемо пам'ятати, що усі діти, які навчалися і виховувалися в дитячих садках, уже знайомі із поняттями і рухами "перемінний крок", "присядка", "ковирялочка з придтупом" та іншими.

Уже в початкових класах учні національної школи повинні зна-

ти, що українські танці "Гопак", "Козачок", "Метелиця", "Повзунець" та інші за своїм походженням з дохристиянської доби, з появою козацтва вони уже давно перетворились у ритуальні танці, і саме такими вони слугували суспільству. Козаки, сприймаючи ці танці як свої, як ритуальні, перетворили у танці триумфальної перемоги. Оті рухи, що згодом назвуться "падебаксом", ніщо інше як символічна передача засобами танцю просування кінного козацтва (бойової кінноти у наступу), звичайнісінький "перемінний крок" — то стрімкий хід наступаючого пішого козацтва, вистриб у присядку-стрибок на ворога, перемога його і далі-ушлявлення волі, хоробрості і героїзму козака. Відкидання ноги в присядці чи в "повзунці", то-відгін нечистої сили, то-застереження ворогів проти нападу ("Не лізь непроханим!").

Як же навчити наймолодших "Гопак", "Козачку", "Метелиці" та іншим, за спрощеною складністю доступних учням 7-10-річного віку?

Перш за все-серйозне дидактичне забезпечення: плакати із зображенням юних танцюристів, які "демонструють" шість основних танцювальних позицій; великоформатні фоторепродукції провідних танцюристів (ансамблів і їх солістів) у певних танцювальних фігурах і композиціях; відеозаписи (касети) концертів, на яких виконувались би "Гопак" (у різній постановці, різні їх варіанти, різні танці під одною назвою) "Козачок", "Метелиця"; музичні записи мелодій цих танцювальних творів. Таке заняття бажано проводити у спортивній залі, де є "шведські стінки", які разом із "станками" (поручні для підтримки танцюриста одною рукою) створюють потрібні умови для занять-розминок, занять розучування основних рухів та фігур козацьких танців. Репетиції по об'єднанню фігур у танець теж варто проводити у спортивному залі (за умови, коли в навчальному закладі відсутній танцювальний клас).

При розучуванні фігур і усієї композиції (малюнку) танцю, варто розповісти учням, чому так названо цей унікальний твір козацького побуту, культури, світоглядності, які не залишають жодного українця байдужим, а увесь світ глядачів хвилюють нестримною експресією, нечуваним захопленням і всеохоплюючим зачаруванням...

Учні, виконавці козацьких танців, слухачі музики-супроводу і спостерігачі виконання повинні знати, що назва танцю "Гопак" походить від дієслів гупати, стрибати, скакати, належить до танцювальних мелодій розміром 2/4 (рідше 4/4) і відрізняється життєствердуювальним характером, захоплюючими, енергійними та розухабистими рухами.

Прозорими є етимологія назв танців "Козачок", "Метелиця", "Повзунець" та інших, що дійшли до сьогодення як вісники славної минувшини українського козацтва.

Завершаючим в ансамблі козацьких танців є специфічний до кожного танцю костюм. До "Гопака" характерними деталями костюма повинні бути вишиванка, шаровари і чобітки для хлопчика, у дівчаток—спідничка підтичка, вишиванка, віночок із стрічками, чобітки або однотонні туфлі. До костюмів "Козачка" додаються шаблі і пістолі, козацькі гостроверхі шаблі і свита, одягнута на одне плече. У дівчаток до одягу додається свитка-жупанка, оздоблена бісерним вишиванням.

"Повзунець", як відомо, виконується на різних фігурах присядки, дівчата у цьому танці участі не беруть. У хлопчиків обов'язковими стають червоні кушаки.

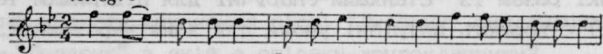
"Метелиці"—різнобарвні танці-вихорі не потребують якогось специфічного одягу, хоча бажано, щоб він мав елементи зимового вбрання, адже метелиці бувають лише зимою...

Коли зростає майстерність, виникає потреба деякі танці супроводжувати хорovým співом. Так виникає ансамбль козацької пісні і танцю з яскравою і привабливою назвою: "Дударики", "Інгульчани", "Соколята" або ще як, але обов'язково святе для кожного українця, кожного сучасного козаченка і козачівни. Лише тоді їх серця заб'ються в ритмі національного менталітету.

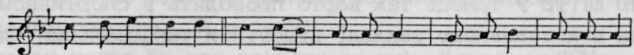
Приклад пісні-танцю/ ритм і мелодика "Гопака"/:

ОЙ ЛОПНУВ ОБРУЧ КОЛО БАРИЛА

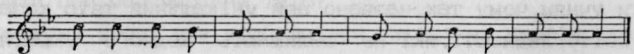
Allegro

Ой лоп - нув об - руч ко - ло ба - ри - ла, дів - чина ко - за - ка

та й о - ду - ри - ла. Ой ду - ма - ло - ся, пе - ре - ду - ма - ло - ся,

о - дур го - ло - ву бе - ре, що да - ле - ко він жи - ве.

Ой лопнув обруч коло барила,
Дівчина козака та й одурила.

Приспів.

Ой думалося,
Передумалося,
Одур голову бере,
Що далеко він живе.

Ой чия ж це хата незаметена,
Ой чия ж це дівчина незаметена?

Приспів.

ТВОРЧІ ЗАСОБИ РОБОТИ З УЧНЕМ НА
ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ

В. М. Білоненко,
Г. С. Біломенко /

Наші національні школи в цілому, а особливо музичні та школи мистецтв призовані розвивати творчі здібності дітей, прищеплювати їм навички гри на музичних інструментах, засобами театрального мистецтва, танцю, малювання, хорového співу тощо.

Одним з головних завдань масового музичного виховання є не стільки навчання тільки музиці, скільки вплив через музику на весь духовний світогляд учня, на його моральні якості.

Викладач музичного інструменту виховує в учнів любов до музики, відношення до неї як до мистецтва. Він формує музично-художні уявлення учня на протязі всього періоду навчання, починаючи з дошкільного періоду.

Розвиток активного внутрішнього слуху дає можливість не тільки сприймати мелодію, але і виконувати на базі набутих навичок той чи інший образ, створений фантазією дитини, вчитись музикувати, а не просто грати на інструменті. Перші завдання для починаючого піаніста чи баяніста повинні бути засновані на слухових уявленнях. Звичайно це дитячі пісеньки, які підбираються по слуху від окремих звуків. Такі вправи зразу пов'язують внутрішній слух з засвоєнням клавіатури. Слух буває висотний, ладовий, ритмічний, тембровий, гармонічний, мелодичний, поліфонічний.

Тому робота над розвитком звучання, виразністю виконання, ритмом і динамікою повинна проводитись послідовно, на протязі всіх років навчання.

Після підбору мелодій по слуху слід переходити до їх простішого супроводу і транспонуванню.

Неодмінні вимоги для набання навичок транспонування – це визначення лада, тональності, розміру, темпа, кількості фраз, направлення мелодії і вибір гармонічних послідовностей.

В останні роки увага педагогів зосереджена на розвитку фантазії дитини. Образне мислення учня спирається на його природну схильність до творчості, що дає можливість встановити зв'язок між дитячою фантазією і музичними уявленнями.

Важливий елемент уроку – прослуховування музики. Він допомагає зацікавити дітей, прилепити їм любов до музики, познавати і аналізувати засоби музичної виразності, набувати на їх основі навички імпровізації.

Характер прослуханої музики діти повинні відобразити в русі, співові, грі на музичних інструментах. Без ритмічної організації неможливе виховання високоосвіченого музиканта. Адже через ритм діти більш яскраво сприймають образний зміст твору в цілому. Знайомити дітей з метроритмічною стороною музики можливо з допомогою віршованих текстів, відображая при цьому ритмічні схеми.

Вивчення нотної літератури різних стилів і епох потребує володіння багатьма навичками гри. Виконання гам, арпеджій, акордів входить в систему виховання музиканта, але необхідно використовувати і різні технічні вправи.

Весь рух виконавського апарату повинен бути підпорядкованим одному ціліякісному звучанню, керованому слухом.

Необхідно приділяти пильну увагу тому, як навчити учня читати нотний текст. Швидкий і грамотний розбір нового тексту — одне із основних умов успішних музичних занять. Складність за-повнення нотного тексту може стати серйозною перешкодою на шляху вивчення музичної літератури.

На всіх уроках з музичного інструмента повинно приділяти пильну увагу розвитку творчих навичок. Ця ініціатива в процесі навчання відіграє величезну роль. Її розвиток сприяє більш емоційному і разом з тим грамотному відношенню до музики, розкриває індивідуальні можливості кожного, викликає зацікавленість, допомагає у виконавській практиці.

Адресуя цей матеріал як педагогам-практикам, безпосередньо працюючим з учнями, так і методистам, консультантам по педагогічній практиці, навчаючим педагогічній майстерності студентів ми гадаємо, що кожному експериментуючому у галузі розвитку творчих здібностей учнів буде цікаво познайомитись з досвідом своїх однодумців, працюючих в аналогічних умовах.

Список рекомендованої літератури:

1. Андреева М. Перші кроки в музиці. — М., 1979.
2. Баренбойм Л. Шлях до музикування. — Л., 1979.
3. Башит Є. Імпровізація як здатність творчого виявлення. — Л., 1975.
4. Давидов М. Теоретичні основи формування виконавської майстерності баяніста. — К., 1997.
5. Мальцев С. Психологія музичної імпровізації. — М., 1991.
6. Ригіна Г. Уроки музики в початкових класах. — М., 1979.
7. Рижніков В. Резерви музичної педагогіки. — М., 1980.
8. Ципін Г. Навчання гри на фортепіано. — М., 1984.

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ НЕТРАДИЦІЙНОСТІ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

/Т. В. Андріанов/

Сьогодні мільйони дітей на Землі активно займаються малюванням, кресленням, беруть участь у різноманітних змаганнях, святах та виставках. Все це потребує наукового осмислення образотворчого мистецтва в школі.

Головне в уроці - ідейно-теоретичний навчальний зміст, достовірність матеріалу. Але жоден урок, навіть найблискучіший в методичному плані не може бути визнаний задовільним, якщо немає виховного моменту. Первинна функція уроку образотворчого мистецтва - передавати основні знання і навички учням. Але крім цього урок образотворчого мистецтва має передавати ще й менш очевидні навички, уміння та нахили. Уроки образотворчого мистецтва /аудиторні та позааудиторні/ формують у учнів самоповагу, впевненість в собі, терпелість, позитивні нахили особистості, вміння співпрацювати і доброзичливе ставлення до природи і до людей. Лише комплексне поєднання вивчення дисциплін психолого-педагогічного і соціального циклу поділяє всю систему навчально-виховної роботи національної школи.

Основні педагогічні принципи і методи, які використовуються на уроці образотворчого мистецтва у національній школі.

Мистецтво подає людині багато радості, вчить бачити в житті прекрасне і потворне, допомагає пізнавати життєвий процес в минулому й майбутньому, мріяти про прекрасне майбутнє. Прагнення до прекрасного виявляється не тільки в мистецтві, але і в науці, праці, спорті. Але мистецтво виділяє духовну силу навколишнього світу.

Будь-яке мистецтво, в широкому розумінні цього слова, створюється за законами краси, а реакція людини - емоції, хвилювання, радощі, захоплення, сміх, співчуття - від сприймання їх нервовою системою, стверджують вчені.

Мистецтво виникло на самому початку людського розвитку, коли людина зрозуміла природу як силу, яка протистоїть їй, та свою залежність від неї.

Крім цього, мистецтво покликало нести знання і викликати відповідні почуття.

Головною метою уроку образотворчого мистецтва є пробудження у дитини її духовних потреб. Слід бачити прекрасне, цікаве, що відображає національний колорит. Для цього важливо добрати певні методи та додержуватись педагогічних принципів навчання. Для проведення уроків образотворчого мистецтва існує певна кількість методичних посібників, які варто об'єднати в п'ять груп, що відповідали б і методам навчання:

1. Методи організації і сприймання предметів та явищ;
2. Методи словесної характеристики предметів та явищ, дій зовнішнього та внутрішнього виду;
3. Методи демонстрації, ілюстрації та живого споглядання;
4. Методи оцінки, взаємооцінки, самооцінки явищ та дій;
5. Методи вправ у творчій діяльності;

Але одним з найголовніших принципів образотворчого мистецтва слід вважати принцип пізнання рідного краю, багатого на різноманітні краєвиди /натури/: скелі, схили, річки, моря, океани, долини, степи. Все це дозволить учневі відтворити те прекрасне і чудове, сформувати необхідні якості.

Яскравим прикладом може бути фрагмент уроку образотворчого мистецтва в 3-му класі на тему: "Ескіз малюнка монумента визволителям Кривого Рогу від фашистських загарбників":

3.1. Пояснення учителя на місці учням про пам'ятник, його авторів, спородження, та місце з композиційної структури.

3.1.1. Роз'яснення, як користуватися мольбертом і планшетом на місці; вибір точки сходу; вибір проекції і розміри майбутнього ескізу.

3.1.2. Аналіз засобів зображення, обраних розмірів, тощо.

4. Допомога учням у структурно-композиційному розміщенні деталей ескізу.

5. Пояснення типових учнівських помилок та шляхів їх виправлення.

Примітки. Залежно від підготовленості класу кожному може бути роздано поштову листівку із зображенням ансамблю для практичної демонстрації і точки сходу фотографа, і обраного ракурсу тощо.

Отже, використовуючи систему елементів нетрадиційності на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах, учитель мусить чітко знати, що нетрадиційність полягає не лише у виборі типів уроків, а й у природному і безперервному вкрапленні таких елементів протягом всього уроку.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ.

/С.В.Бережний/

Одною з найважливіших проблем освіти на сьогодні, є естетичне виховання підростаючого покоління. Життя підлітка, позбавлене емоційно-цінносних якостей, духовного виховання набуває все більш катастрофічні розміри. Епідемія бездуховності охопила основну частину сучасного молодого населення України. Майбутні творці життя не володіють підвищеними духовними силами, які спроможні спрямувати суспільство вперед, чи володіють невірною орієнтацією своєї духовності з надзвичайно низьким рівнем моральності і естетичного розвитку.

Не становить таємниці низький рівень знань підлітків про культурну сферу народу, нації сьогодні і минулого. Найстрашніше - небажання та байдужість учнівської молоді до своєї культурологічної діяльності в сем'ї і суспільстві.

Хто повинен змінити цей шлях розвитку дитини?

Безперечно, педагог і школа, та не тільки вони. Потреба суспільства в людях високої моральності, людини з гармонійно розвинутою духовною сферою, сьогодні є гострою необхідністю.

Чи має можливість загальноосвітня школа переробити ті недоліки духовного розвитку дитини, які зараз існують?

Чи зможе система освіти прищепити потрібні норми морального та естетичного виховання підлітку?

Маючи на озброєнні цільну та систематизовану структуру навчання, безперечно, можна досягти високих результатів.

Але чи має наша школа цю панацею - систему естетичного виховання сьогодні? Над проблемою створення єдиної системи виховання працювали і працюють багато провідних педагогів та їми проведена велика робота. Розроблено багато наукових методів навчання, здобутий чи малий досвід у застосованні на практиці.

Роль естетичного виховання у школі покладено на уроки літератури, музики, образотворчого мистецтва. Школа потребує вчителів, які володіли б високим рівнем знань з усіх галузях мистецтва. Володіння високим рівнем культури педагога сприяє якіснішому наданню знань школяру. Предмет образотворче мистецтво має великий потенціал у галузі формування культурного світу дитини.

Предмет Образотворче мистецтво містить у собі три основні задачі загальноосвітньої школи:

1/ Розвищення у дитини творчого ставлення до своєї трудової діяльності.

2/ Розвиток емоційно-ціннісних якостей підлітка.

3/ Знання про мистецтво.

Уроки образотворчого мистецтва несуть собою величезної сили виховний потенціал для передачі знань дитини про культуру Українців і народів світу, про розвиток видів мистецтва та його жанрів тощо.

При вірній організації учбової програми образотворчого мистецтва, розумінні педагогом задач предмету викладання, при високій особистісній культурі вчителя, при великих знаннях фахової дисципліни, високому інтелекту і інтелігентності та ще й неординарній професійній майстерності, методичній досконалості зростатиме та успішно формуватиметься духовна сфера підлітка, його морально-естетична світоглядна позиція.

Але, нажаль, майбутні педагоги байдужі до значимості цих проблем, важливості естетичних знань та вмінь у своєму професіоналізмі, й ставши вчителями з недостатніми естетичним смаком і здібностями, відповідності до свого неповного рівня культури, ведуть за собою й вихованців на тому ж рівні недоучості. У розвитку естетичного виховання і творчих здібностей дитини визначний педагог Василь Олександрович Сухомлинський /1918-1970/ відводив особливе місце предмету малювання. Малюнок допомагає дитині звернути свою увагу на оточуючий світ, виявити інтерес до подій у його житті, розвинути зацікавленість до творчості.

Визначний художник і дидакт, автор першої програми малювання в школі Б.М.Неменський, глибоко спостерігав проблему навчання образотворчому мистецтву і визначив нові підходи до викладання предмета, впровадив нові методи роботи з дітьми на уроці, опрацював суцільну систему естетичного виховання, значно доповнив і розвинув погляди В.О.Сухомлинського на гуманітарний підхід до проблеми виховання людини.

Виховання "кваліфікованого глядача" - особу, яка цінує та розуміє мистецтво" - Б.М.Неменський становить першою задачею предмета образотворчого мистецтва.

І це вірно. Без суспільства, яке потребує культури і яке не утримує культуру у собі, не розвиває її, не буде ні самої культури, ні держави, як неможливе існування мистецтва без глядача.

Світ і світосприйняття учня початкових класів найбільш тонко і водночас найповніше розкрив В.О.Сухомлинський у своїх педа-

гогічних науках, що об'єднані в збірках "Куди поспішали мурашки", "Казки школи під голубим небом", "Гаряча квітка", "Чиста криниця" та ін.

Характерним в цьому слід вважати включення дитиною фантастичне відтворення казкової колізії і створення в ній певного образу.

Викладач образотворчого мистецтва, та викладач початкових класів /на сьогодні переважно вони проводять уроки образотворчого мистецтва у 1-4 класах/ повинні чітко визначати вірність вибору відведених завдань художньої творчості: необхідно розуміти, що загальноосвітня школа не спеціальний художньо-навчальний заклад, адже не можна ставити за мету тільки засвоєння художньої грамоти...

Молодший школяр тільки починає знайомитись з життям та розуміти його. оточуючий світ, тільки формує свої ставлення до дійсності, а "ложка цінна до обіду".

Найважливіше - зародити у дитині /яку професію не обрала вона у майбутньому/ цікавість до мистецтва свого народу, мистецтва народів світу, сформувати внутрішню потребу спілкуватися з ним і знаходити в цьому насолоду і повне задоволення.

Виховати у підлітка високі моральні норми, /естетичний рівень/, розвинути емоційно-ціннісні якості, досягнути мову образотворчої грамоти доцільніше залишити для учнів старших класів та спеціальних учбових закладів, у які залучають художньо одарованих у галузі образотворчого мистецтва дітей.

На уроках образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі учні повинні освоювати образотворчу мову в тій мірі, яка допоможе передати емоції дитячого малюнка, виявити своє ставлення до тої, чи іншої проблеми, яка виникла на його життєвому шляху.

Трудова діяльність школяра полягає не в розумінні мудрощів зображення об'єктів природи, а в аналізі мудрощів їх взаємовідношень.

Виявляється також, що дитячі уміння художньої праці і уміння, здобуті в ході вивчення образотворчого мистецтва тотожні, споріднені, або сповнені взаємопроникнення /взаємодоповнення, взаємозумовлення/. Наприклад, створення і виготовлення інтегрованих ілюстрацій до маленьких за текстовим матеріалом народних казок /малюнок, витинанка, аплікація, інкрустація покартону тощо/.

Художні образи таких казок, як "Ведмідь і колодка", "Колосок", "Лисичка та їжак", "Дружні звірі", "Лисичка, скринька та капкан" та інші, свідчать про органічне поєднання молодшими школярами розміру і відстані, кольору і кольорової гами, рис деталей фігури

тварини і образу вцілому, уяви і пошуку її реалізації, творчого нагнітання і відтворення конкретних подій художніми засобами тощо.

В позакласній гуртковій /студійній/ роботі викладач образотворчого мистецтва може ставити завдання створення ілюстрації /мініпанорамами із об'ємним зображенням окремих деталей краєвиду та дійових осіб/ до одної з славетних українських народних казок /"Яйце-райце", "Летючий корабель" чи "Солом'яний Бичок" .../. У такий спосіб можна виявити здібності усіх гуртківців /студійців/ спрямувати їх розвиток і спонукати формування основ національної самосвідомості юних.

Професійні митці не допускають беземоційності своїх полотен чи малюнків.

Творче мистецтво не стає шляхетним, якщо воно не має глибокого змісту. Беззмістовність страчує мистецтво.

"У картині повинна відбуватися подія", - у своїх трактатах навчав учнів давній італійський майстер Джорджо Вазарі. В цих "подіях" життя, вдачі, традиції, історія народу /Джорджо Вазарі. "Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зотчих". Государственное издательство "Искусство". Москва. 1956 стр.91./.

Це ми бачим у всіх справжніх витворах мистецтва.

Чи мають викладачі право позбавляти душу дитини на початку її формування, розуміння цих цінностей. "Не навчати мистецтву, а виховувати через мистецтво,-" казав Б.М.Неменський. Неменський будус єдину виховну і одночасно навчальну систему для предмета Образотворче мистецтво./Неменський Б.М. Мудрість краси.- М.,1984.- с.59/.

Він цілковито правий, відводячи провідну роль моральному вихованню.

Дуже важливо ґрунтовне дослідження школяра на уроках образотворчого мистецтва через зацікавленість до творів мистецтва та їх розумінню, але не вмінню копіювати зображення. Високодуховну страву треба готувати серцем.

На жаль, у системі навчання у загальноосвітній школі цей принцип виконується не завжди.

Якщо уважно вивчити програму образотворчого мистецтва 1-4 класів загальноосвітньої школи, побачимо як мало приділяється уваги розвитку моральності дитини.

Але ж як забагато дитина губить у духовності - через невірну обрану мету предмета, що призводить до духовного спустошення учня, але ж за його естетичне виховання відповідальність несе викладач.

Наприклад, основними позиціями навчання і виховання учнів засобами образотворчого мистецтва слід вважати: формування ставлення учнів до природи, праці і життя, виховання інтересу і любові до мистецтва, потреби у спілкуванні з ними і формування на цій основі морально-естетичного ідеалу особистості; розвиток образного сприйняття, логічного мислення, просторових уявлень, фантазії, комбінаторських здібностей, виховування інтересу до створення композицій на реальну і фантастичну тематику, розвиток сприймання кольорів, окоміру, гостроти зору, зорорухливої координації, та розширення сенсорного досвіду дітей.

Вивчення образотворчого мистецтва ставить одним із завдань, які повинні вирішуватись у процесі ропланованих занять на уроках, у позакласній та позашкільній роботі - розвиток сенсорних і розумових здібностей /образне сприймання і логічне мислення/:

а) формування вмінь цілеспрямовано спостерігати оточуюче предметне середовище - порівнювати, зіставляти, виявляти подібність і відмінність предметів і явищ; визначати головне та другорядне в художніх образах творів мистецтва і навколишньому світі; відчувати залежність елементів зображення, пов'язаних між собою композиційною логікою - композиційна рівновага (узгодженість площини і зображуваних елементів), симетричність, асиметричність, контрастність, ритмічність, пропорційність, динамічність, статичність, відповідність колірному вирішенню.

б) удосконалення сенсорних умінь та навичок з метою розвитку функціональних можливостей органів чуття, підвищення їх загальної чутливості на основі диференційованого аналізу об'єктів і явищ навколишньої дійсності - розвиток зорового аналізатора, тактильних і кінестезичних відчуттів, уміння розрізняти і визначати форму, фактуру, забарвлення, просторове розташування предметів у житті та у творах мистецтва; відчуття єдності форми і колірному вирішенню образу залежно від засобів передачі настрою і стану зображуваного;

в) розвиток предметно- та понятійно - образного мислення, різних видів пам'яті (зорової, логічно-смісловної і т.д.), уяви, фантазії, оригінальності, нестереотипності мислення, здатності аналізувати і синтезувати в художній образ реальні предмети і явища на базі зіставлення і пошуків далеких і близьких аналогій;

г) розвиток активного ставлення до прекрасного і потворного в мистецтві і житті, інтересу до художньої творчості діяльності;

д) систематичне цілеспрямоване формування навичок композиції - вміння планувати в думці (що, як і в якій послідовності буде відтворено у майбутній композиції); вміння визначити формат площинної та розміри об'ємної композиції залежно від теми і задуму;

е) формування вміння добирати матеріали та інструменти, необхідні для відтворення художнього образу під час виконання творчих завдань;

є) формування вмінь свідомо застосовувати знання, набуті на інших уроках / літератури, математиці, природознавства, ручної праці і т.д./, відмовляючись від стереотипності, репродуктивності дій, вдосконалюючи власну винахідливість і кмітливість.

Після глибокого аналізу мети та завдання предмета викладання, маємо можливість переконатися у тому, як небагато уваги приділяється духовному становленню дитини, її особистості. Але ж слід передавати глибокий зміст ідей у мистецтві, навіть на рівні дитячої творчості, при відсутності та нерозумінні високих духовних та емоційно-чуттєвих ідей у самого автора /у даному випадку дитини/?

Чи можливо в узагальнено-стислому розділі завдань - "Розвиток активного ставлення до прекрасного і потворного у мистецтві і житті, інтересу до хужонької творчої діяльності, охопити та полічити всю ту величезну кількість якостей, що визначають духовний зміст особистості?

З раннього віку необхідно формувати у дитини емоційно-чуттєві якості, громадсько-патріотичні, моральні та інші якості.

Через предмет Образотворче мистецтво прищеплювати дитині здібність співпереживати події його життя, формувати важливі якості добра, почуття дружби, честі, обов'язку, любові до матері, співчуття, співпереживання, навчити цінувати мудрість старості, повагу до історичних та культурних надбань народу;

Якщо говорити про мету навчального предмету, про виховання людини здібної розуміти мистецтво, то лише особистість, яка володіє вірно спрямованими емоційно-чуттєвими якостями, буде здібна розуміти та цінувати мистецтво.

При докладньому вивченні тем уроків спостережується ще більша відсутність виховної ланки, фундаментуючої духовність підлітка, школяра. Зміст тем несе в собі більш предметно-спостережливий характер ніж ідейно-чуттєвий. Це спостережується у темах : "Пташки й коти", "Лелеки і жаби", "Метелики".

Таких випадків - сила-силенна. Наприклад, у першому класі під час вивчення українського апострофа, що розкривається за допомогою уривку поеми Т.Г.Шевченка "Сон" та прозової розповіді "Тарасові солов'ї" /Чередниченко Д. Материнка. Український буквар.-К., 1992.-с.80/, досвідчений педагог поставив завдання намалювати один із сюжетів оповідання, припустимо, зліт солов'їв на Тарасову гору /перша частина/, солов'їні гаї Тарасової гори /друга час-

тина/ і зачарування солов'їним свистом /заклучення мініатюрного твору/.

То ж високо кваліфікований вчитель не пропустить жодної митті. залучення учнів молодших класів до художньо-образної діяльності, творчості та тим самим - до духовного і естетичного виховання.

Процес та досвід спостереження природи важлива галузь освіти дитини і без неї неможливо обійтися, але чи не відноситься це до завдань природознавства?

А якщо предмет Образотворче мистецтво вчить мистецтву, чи не потрібний інший підхід у навчанні дитини? Надбання інших жанрів мистецтва, народної спадщини слід включити до тем уроків, чим зосередити увагу, аналіз та творчу роботу дитини не на глядацькому сприйманні світу, а у духовному розумінні та ставленні до нього. На рівні серця.

За основу уроків слід брати народні казки, байки, літературні твори створення дітьми казкових сюжетів, чим можна зкоректувати творчу діяльність дитини не тільки над передачею зорового образу зображення героя чи предмета, але і на передачу його духовно-змістовного образу. Що навчить дитину не тільки бачити, але і емоційно відчувати оточуючий світ та дії які відбуваються у ньому.

Викладач повинен виробити теми уроку за принципом сюжетних історій: "Друзі з рукавички" за мотивами казки "Рукавичка", "Про що говорять птахи", "Мавпочка та окуляри", "Майстерний квартет"/.

Найскладніші проблеми сучасної етнопедагогіки - самовиховання /самодисципліни, самовдосконалення, самоконтролю тощо/ можуть і повинні реалізовуватися у малюнках дітей, чий почуття формуються засобами народних традицій, обрядів, ритуалів, українського дитячого фольклору тощо.

Найсвятіші почуття любові до рідної неньки, до синьоокої України, сивочолого ріднокраю і т.н. виховується теж засобами малюнку на фольклорно-етнографічну тематику.

Який би аспект духовного та естетичного виховання не розглядалось би, завжди на перше місце постає виховання складного соціального почуття, яким є національна свідомість /малюнки для домашніх завдань : "Я - українець", "Моя Батьківщина - Україна", "На Дніпрі", "Рідне село" чи "Рідне місто", "Моя хата" чи "Моя вулиця, мій дім" тощо/.

Принцип співчуття у навчанні розповсюджується не тільки на об'єкт природи. Він доторкується і пізнань дитини про людину, взаємовідношення в людській сфері.

Формування соціальної активності неможливе без виховання у дитини не розуміння оточуючих, але обов'язково і почуттів спільності з

ним. Це почуття не виникає без розвинутого душевного та щирого інтересу до інших людей, без здібностей єдиного переживання радощів та горя, без співчуття людям, без відчуття причетності, відповідальності людини за людину.

Без цього відчуття людина не прийде на допомогу іншій особі, яка буде не просто байдужою, стане жорстокою. Співчуття - це і є найважливіша душевна праця.

Немає сумніву, що від естетичного розвитку, набутого в дитинстві, в основному й залежить естетичний та емоціональний розвиток людини. Враховуючи це, ми прагнемо, щоб природа, навколишня обстановка, поезія, образотворче мистецтво, музика - все, посильне й зрозуміле дитині, лишало в її пам'яті глибокий слід на все життя.

Бесіди про природу в хвилини спостереження її, використання під час тих бесід поетичного слова, спонукання дитини до створення естетичних картин і обстановки у повсякденному житті, турбота про збереження й примноження багатства природи, споглядання творів живопису, слухання музики - це не тільки заходи загального духовного розвитку дитини. (В.О.Сухомлинський. "Вибрані твори в п'яти томах". Видавництво "Радянська школа", Київ, 1976. т.І, ст.267)

Очевидно, прийшов час не тільки говорити про духовне виховання, але і рішуче діяти. А за для цього зрозуміти та повірити у величезні можливості мистецтва, у процесі освіти, у великі невикористані можливості предмета Образотворче мистецтво в початкових класах.

Сучасне розуміння ідей розвивального навчання пов'язано з пошуком ефективних засобів, які найбільшою мірою сприяють розвитку пізнавальних здібностей і особливостей дитини загалом.

Рисунок, пов'язаний зі словом, є одним з головних засобів навчання в початковій школі. Саме рисунок як засіб пізнання має великі функціональні можливості у формуванні пізнавальних здібностей особистості.

Значна роль у розробці розвивальних можливостей рисунка на лежить дослідженням І.Песталоцці, К.Д.Ушинського, Л.С.Виготського, Л.В.Занкова, В.О.Сухомлинського. "Повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання - розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил розуму від обсягу знань" /Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. Т.І. - К.: Рад. шк., 1976. - С.97/.

Сучасним потребам навчання не відповідає змістовна однобічність та одноманітність структури уроків образотворчого мистецтва. Велика кількість програм, що зорієнтовані на рисунок з натури та виховання пізнавальних здібностей, не враховують розвиток почуттєвих та розумових сил дитини. Інші віддають перевагу формуванню чуттєвої, естетичної культури, але уникають культури зображення. Загалом вони не відповідають дидактичним умовам становлення пізнавальної активності учнів.

Досвід стверджує, що слід застосовувати більш гнучку систему структури уроку залежно від їх мети і змісту. Комбінований урок образотворчого мистецтва та урок набуття практичних умінь та навичок, що домінують у початкових класах, необхідно урізноманітнити уроками закріплення, узагальнення і систематизації, розвитку творчих здібностей, контролю і перевірки знань, умінь та навичок.

Більшість навчальних програм проголошує, що головною метою викладання образотворчого мистецтва є морально-естетичний, художній і політехнічний розвиток школярів. Але вчитель, який прагне керувати розвитком учнів, повинен замислитися над "надзавданням" уроку - як реалізувати навчальну мету з найбільшою користю для розвитку кожної дитини /за О.Я.Савченко/, як виховати не лише естетичні, а й інтелектуальні почуття.

Розкриємо складові розвивального компоненту сучасного уроку образотворчого мистецтва в початкових класах.

Багато можливостей для загального розвитку школярів має розділ "Сприймання дійсності і мистецтва". Формування процесів сприйняття та мислення у молодших школярів зумовлює одночасне функціонування в навчальній діяльності різних видів мислення: наочно-образного, практичного і понятійного. Психолого-педагогічні дослідження доводять необхідність розробки спеціальних вправ для розвитку одночасно конструктивного і емоційного сприйняття форм і явищ оточуючої дійсності. Вправи з емоційного сприйняття кольору досить відомі. Однак вправи на емоційне сприйняття геометричних форм та їх співвідношень мають величезний потенціал щодо формування пізнавальних здібностей, умінь самостійно виявляти внутрішні структурні зв'язки стосовно зовнішніх /просторових або кольорових/ ознак предметів і явищ. Сутність зазначених вправ полягає у формуванні "перцептивних еталонів", які відбивають внутрішні конструктивні зв'язки і особистісне ставлення учня до предметів і явищ. Прикладом може бути сприймання кола як гармонійного, врівноваженого, повільного руху, а овала – як кола, яке зазнає певного тиску і тому має відповідну енергію щодо повернення у свій первісний стан.

Велике розвивальне значення мають вправи, які спрямовані на вдосконалення перцептивного аналізу й синтезу об'єктів, виділення й об'єднання в одне ціле малопомітних їх ознак і властивостей, підвищення точності словесного їх опису, формування настанови на спостереження. Цьому сприяють такі завдання, як знаходження добре відомих предметів в умовах, що відволікають; зорове зіставлення різних напрямків руху; зорове сприйняття та співвідношення групи об'єктів; відтворення образу сприйнятого об'єкта та інші. На сьогодні вчитель має велику кількість розроблених завдань цього напрямку. Особливо слід відзначити збірники П.М.Семенченка "Навчайте думати малят", книги-іграшки серії "Чому?". Використовуючи ці розробки і керуючи спостереженнями учнів, учитель зможе уточнити і збагатити їх уявлення і поняття про відомі об'єкти, активізувати різні форми сприймання, збудити інтерес і допитливість дітей.

Уроки образотворчого мистецтва мають великий потенціал щодо формування загальнопізнавальних умінь і навичок, нагромадження індивідуального досвіду пошукової діяльності.

Навчальна діяльність визріває в надрах ігрової, а образотворча діяльність є її складовою. Взагалі вчителі образотворчого мистецтва не проводять спеціальної роботи із засвоєння суті конкретних мислительних прийомів, але діти певною мірою оволодівають цим простим наслідуванням способів роботи вчителя і товаришів. У такому разі важливим стає створення умов поступового переходу від дій у співробітництві з учителем і учнями до самостійних. Особливий інтерес з цього приводу викликають розробки уроків Б.М.Неменського і його послідовників.

Інші вчителі спеціально формують у молодших школярів пізнавальні прийоми поетапним оволодінням ними. Так, О.Я.Савченко пропонує скористатися розробленими нею схемами-опорами, завдяки яким діти точніше усвідомлюють суть цих умінь і послідовність дій під час їх застосування. Наприклад:

"Порівнюємо-зіставляємо, щоб знайти:
однакове, подібне, відмінне".

У передовому досвіді відомі цікаві форми застосування нестандартних творчих задач, які спрямовані на вдосконалення інтелектуальних почуттів учня, формування загальнопізнавальних здібностей та методів пізнання. Такі задачі і завдання не пов'язані з навчальним матеріалом і не залежать від рівня зображувального досвіду учня. За таких умов усі школярі набувають рівних можливостей і, разом з інтересом до предмета, не втрачають можливості сформувати гостре спостережливе око, умілі руки, інтелектуальні почуття і фантазію, розвинути кмітливість і пошукову активність. Прикладами зазначених завдань виступають збірники О.Є.Падалко і учителів Барташнікових.

Великий потенціал у формуванні інтелектуальної культури учня має система пошуково-творчих задач з одним та більше рішеннями, розроблена О.З.Заком. Учитель початкових класів повинен розрізняти чотири групи задач, що направлені на становлення загальнопізнавальних умінь учнів /за О.З.Заком/.

Першу групу становлять задачі на перетворення, які розвивають здібності комбінувати. Пошукова діяльність учня приймає одну з трьох форм: рішення задачі, перевірка рішення задачі і зіставлення задач. Прикладом може бути задача на знаходження розміщення фігурок або малюнків після одного або кількох переміщень.

Другу групу складають задачі на переміщення, які розвивають здібності планувати. Ці задачі спрямовані на знаходження способу переміщення з однієї клітини в кінцеву, або плану перебудови одного графічного образу в другий.

Третя група задач на групування розвиває здібності аналізувати. Діти вирішують, перевіряють і складають задачі трьох видів: "схожість", "різниця", "пересічення" по відношенню до одного, двох або кількох рисунків. Прикладом може бути задача, де потрібно взнати який малюнок будиночка - Т або М - має щось однакове з малюнком А і з одним з малюнків О або Е. Після аналізу особливостей всіх будиночків та їх співвідношення учень з'ясовує, що висунутим вимогам відповідає малюнок Т, оскільки він має однакове віконце з будиночком А і однаковий дах з будиночком О.

Задачі четвертої групи на визначення розвивають здібності міркувати. Прикладом може бути задача, де на малюнку зображено мотоцикл у трьох різних ракурсах. На першому Геврюша везе Іру. На другому Сашко везе Катю. Потрібно визначити: кому з них належить третій порожній мотоцикл.

Використовування зазначених задач і завдань цього напрямку в розділі "Вправи" має великий потенціал щодо розвитку пошуково-перетворювального стилю мислення, його дивергентності, оригінальності, альтернативності та самостійності. Але щодо умов сприйняття цих завдань учнями, необхідна сформованість семіотичної функції на рівні кодування і схематизації. У психолого-педагогічних дослідженнях розглядалися окремі прийоми формування знаково-символічної функції, але цілеспрямованого, системного підходу до вирішення цієї проблеми не визначено. Обов'язковими ознаками сформованості в учнів зазначених розумових дій є розвинутість уяви і художньо-образного мислення.

Важливими засобами стимулювання уяви є захоочення дитячої творчості і постійне включення учнів у різноманітні види творчих завдань, які дають їм змогу оволодіти індивідуальним досвідом фантазування. Художня і педагогічна практика має достатній досвід розвитку художньо-образного мислення і уяви. Методи художнього пізнання: типізація, аналогія, алегорія, співчуття, "живання" в образ та ін. сприяють розвитку не тільки уяви, емоційної сфери особистості, а й таких позитивних якостей як відкритість, това-

рискість, активність взаємовідносин зі світом, формують пізнавальну ініціативу. Нині дуже важливо визнати силу їх впливу на розвиток молодшого школяра і визначити їм належне місце в структурі сучасного уроку.

На жаль у традиційній методиці недооцінюється досвід психологів з використання образотворчого мистецтва в корекції психічного стану, розвитку інтуїції, індивідуалізації особистості. Певну зацікавленість викликають прийоми "вільного асоціювання" /"конвеєр", "рисунок-конспект", "реконструкція", "чорнильні плями", "монотипія"/. Не менш важливі методи співробітництва і співтворчості /одночасно або по черзі/. Застосування подібних прийомів на уроках образотворчого мистецтва доцільно при вдосконаленні прийомів самопізнання і самовизначення.

Реалізація розвивальних функцій рисунка завжди пов'язана зі словом. За умов, коли слово керує процесом зорового сприйняття і образним відображенням знань, рисунок формує уважність, наполегливість, працьовитість, відповідальність, організованість. Пріоритет слова пов'язаний з методами діяльності за зразком, з натури, за темою, у яких головну роль відіграють системи естетичних, моральних та інших цінностей, образотворча грамота. За умов, коли рисунок відображає довільні індивідуальні графічні образи, а слово допомагає усвідомити реальне "Я" учня, коли рисунок стає опорою, а слово допомагає визначити внутрішні взаємини навчального матеріалу, рисунок стає спроможним формувати творчі здібності. Зазначені умови пов'язані насамперед з методами образотворчої діяльності за уявленням, уявою, передачею внутрішнього стану, художнього моделювання та візуалізації.

До визначення змісту уроку образотворчого мистецтва, вибору методів і прийомів навчання слід підходити з урахуванням готовності учня до навчання, специфіки змісту, дидактичних функцій різних методів навчання.

Сучасний урок у початкових класах відзначається винятковою варіативністю. На ньому обов'язково треба знаходити кілька хвилин, щоб час від часу формувати пізнавальні здібності дитини, виховувати і розвивати її особистість.

БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ НА УРОКАХ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

/С і м а н о в І. О./

Під народною іграшкою слід розуміти бурхливу фантазію батьків, ремісників і всіх тих, хто займався її промислом і яка матеріалізована у вигляді значно зменшених копій людей, тварин, предметів оточуючого світу, що розрахована на дитяче сприйняття.

Якби вдалося зібрати всі іграшки одного народу, класифікувати їх і розташувати у певній послідовності, вийшла б вельми цікава образно-вирішена історія людства.

Сучасні педагоги класифікують функціональні можливості української іграшки за такими групами:

- формування інтересів /пізнавальних, пошукових, творчих/, навичок, умінь і звичок;
- задоволення дитячої фантазії, польоту думки та мислення;
- розвитку здібностей, мислення, світоглядної позиції;
- виховання великої чаші почуттів у наймолодших громадян, хто без іграшки і ігор ще не може сприйняти оточуючий світ;
- ситуативне відтворення взаємин між людьми і суспільством, в алегоричних і реальних образах, доступних для дитячого сприйняття;
- зведення /вилучення/ кюної особистості засобами народних ігор та іграшки, як виключно вдалих форм і методів національної етнопедагогіки, яка відшліфувала їх протягом багатьох сторіч;
- забезпечення фундаменту формування стійкого почуття національної свідомості, гідності тощо.

Однак слід пам'ятати, що тільки та іграшка викликає тривалий інтерес у дитини і прихильність, котра дає їжу його фантазії. Така іграшка завжди дуже проста, вона дозволяє домислити, "договорити", доповнити деталями той образ, котрий в ній подано. Властивий їй умовний характер розкріпає дитину, стимулює фантазію. Не випадково, що дитина легко пристосовує до ігор різні предмети - сірникові коробки, стільці, клаптики тощо і охоче грає ними.

Іноколи висловлюється така думка, що в сьогоденних умовах "інформаційного буму" акселерації, необхідно рівнятися на це і іграшці, що вона повинна бути "мудріше" і складніше, нести в собі більше інформації, стати ближче до своїх реальних прототипів в жит-

ті - лялька повинна читати вірші, співати, вести розумні бесіди на різні теми.

Правомірність таких суджень ще слід довести, або спростувати тривалими експериментальними дослідженнями, які враховували б: національне середовище побудування дитини з такими іграшками, соціальна забезпеченість батьків і рівень їх педагогічної культури, ступінь психолого-педагогічного і інтелектуального розвитку дитини, нарешті, функціональне призначення самої іграшки.

Погодимося, що рівень дитинознавства в Україні, США, Німеччині, Японії та Уганди, Конго і навіть Ефіопії не можна ставити в один ряд чи навіть порівнювати.

Роздуми над проблемами іграшки в Україні приводять до однозначного висновку: підростає покоління повністю формується на традиціях національної іграшки, а все інше мусить розглядатися як диковинка.

Призначення іграшки не в тім, щоб прискрити акселерацію...

Коли у дитини з'являється механічна лялька, вона правда, справляє на неї враження, і дитина одразу ж кидається до неї, але невдовзі залишає її і повертається до колишнього клопіння. Завдяки простоті іграшки, здатній надовго зацікавити дитину, вона вчиться концентрувати увагу на предметі.

Брязкальце трясло - тоді воно звучало, возик возили і він оживав, ляльку одягали і тоді вона була схожа на людину. Ніколи не доводилась іграшка до такого ступеня, коли дитині нічого було з нею робити. Тільки в грі розкривається вся повнота художнього образу іграшки, її моральна цінність.

В часи давньої України іграшок було небагато. Не випадково етнографи підкреслюють, що в деяких районах України іграшок майже не було. За думкою дослідників це пояснюється тим, що зменшення кількості іграшок повинно стимулювати дитячу фантазію.

З педагогічної точки зору народна іграшка заснована на правильному розумінні внутрішнього стану дитини і всебічно впливає на розвиток почуттів волі, розуму, тіла і характеру душі. Іграшка сприяє результативному формуванню світоглядної позиції українця, духовно-моральному і трудовому вихованню та прилучення дитини до прекрасного.

Невичерпні виховні можливості народної іграшки невимовно широкі, бо є чудовим матеріалом для збагачення і прикраси занять з розвитку мови, малювання, художньої праці, танця, народознавства, пр

родознавства тощо.

Іграшка повинна приходити кожного дня, але не на кожному уроці. Це проводиться для того, щоб діти чекали зустрічі з нею, щоб не втрачався інтерес до навчання.

Хоча іграшка приходить на уроки всіх предметів, але структура уроків різна і функції самої іграшки не однакові. Якщо на уроках хз художньої праці і малювання іграшка - це витвір давнього мистецтва, художня творчість нових поколінь, філософське осмислення буття, то тоді діти поступово розуміють художню красу, втілюють в скульптурному відтворенні повного художнього образу, висловлюють своє ставлення до зображеного.

На уроках з рідної мови, читання, чи математики іграшка виконує зовсім іншу функцію - дидактичний засіб засвоєння знань. Вона дає цілісний конкретний образ, підкреслює якусь одну властивість, на якому будується навчання: форму, колір, величину.

Одним з головних завдань уроків малювання та художньої праці - розвиток творчого мислення учнів. Тому необхідно піклуватися про те, щоб в процесі роботи у них йшов розвиток певних якостей особистості і розуму.

Вчителі знають, що донедавна на практиці школи було поширено навчання за зразком /особливо на уроках трудового навчання/. Тут основну увагу звертали на те, щоб у дітей отримались охайні роботи, більш менш схожі на демонстраційний об'єкт. На перший погляд такий урок справляє враження чітко організованого, де вчителю неважко слідкувати за діями кожного учня, але це тільки передача прийомів і способів дій, інколи - формування умінь і навичок без розвитку творчих здібностей, пізнавальної самостійності і активності учнів. На жаль, таких уроків стало занадто багато.

Кожен урок в початкових класах - то високохудожня творчість учителя, а тим паче на уроках музики і співав, позакласного читання, художньої праці.

Припустимо, один з варіантів уроку художньої праці по темі: "Ліплення чашки з натури" має багато своїх особливостей. Так на вступній бесіді вчитель акцентує увагу на емоційне сприйняття зразків, добираючи для показу виробу різні чашки, за формою, величиною, матеріалом і призначення.

Звичайно, діти краще сприймуть духовно-емоційний бік ліплення чашки і процесуально-послідовні дії її виготовлення, коли сам учитель демонструватиме ліплення чашки з пластиліну /на фа-

нерній площині/ та з глини /на стилізованому крузі-столі/. При чому кожен рух його пальців повинен супроводжуватися поясненнями інколи з додаванням уривків з творів фольклору, чи звичайні жарти.

На уроках з основ наук іграшка повинна використовуватись не лише в односторонньому напрямку /як уява про конкретний образ чи підкреслення якоїсь властивості/, а як гостиня з казкового світу. Це може бути сорока-поштарка, яка несе на своїх крилах прислів'я та приказки; Котигорошко, який прийшов розповідати чарівні казки; Капітошка, що захопив з собою і приніс задачі з логічним навантаженням і так далі.

Вивчення педагогічного досвіду учителів Придніпров'я свідчить, що кращі класоводи під час розроблення планів на чверть вказують і можливі варіанти використання іграшок, даючи можливість до вирішення проблеми підійти комплексно. Отоді діти чекають появи Котика Вуркотика, Лиса Микиту, Івасика Телесика та всіх інших, хто так затято бореться за душі юних українців.

Все це залежить від фантазії та творчого мислення того вчителя, якому не байдужа навчальна діяльність його дітей. Цим він залучає учнів до національної культури свого народу, урізноманітнює роботу, чим викликає велике бажання своїх вихованців до активної роботи на уроці.

Включення іграшок до навчально-виховного процесу прямо і опосередковано впливає на кілька соціально значимих явищ, а саме:

- формування у учнів почуття національної самосвідомості;
- національну розбудову шкільництва, педагогічної думки в Україні;
- повернення сімейного виховання дітей на засадах національної етнопедагогіки тощо.

"КУДИ ПОСПІШАЛИ МУРАШКИ"

УРОК ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ В І КЛАСІ ЗА ОДНОІМЕННОЮ

ЗБІРКОЮ КАЗОК В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

/Д. Т. Федоренко/

МЕТА: Розкрити невичерпні виховні, розвиваючі і формуючі якості педагогічних казок В.О.Сухомлинського, довести потребу їх широкого вжитку в навчально-виховному процесі в початкових класах та продемонструвати чарівність рідної мови.

ЗАВДАННЯ:

1. Навчити учнів виразно і осмислено читати незнайомі казки мудрого учителя Василя Олександровича Сухомлинського /1918 - 1970/.

2. Сформувати уміння і навички слухати і чути текст та розуміти підтекст алегоричних творів, якими є казки.

3. Виховати почуття синівної любові до рідної української мови, якою говорили і писали І.П.Котляревський, Т.Г.Шевченко, В.О.Сухомлинський та значний ряд інших славетних синів України.

ТИП ОБРАНОГО ВИДУ ЗАНЯТТЯ: Комбінований урок з елементами театро-дициїного.

ОБЛАДНАННЯ: Роздатковий матеріал: збірки казок В.О.Сухомлинського "Куди поспішали мурашки" / - К., 1981/ на кожному парту; тематична виставка дитячих малюнків - ілюстрацій до педагогічних казок учителя "Сонце Чудотворця"; збірки казок В.О.Сухомлинського "Гаряча квітка" /1978/, "Казки школи під голубим небом" /1991/, "Чиста криниця" /1993/, а також збірка казок дітей школи, в якій працював Чудотворець, "Павлівські казки" / - М., 1979, рос. мовою/, ілюстрації до цих книг.

ЗАГАЛЬНЕ ЗАУВАЖЕННЯ. Урок позакласного читання за збіркою казок "Куди поспішали мурашки" найкраще проводити враз після читання в класі казки В.О.Сухомлинського "Дощик і грім", або "Де ноцве водяна дівля" /див.: Чередиченко Д. Материнка: Український буквар. - К., 1992. - С. 144, 148.

В класах, які працюють за Іншими Букварями, — враз після знайомства з першою ж казкою Василя Сухомлинського.

Х і д у р о к у:

I. Організація класу, психолого-педагогічний настрій учнів першого класу.

У ч и т е л ь: Хто з вас, діти, пригадає, які казки Василя Сухомлинського ми уже читали в класі чи ще в дитячому садку? /"Дощик і гриби", "Де ноцую водяна лля"/.

— А хто з вас запам'ятав, ким був Василь Олександрович Сухомлинський? /Це талановитий учитель в школі села Павлиш Кировоградської області, потім — директор тої ж школи. Він був учителем, і водночас — вченим, академіком. Василь Олександрович — автор багатьох книг для учителів і батьків, для дітей і молоді, Герой Соціалістичної Праці.../

Учитель звертає увагу дітей на виставку книг казок В.О.Сухомлинського та Ілюстрацій до них, і запитує:

— А хто з вас раніше читав чи бачив чарівну збірку казок В.О.Сухомлинського "Куди поспішали мурашки".

Можливо, хтось має у себе вдома таку дивну книжку?

У ч и т е л ь: Покладіть книжку посеред парти. Давайте уважно розглянемо обкладинку.

Зверху метелики з кумедними обличчями ведуть між собою розмову, а майже в центрі — назва книги, а під назвою по листочках роботячі мурашки несуть свою їстовну ношу. Куди ж вони поспішають?

Весь малюнок обкладинки нагадує гущавину барвінку, любистку, і ліворуч ще видно колосок. І у цих хащах сновигають мурашки. Вони живуть на землі, в лісі, на галявинах, на городах, в посадках, — скрізь, де є рослинність.

Он бачите, мурашки рухаються в одному напрямку, вони поспішають. І щоб дізнатись, куди саме, відкриємо сторінку 5 книжечки.

Усі слідуємо за мною, а я прочитаю вам перший раз казочку Василя Олександровича Сухомлинського, яка так і називається "Куди поспішали мурашки".

Текст казки.

- Чи сподобалась казочка?

- Так куди ж поспішали мурашки?

/Спершу до Місяця, де падали крихітки горіхів, які гризла білочка, і уже із смачним харчем - до своїх маленьких мурашенят, у свій мурашник, як зветься їх помешкання/.

- А тепер уважно розглянемо малюнки на сторінках 4 і 5.

/Мурашки несуть горіхові крихітки до мурашника/.

- Подивіться на текст казки. Скільки частин казки видно?

/Діти: маленька вступна, в якій розповідається про білочку, горіхи і крихітки горіхів, що падали на землю. Друга частина - значно більша, в ній розповідається про мурашок.

Робота над текстом.

- Треба прочитати і переказати вступну частину казки про білочку...

- А тепер слід відшукати речення, що розповідають про Мурашку, яка бігла між травою. Куди і за чим бігла Мурашка?

- Прочитайте далі речення цієї прекрасної казочки самостійно до кінця і дайте відповіді на такі питання:

1. Куди Мурашка понесла запашну і смачну крихітку горіха?

2. Що розповіла Мурашка своїм сусідам?

3. Що зробили мурашки-сусіди?

4. Що їли Мурашині дітки?

5. Чи вистачить діткам у мурашнику смачної їжі на зиму?

Робота над словами:

Мурашка, мурашенята, мурашки, мурашник.

ЗАВДАННЯ ДОДОМУ: 1. Розповісти батькам казку "Куди поспішали мурашки", з якою так довлідно познайомилися в класі.

- А тепер відкриємо сторінку 6, на якій малюєся, але часівна казочка "Зайчик і Місяць". Спробуйте прочитати її самостійно, тим паче, що в садочку ви уже знайомилися з нею, читали вголос. Я ж тим часом підготую слова, які нам треба буде пояснити.

/На дошці вивіщується плакат із словами:

У з л і с с я, м о р о з т р і щ и т ь, я р.

Ж а л к о с т а л о.

С т і г с о л о м и.

Робота над словами.

– Хто хоче казку В.О.Сухомлинського "Зайчик і Місяць" переказати близько до тексту?

2. Завдання додому: Прочитати батькам казку В.О.Сухомлинського "Флейта і Вітер" /у кн.: "Куди поспішали мурашки"; – С. 13; "Гаряча квітка". – С. 100; "Казки школи під голубим небом". – С. 116/.

– Кожен з вас подав свої малюнки на виставку "Сонце Чудотворця". Ми вже зупинялися з вами на найкращих малюнках Олеси і Дениски. Всі інші, не менш цікаві, ось на цій виставці. Враз після дзвоника розгляньте їх і вгадайте, котрий малюнок до якої казки В.О.Сухомлинського підготували учні нашого класу.

3. Завдання додому: Намалювати ілюстрацію /малюнок/ до великої мудрої казки В.О.Сухомлинського "Кому ж іти за дровами". Повідомлення дітям, що з кращих учнівських малюнків буде ще одна тематична виставка "Гарячі серця казкаря".

ПІДСУМКИ УРОКУ

Коротка бесіда учителя про казки з книги В.О.Сухомлинського "Куди поспішали мурашки".

ДО МЕТОДИЧНОЇ СПРАВИНИЦІ УЧИТЕЛЯ

/Вибірково/

Сухомлинський В. О. Педагогічний світ казки: Бесіда з майстерними вчителями 1967 року. – Магнітний запис; Казки під голубим небом //Поч. школа, 1993. – № 10; На нашій совісті – людина. Із записника В.О.Сухомлинського //Там само; Чотири аркуші золотого паперу. Новелети //Пам'ятки України, 1988. – № 1; Публікується вперше: Сьогодні – міжнародний день захисту дітей //Літературна Україна, 1989. – 1.06. – № 22; Учуть дітей добра //Україна, 1964. – № 39; Свіжий вітер казки //Поч. школа, 1990. – № 9; Слово рідної мови // Укр. мова і література в школі, 1982. – № 12 та Ін.

Сухомлинська О. В. Свіжий вітер казки //Рад. освіта, 1990. – № 77; те ж: //Поч. школа, 1990. – № 9.

Бик А. С., Семенків М. В. Народознавчі витски педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського //Поч. школа, 1993. – № 10.

РОЗДІЛ 3. ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Виховання школярів засобами позакласної навчально-виховної роботи є важливою складовою частиною загальної системи виховання. Це означає, що виховання здійснюється не тільки в школі, але й за її межами. Позакласна навчально-виховна робота має на меті розширення знань, умінь та навичок школярів, розвиток їхньої особистості, формування ціннісних орієнтацій та громадянської свідомості.

Засоби позакласної навчально-виховної роботи можуть бути різноманітними: це можуть бути гуртки, клуби, секції, туристичні походи, спортивні заходи, культурно-масові заходи, читання літератури тощо. Важливою умовою успішності такої роботи є активна участь самих школярів у її організації та проведенні.

Позакласна навчально-виховна робота має бути організована таким чином, щоб вона була цікавою та корисною для школярів. Вона повинна сприяти розвитку їхніх інтересів, талантів та здібностей. Крім того, вона має бути спрямована на формування у школярів почуття відповідальності за свою поведінку та готовності до самоосвіти.

Важливою складовою частиною позакласної навчально-виховної роботи є співпраця школи з батьками та громадськими організаціями. Це дозволяє розширити коло заходів та забезпечити школярів необхідними ресурсами та підтримкою.

Висновком можна сказати, що позакласна навчально-виховна робота є важливою складовою частиною загальної системи виховання школярів. Вона має бути організована таким чином, щоб вона була цікавою та корисною для школярів, сприяти розвитку їхньої особистості та формуванню ціннісних орієнтацій та громадянської свідомості.

ДУХОВНЕ ТА ТІЛЕСНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

/О. В. Шкута/

Українська козацька педагогіка завдяки "...формувала в підпросторічх поколіннях українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині, народу, виховувала в них незламну силу духу, стійку волю і високу козацьку мораль, лицарські якості". Жузь П. Г., Руденко Ю. Д., Губко С. Т. Українська козацька педагогіка і духовність. - Умань, 1995. - С. /.

Але на сьогодні щастко не всі досягнення української педагогіки - козацької педагогіки знаходять своє місце в початково-виховному процесі. У душі молодшого школяра спостерігається вражаюча духовна порожнеча. Батьки розуміють, що старі, існуючі на протязі десятиліть виховні методи не задовільняють сучасні вимоги порою міров: але не можуть, не знають, а подекуди і не прагнуть дізнатися, як саме в умовах сьогоднішнього дня можна виховати високоморальну, чесну, національно свідому людину.

То ж здобутки козацької педагогіки, як складової частини народної, уже сьогодні слід ввести до арсеналу сімейного виховання, а також навчально-виховного процесу початкових класів національної школи.

Додільно запропонувати рекомендації сучасним батькам, щодо використання елементів козацької педагогіки у вихованні дітей. З цією метою слід розробити систему заходів по підвищенню рівня педагогічної культури батьків, починаючи від бесіди на батьківських зборах на тему: "Козацька педагогіка в житті і побуті сучасної сім'ї" і до науково-практичної конференції на таку тему: "Пляхи і засоби повернення здобутків козацької педагогіки в життя і побут сучасної сім'ї". Ця конференція може розглянути такі питання:

1. Досвід повернення виховних засад козацької педагогіки до сучасної сім'ї. Доповідач - батько трьох синів, Інженер зароду "Ихайчо Петрович Сміляченко.

2. Теоретичні особливості і практичні виховні можливості козацької педагогіки в українських сім'ях. Доповідач - педагог-організатор школи Валентина Павлівна Чепур.

3. "Чалі діти - наше щастя, майбуття країни і... наше горе?"

Круглий стіл по обговоренню проблеми виховання сучасних хлопців-козачат і сучасних дівчат - козачічень.

Така постановка питання не може здаватися несковитою чи передчасною: суспільство йде до повернення виховання на найкращих піриностях героїчного минулого України.

Варто продумати запрошення на таку конференцію, красочну об'їву та оголошення по місцевому радіо і будь-яку Іншу деталь, пам'їттарчи, що у вихователя цїбничь не буває.

Така науково-практична конференція повинна виступати своєрїдним детонатором - вибухнути і запалити спряче батьківське оточення вогнями пошуку, творчості і найголовніше - щирого убоївання за дочер власних цїтей.

Після такої конференції варто провести тематичні батьківські збори по класах, а через місяць - цікавий виховний /навїть показовий! / захїд у кожному класі - паралелі. Це можуть бути такі виховні ранки /заходи по суботах чи вихїдних днях/:

1. "Традиційна козацька кухня" /козацькі страви у побуті сучасних городян та сїльських трудївникїв/.
2. Вихїдний день учїв класу разом із своїми сїм'ями в школі.
3. "Ой, коню мїй вороненький". Роль коня в житті козацтва та народної піснї про коня.
4. "Бандуристе, орле сизий!" Роль кобзарства в житті Запорозького козацтва.
5. "Засвіт встали козаченьки" - українські народні піснї про козацтво; та ряд інших.

Важливо, щоб теми були свїжими, а не часто вживаними невданими переробками /спрощеннями/ сценарїїв, опублїкованих в журналї /"Початкова школа" тощо/.

А це слїд пам'ятати, що у проведенні такого заходу вельми важливими є рїзчі елементи, а саме:

- оформлення сцени /або в класі дошка і простору навколо неї/ козацькими атрибутами: щити, шабля, пістолї, клейнода /муляж та копїї/;

- портрети славетних гетьманїв і героїв козацької слави, легендарних характерникїв;

= суто український побут /лапа, заслана рїдцями, стол скатертиною, ослончики, калина тощо/.

Учитель і ведучї учні повинні бути одягненими у стилїзований одяг українських козакїв.

На одній з виховних класних годин учитель розповідає своїм вихованцям, хто такі були характерники, якою силою були наділені, якими якостями володіли; як у школах Запорозької Січі здійснювалося тілесне /фізичне/ виховання, як діти плавали і пірнати, стриба-ли у воду з дерева або човна, як влучно кидали м'яча чи забивали їх в тунки, як грали у крача, у "Панаса" тощо /див. збірки Ігор козацьких дітей: "А я квача не боюся", "Тітата сорока".

На найближчих батьківських зборах вчитель розповідь батькам як зробити кімнатний турник /перекладину/, як пристосувати шматочок стіни дитячої кімнати під універсальний станок тілесного вихо-вання. Потім залишається час від часу /у певній системі/ проводити змагання юних характерників. Це потрібно для зворотних педагогічних зв'язків, для контролю і самоконтролю юних козачат.

Досвід козацької педагогіки можна використати практично на кожному уроці, на будь-якому його етапі.

На уроці української мови вчитель може задати учням таке до-машнє завдання: 1. Підібрати 5 прислів'їв чи приказок, де народ прославляє козаків. /Де козак – там і слава! Стат та воля – козаць-ка доля. Чи сик, чи так – не боїться козак. Козацькому роду нема переводу. Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води/. 2. Підкреслити іменники, визначити їх рід, число, відмінок.

Подібне завдання сприятиме активізації розумової діяльності учнів, виховуватиме гордість за своїх героїчних співвітчизників, інтерес до історії Батьківщини. А якщо такі завдання давати систе-матично, добираючи варіанти його другої частини відповідно до виг-часної теми, то учням вдасться зібрати великий і цікавий фольклор-ний матеріал.

Як відомо, козаки добре володіли природознавчим матеріалом, вміли визначити погоду. На уроках природознавства, на етапі підве-дення підсумків спостережень за погодою, вчителю доцільно перебі-рати знання та вміння використовувати на практиці учнями народних прикмет. /Ситий сніг уночі та на світанку про слабкому вітрі ві-щує сонячну погоду вдень. Якщо навколо сонця або місяця видно ко-та – чекай морозу. Півень вогоче хвоста – буде снігопад та ім/. Таке завдання допоможе навчити дітей спостережливості, виховати любов та бережливе ставлення до живої та неживої природи, переко-нає у глибині народних знань.

На уроці читання на етапі проведення мовленнєвої розминки

можна запропонувати учням гру "Закінчить прислів'я", яка розвиватиме мовні якості, зорову і слухову пам'ять дітей, виховуватиме почуття національної самосвідомості. /Козак з біди не ... /зап'яче/. Куди козака дотя не закине - ... /все буде козак/. Береженого Бог береже, а козака ... /лабля стереже//.

А урок математики можна взагалі побудувати нетрадиційно і на тлі вирішення навчальних завдань, ще й створити позитивно-емоційний настрій в учнів, виховувати почуття національного патріотизму.

Це може бути урок - козацький похід. Ча дошкі треба вивісити Імпровізовану карту походу. Вчитель розповідає урок так:

- Сьогодні ми з вами всі перенесемося в своїй уяві на старе Запоріжжя, уявимо, що ми - козаки і вирушаємо в похід. В нас є 3 куріня /I, II, III ряд/, які очолюють курінь /називає/. Кожен курінь піде за власним маршрутом /показує на карті/, на якому буде декілька зупинок /позначені червоними трикутниками/. А рухатися будемо так: курінь підійде до мене і одержать певні завдання. Якщо курінь виконає завдання, то вважається, що він здолав відривок шляху; його емблема на карті пересувається на наступний трикутник, і дається наступне завдання.

Чий курінь і прийде до позначеного намальованою козацькою булавою місця, той - переможе і куріньний на наступний урок, порадившись зі своїми козаками дасть завдання для решти. А тепер - вирушаймо! Орієнтовне завдання:

- підібрати 5 прислів'їв, в яких згадуються числа. /† один у полі воїн, якщо він - козак. Одна голова-добе, - а дві - краще. Семеро одного не чекають та ін./; задачі для кмітливих з козацьких читанок.

За такою схемою можна будувати не один урок і тоді учням ніколи не буде нецікаво на уроці.

А на заняттях з фізичної культури для вчителя взагалі відкривається широке поле діяльності. Можна провести естафети "Швидкі вершники", "Втеча полоненого козака з полону" /стрибки в мішках/, "Партові-сигнальники" /Підйом по драбині і засвітлення вгорі ліхтариком/. Це вприятиме розвитку спритності, швидкості, витривалості учнів та виховуватиме інтерес до ознайомлення з життям козаків.

Отже, зрозуміло, що козацька педагогіка є ефективним засобом вдосконалення системи духовного та тілесного виховання молодших школярів.

/П о п о в а Л. В./

Навчання дітей в I класі засобами народних та дидактичних Ігор – це процес формування національної самосвідомості школяра, розвиток творчих, пошукових і навчальних інтересів, багатогранна діяльність, що передбачає формування системи глибоких знань першокласника, його ерудиції та зведення гармонійно розвиненої особистості.

Гра в початковій ланці навчання є засобом пізнання насколишнього світу і себе в ньому, розвитку творчих потенціалів, уяви, здібностей, перенесення абстрактних понять на предметну основу, становлення соціальної поведінки, людяних взаємин. Найголовніше – це усвідомлення найближчої мети своєї діяльності як школяра.

Ігрова діяльність забезпечує єдність навчання і виховання, педагогічну організацію учнівського самовиховання, самоосвіти і самовдосконалення особистості.

Для ігрової діяльності характерна невимушеність поведінки гравців, вибір дій за власним бажанням, інтерес до виконання правил. Це неодмінно впливає на емоційно-почуттєву сферу першокласника, що домінує у цьому віці, і сприяє вихованню таких моральних якостей, як рішучість, дисциплінованість, чесність, сміливість; вольових якостей особистості – витримки, впевненості у своїх розумових і фізичних силах, дисциплінованості, уміння довільно регулювати свої дії.

Гра як форма навчальної діяльності неодмінно стає союзником кожного вчителя, якщо він володіє методикою проведення її, майстерністю ведення та раціонального використання Ігор в процесі навчально-виховної роботи з учнями I класу. Учителю у грі змінює ситуацію педагогічного процесу і бачить більш результативні та ефективні шляхи навчання, наповнення життя і побуту першокласників різними іграми.

Хороша, правильна, на думку Макаренка, та гра, яка надає дитині радість: "Це буде або радість перемоги, або радість естетична – радість творчості". Таку ж радість приносить і справжня робота. "Гра без зусилля, гра без активної діяльності – завжди погана гра" /М а к а р е н к о А. С. Игра //Соч. – М., 1958. – т. 4. – С. 356/.

При використанні різних видів і систем ігор важливо визначити їх особливості, фактори, які вплинуть на розумові чи фізичні здібності дитини. До того ж гра може внести в життя школяра звичайну радість у зв'язку з підйомом на вищий рівень розвитку умінь, навичок і звичок грати і допомагати один одному, бажання діяти разом з іншим учнем, радіти успіхам ровесників, бути стриманими, поступатися товаришеві цікавою роллю, ходом у грі.

Існує велика кількість українських дидактичних сюжетно-рольових, пухликих і цікавих настільних /спокійних/ народних, мовних /розважальних, звуконаслідувальних та інших/ ігор, свого часу узагальнених вченим з Глухівського педагогічного Інституту А.Т.Гамалієм /Г а м а л і й А. М. Настільні мовні ігри. - К., 1969/.

Ці ігри потребують глибокого аналізу, власного компоновання, а у залежності від цільової установки, - відбору найбільш цікавих з них і наповнення сучасним змістом.

В незвичайній формі можна розповісти дітям про найважливіше, найсерйозніше. Саме гра відчиняє дитині чарівні вікна до знань, і вона ніби поринає сама і залучає малюків у казковий світ пізнання і чарівності, де самотійно, виконує навчальні і виховні завдання, які в традиційному оформленні у виконанні були б набагато складнішими, вимагали б значних моральних затрат. Прикладом можуть стати ігрові моменти на нетрадиційному уроці рідної мови по темі: "Складіть слова".

Тема уроку: Закріплення знань учнів про будову слова.

Мета уроку: розкрити у захоплюючій формі особливості українського словотворення;

показати тонкощі словотвору у розрізненні понять "нове слово" і "форми одного і того ж слова";

довести важливість значущих частин слова при утворенні нових слів.

Завдання: вивчити найбільш ефективні ігри на закріплення морфемної будови слова; сформувати поняття про значущі частини слів, їх словотворчу і формотворчу роль у мові; вміння правильно /за законами рідної мови/ будувати і перебудовувати слова; виховувати у дітей увагу до форми слова та його змісту.

Тип уроку: комбінований урок /фрагменти/ з елементами нетрадиційного.

Література:

Вашулянюк М. С., Скрипченко Н. Ф. Українська мова в 2 класі. - К., 1993.

Гамалій А. Т. Настільні мовні ігри. - К., 1969.

Дидактика сучасної школи /За ред. В. О. Оніщука. - К., 1987.

Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. - К., 1997.

Хід уроку.

Закріплення знань учнів про будову слова. Ігрові моменти.

1. Гра "Складіть слова" та "Слова із їх "цеглинок"". Для тих учителів, хто не знайомий з іграми такого типу, подамо методику їх проведення: структурна послідовність гри "Складіть слова" може мати такий вигляд:

на картках з картону чи з цупкого паперу розміром 4 см х 1,5 см пишуться складові частини слів: на одній - префікс, на другій - корінь, на третій - суфікси, на четвертій - закінчення.

Гра ведеться по підгрупах, на якій розподіляється клас. Карточки перед грою змішують, потім гравці розбирають їх порівну і розкладають біля себе. Ведучий звертається до учасників гри: "Знайдіть корінь". Гравець, який першим знаходить, починає хід, кладучи на стіл картку з написаним коренем, наприклад **квіт-**. Далі ведучий замовляє /читає з аркуша "Для ведучого", на якому написані всі слова, що треба скласти/ частину слова, наприклад суфікс **-к-**. Гравець, який сидить зліва від початкучого, кладе таку картку, якщо вона в нього є. Якщо ж картки немає, він пропускає хід, а йде картка гравця, який сидить поруч. Знову ведучий звертається до гравців: "Закінчення -а". Учень, у якого виявиться ця картка, привіднує її до попередньої. Виходить слово **квітка**. Потім гравець, чия черга, кладе знову картку з коренем **квіт-**, а ведучий замовляє префікс, суфікс і т. д. Гравці, в кого є, кладуть /по черзі/ свої картки. Так з карток складаються колонки слів. Виграє той, хто першим позбавляється своїх карток. Можливий інший варіант гри: ведучий не називає складових частин слів, а лише говорить: "Префікс", "Суфікс", "Закінчення". Грав-

ці самі добирають їх. Якщо учень помиляється, картка йому повертається, і хід пропускає.

2. Слова - родичі.

Хід гри та завдання.

У грі беруть участь дві групи учнів. Ведучий називає слово. усі гравці добирають спільнокореневі слова. Відповідають з одного ряду. Ведучий робить помітку, скільки слів добрано /стільки очок буде зараховано/. Якщо з другого ряду хтось ще може подати слово, підводить руку, його викликають. Цьому /другому/ ряду за кожне правильно подане слово записується 2 очка і призначаються 2 штрафні бали, якщо учень назве не нове, спільнокореневе слово, а форму одного і того ж слова.

Далі ведучий називає інше слово. Відповідають на цей раз гравці з другого ряду, доповнюють - з першого.

Матеріал для гри:

калина /калиновий, калинка.../

козак /козацький, козачок, козаченько.../

квітка /квіти, квітучий, квіточка, завітчали, квітковий, квітونها.../

3. Гра "Відгадай слово".

Обладнання. Картки, на яких записано по слову.

Завдання. Відгадати слово за характеристикою, яку дає ведучий.

Хід гри. Гравець, що назве слово, написане на картці, одержує її. Якщо назве слово, що відповідає даній характеристиці, а у ведучого немає картки з таким словом, то учневі видається чиста картка. Переможцем виходить той, хто на закінчення гри має найбільше карток.

Матеріал для гри: /заздалегідь заготовлені плакати із вимогами до слів "можна картки"/:

1. Відповідає на питання хто?, споріднене до слова "хліб" хлібороб/.

2. Відповідає на питання що?, споріднене до слова "урожайний". /Урожай/.

3. цим словом називається "снігова зірочка" /Сніжинка/.

4. Назва пташки, яка прилітає до нас з появою снігу, із суффіксом -ур. /Снігур/.

5. Відвідувачі бібліотеки. /Читачі/.

6. Ті, хто вболіває за одну з команд на змаганні. /Уболівальники, болільники/.

7. Листок з дуба - дубовий. А на вишні? На яблуні? На груші? /Вишневий, яблуневий, грушевий/.

4. Шаради.

Обладнання: письмове приладдя.

Хід гри і завдання. Ведучий читає слова і вказує, що від них треба взяти /корінь, префікс, суфікс, закінчення/, гравці утворюють і записують нові слова.

За кожне правильно складене слово гравцеві зараховується і очко, за помилку знімається 2 очка.

Матеріал до гри /заготовки карток чи плакатів з потрібними словами/:

1. Префікс зі слова приїхав, корінь зі слова літак. /Приліт/.

2. Корінь зі слова сонце, суфікс зі слова гніздечко, закінчення від слова село. /Сонечко/.

3. Префікс від слова відлетів, корінь від слова згадати, суфікс від слова ложка, закінчення від слова книга. /Відгадка/.

Можна запропонувати дітям ввести складені у речення слова.

Як бачимо, діти в цих іграх мають змогу у захоплюючій формі закріплювати й поглиблювати знання, збагачувати словниковий запас, розвивати мовну чутливість. Учні перевіряють свої знання, діють самостійно, несуть певну відповідальність перед іншими гравцями, на гри зі словом вчать тонкощів рідної мови.

Добрий настрій завжди позитивно впливає на дитину. Задоволення, радість, якими переймаються діти у ході гри, надовго залишаються у пам'яті, створюють емоційний розвиток.

Урок з такими фрагментами краще завершити домашнім завданням причірного такого змісту:

1. Дома розповісти про ті мовні ігри, в які грали на уроці.

2. Попросити батьків пригадати "свої" мовні ігри і пограти в них разом з батьками.

3. Записати від батьків ці народні мовні ігри.

- Концентрами методики проведення дидактичних, сюжетно-рольових, народних традиційних дитячих ігор в добір серед їх різноманіття необхідних за змістом, створення відповідних умов, підготовка вчителя до них, ретельна організація учнів, керівництво грою.

Так, урок позакласного читання по педагогічній казці В.О. Сухомлинського матиме неабияке значення для розвитку мовлення, зокрема діалогічного мовлення школярів, театральних здібностей, вміння фантазувати, створювати образ і відтворювати його особливості під час розвитку сюжету, якщо буде проведений в ігровій формі з елементами інсценізації та драматургії. Діалог розвиває взаємини персонажів та характеризує їх. Наприклад, фрагмент уроку по темі: "Чарівної казки дивосвіт. Педагогічна казка В.О.Сухомлинського "Стара-стара вишня"

Мета уроку: розкрити дітям дивовижний світ казки; показати роль казки у світосприйнятті дітьми молодшого шкільного віку; довести глибокий педагогічний вплив казки на емоційно-почуттєву і вольову сфери світорозуміння навколишньої дійсності учнями початкових класів.

Завдання: вивчити особливості змісту казки та можливі способи інсценування та театралізації твору; сформувати стійке бажання глибоко вникати в суть прочитаного, зацікавити дітей казками відомого педагога; виховувати позитивні риси характеру; бажання самим створювати педагогічні казки і театралізувати їх за допомогою самостійно виготовлених ляльок. /По кн.: В е р е с О. Писанка: Читанка для четвертого класу. - К., 1992. - С. 22 - 23/.

До такого уроку варто підготувати дві тематичних виставки:

1. Чарівний казкар: педагогічні твори В.О.Сухомлинського, серед яких обов'язково збірки казок визначного педагога: "Куди поспішали мурашки", "Синя квітка", "Павлиські казки" та ін.; Ілюстрації до казок Сухомлинського.

2. Веселковий пензлик: малюнки учнів 3 го класу за казками В.О.Сухомлинського.

Хід уроку.

1. Коротка подорож по виставці дитячих малюнків. Бесіда за

планом:

1.1. Чому виставку названо "Веселковий пензлик"?

/Тому, що педагогічні казки В.О.Сухомлинського чарівні: і малюнки учнів веселково-чарівні/.

1.2. Які казки проілюстровано малюнками /учитель демонструє малюнки до різних казок/.

Перехід до іншої виставки; бесіда по публікаціях казок В.О.Сухомлинського.

2. Казка В.О.Сухомлинського "Стара-стара вишня".

2.1. Знайомство з текстом казки.

2.2. Первинна перевірка розуміння твору.

- Діти, чому мати не дала рубати вишні?

3. Повторне сприйняття казки і робота за змістом.

3.1. Читання ланцюжком.

3.2. Бесіда за змістом казки.

- З ким порівнює письменник народ?

- Чому народ надає такого великого значення рослинам?

- Які рослини - символи України ви знаєте?

- Що таке пам'ять народу?

- Як її берегти?

3.3. Формулювання висновку.

4. Підготовча робота до інсценізації казки В.О.Сухомлинського "Стара-стара вишня".

4.1. Читання за абзацами. Творча робота по створенню казки для інсценізації.

4.2. Повторне читання казки, створеної дітьми.

5. Інсценізація казки "Стара-стара вишня".

5.1. Імпровізований попередній розподіл за ролями.

5.2. Перша репетиція /читання/ казки. Від автора читає учень-відмінник.

6. Створення уявної сцени. Перший виступ перед дітьми. Оцінювання: позитивне та які недоліки.

7. Домашнє завдання.

7.1. Написати твір /легенду, казку/ на тему: "Рослини в житті українського народу", "Рослинні символи України" /з використанням українських народних прислів'їв і приказок, порівнянь, прикмет/.

7.2. Усно підготувати розповідь на тему: "Перша посліна, яку я посадив /ла/ в своєму житті".

7.3. Підготувати по підгрупах на уроці художньої праці малюнки-декорації для виступу з казкою "Стара-стара вишня..." на вечорі для батьків та дітей "Пам"ятки мого народу".

Підручник-читанка, що має гарну назву "Писанка" і створений авторами Чередниченко Д.С., Кирила Г.М. та Ін., не вдата спроба привернути дитячу душу, серце і розум до одвічних цінностей свого народу. Тут іркі і ставітні творіники української Історії; безліч перлин народної творчості, безцінні твори майстрів художнього слова. Читателів, який прагне творчо і бажає виховати дітей підними нащадками славетних людей нашої країни, книга надає можливість будувати уроки читання, як класного, так і позакласного, а також виховні заходи, таким чином, щоб залишити в серці дитини пам'ять про ці хвилини на все життя. Ця книга - безцінний дар учителям і вихователям, як педагогам, а особливо - дітям, нашим вихованцям. Дитяча душа в молодшому шкільному віці надто вразлива і чутлива, і якщо педагогічно правильно і творчо побудувати систему уроків і виховних заходів по книзі-посібнику "Писанка", це буде Істотним кроком у зведенні майбутнього громадянина України, що ввібрав в себе всі духовні цінності своєї Батьківщини, щоб впевнено поринути в світ майбутнього.

В житті учнів початкових класів активну участь беруть народні Ігри, різноманітні за змістом, формою, ознаками, функціями, характером, місцем і часом проведення, багатопланові своїм комплексним впливом на юну особистість.

Доцільно на уроці народознавства під час вивчення теми: "Українська національна символіка" використати національну народну гру "Колір". Сбирається ведучий. Він повертається до гравців спиною і називає будь-який колір. Ті, у кого на одязі чи взутті є цей колір, показують його ведучому. А в кого немає - намагаються перебігти на протилежний бік кімнати, щоб ведучий не впіймав їх".

Вчитель: - Діти, під час гри пролунало багато кольорів, ви були спритними і кмітливими. А зверніть увагу лише на два кольори: жовтий і блакитний. Що нагадує вам поєднання цих кольорів?

- Так, наш національний прапор. Сьогодні піде розмова саме про цю частку національної символіки, до якої ще входять герб у формі тризуба і національний гімн "Не вмерла Україна" /показ

малюнків, слухання платівки/.

Прапор Русі повіває
Синьо-жовтий, злотом тканий,
А на тім завіт сіяє
Мономахом ще нам цаний.
Гей! Єднайтесь рідні діти,
Бо в єдності наша сила –
Єдність може лиш злучити,
Що незгода розлучила...

/М. Рус "Чаш прапор"/

Таким може бути фрагмент уроку народознавства.

Спортивне свято, що наповнене козацькими та народними дитячими іграми варто проводити бодай раз на четверть. Передати образ, діти мають змогу закріпити всі, набуті під час свята уміння й навички.

Розмаїття заходів з учнями початкових класів можна використати для національно-патріотичного виховання. Наприклад, позакласний виховний захід на тему: "Котилася торба". Суботній день Вербної неділі в школі може мати такі складовості:

I. Зустріч учасників спортивного свята /чунають записи народних пісень/.

II. Перше спортивне дійство: загально розвиваюча гра "Голка-нитка".

III. Гра "Горішок".

1. Зустріч гостей /під мелодію українських народних пісень/.

2. Урочисте відкриття свята: фонфари, колони фізкультурників, традиційна естафета легкоатлетів/.

3. Змагаються команди юних козакат /виконуються масові ігри, розраховані на участь команд: "Кіньотники і піхота", "На кордоні", "Веселі футболісти" та ін/.

4. Спортивні атракціони на здобуття приза /"Накинй кільце, "Влучний постріл", "Залізь на стовпець", "М'яч замість картечі" тощо/.

5. Вручення нагород переможцям.

6. Закриття свята "Суботній день!"

7. Проводи гостей...

БЛАГОСЛОВІННЯ КАЗКОЮ

Фестиваль педагогічної казки Василя Олександровича
Сухомлинського "Казкові фантазії"

Шкільний виховний захід

/Д. Т. Федоренко/

І. ІНТРОДУКЦІЯ, АБО ЗАВІСА НАД ТАЄМНИЦМ.

Фестиваль, як громадське святкування, що супроводжується демонстрацією і проглядом якогось виду мистецтва, взагалі нелегко провести, тим паче, фестиваль педагогічної казки та ще й славетного автора – визначного педагога України Василя Олександровича Сухомлинського /1918 – 1970/. Успішності і результативності такого дійства повинна попереджувати значна підготовча робота, а саме:

1. Розробка загального положення фестивалю, його назви, завдання для класів-паралелей /чи за групами класів/ із вказівкою термінів виконання, відповідальних за проведення такої підготовки, починаючи від варіантів назв перших тематичних оглядів.

2. Визначення безпосередніх виконавців по класах і конкретизація завдань першого туру; призначення журі фестивалю.

3. Складання режесури та первинні репетиції по класах; виготовлення оригінальної реклами і нетрадиційних запрошень.

4. Проведення першого туру /етапу/ фестивалю по класах; визначення переможців на загальношкільний фестиваль.

5. Проведення шкільного фестивалю педагогічної казки Василя Олександровича Сухомлинського, нагорода переможців.

Думається, було б доцільним фестивалі педагогічної казки по класах присвятити одній з книг творів цього жанру. Так "Куди пішли мурашки" /1981/, "Гаряча квітка" /1978/, "Казки школи під голубим небом" /1991/, "Чиста криниця" /1994/ та опубліковані по журналах і газетах під загальною назвою "Свіжий вітер казки" могли б стати девізом для проведення першого туру фестивалю відповідно в 1, 2, 3, 4, 5 класах /бо часто п'ятий клас настає враз після третього.../, одержати відповідну назву, здобути власну структуру тощо.

2. У В Е Р Т Ю Р А, АБО ЖЕ ТАЄМНИЧЕ СТАЄ УЗВИЧАЄММ.

За тиждень до початку фестивалю "КазковІ фантазІю" по рекри- аціях І стІнах коридору початкових класІв з'являються портрет В.О.Сухомлинського І кІлька плакатІв на стандартних листах ват- манського паперу педагогічні казки-мІніатюри з яскравими Ілюстра- ціями.

Наприклад, лист з казкою "НІч та бІла сорочка" крім тексту має зображення малюка, який здивовано розглядає ЗорІ І МІсяць.

Жив малесенький-малесенький хлопчик. ТІльки недавно навчився говорити. Мав малюк сніжно-бІлу сорочку. Якось мама випрала її та й повІсила на дворІ сушитись. Аж ось надІйшла нІч. Хлоп"я й каже мамІ:

- Я нІду заберу сорочку.

- Навщо? - дивується мати.

- НІч торкнеться бІлої сорочки... Вона почорнІє... Що я тоді одягатиму...

А поруч - казки-мІніатюри В.О.Сухомлинського, якІ колись вперше опублікувала головна газета освІтян, "Барвисте коромисло", "Сорока - БІлобока", "Глиняні пирІжки" та "Павучок - повзунець І Мурашка" та Ілюстрацію до них.

БАРВИСТЕ КОРОМИСЛО

За ставком синя хмара. Через усю хмару - веселка. Грають, виграють на нІй жовта, зелена, синя, червона стьожки. Немов бар- висте коромисло над річкою повисло. Десь за лісом, на високій горІ, сидить могутній велетень ГрІм-БуревІй. Це він тримає у ру- ках дивне коромисло. Бере з вІдром воду Із ставка, виливає в хма- ру. Щоб Із хмари Ішов дощ.

СОРОКА-БІЛОБОКА

До старого кравця Ворона притетІла сорока та й просить:

- Поший менІ нове плаття. Та таке, щоб найкрасивІше було.

Узяв кравець Ворон великі ножиці, викроїв Із сІрого полотна й плаття.

- НІ, - каже сорока, - додай Іще бІлого полотна. Хай будуть мене бІлі боки.

Пошив кравець Ворон сіре плаття з білими боками. З того часу всі й кажуть на сороку білобока.

А вона куди летить, усе хвалиться своїм платтям.

ГЛИНЯНІ ПИРІЖКИ

Гралася маленька Оксанка на подвір'ї. Захотілося їй напекти пиріжків. Замісила вона глину. Зліпила п'ять пиріжків - жовтих, пишних. Поставила на сонці. Гріє сонце, мов п'ч, припикає. Печуться пиріжки, рум'яніють. Ось і спеклися. Вийшов із хати кіт Мурко. Підійшов до пиріжків, понюхав і пішов. Ліг під гіллястою грушею і заснув.

ПАВУЧОК-ПОВЗУНЕЦЬ І МУРАШКА

На ставку живе Павучок-Повзунець. Він бігає по воді. Бо на ногах у нього маленькі човники. От він і не боїться, що втопиться.

Підбіг Павучок-Повзунець до берега. А назустріч йому біжить мурашка. Біжить та й дивується: як це ти, Павучку, по воді бігаш?
- Ходімо, я й тебе навчу, - каже Павучок.

Спробувала мурашка ступити на воду, та ледь не втонула. Ледве що врятувалась. І каже Павучкові-Повзункові:

- Вільше не обдуриш мене.

/Див.: Рад. освіта, 1990. - 25.09. - № 77. - С. 4/.

Ці казочки дуже маленькі за розміром, і їх дуже легко ілюструвати навіть початківцям.

Правда, це можуть бути й інші педагогічні казки В.О.Сухомлинського.

Але то може бути й педагогічні казки із добірки "Свіжий вітер казки" /Почат. школа, 1990. - № 9. - С. 65 - 72/, "З архіву В.О.Сухомлинського" /Почат. школа, 1988. - № 9. 10/. "Чотири аркуші золотого паперу" /Пам'ятки України, 1988. - № 1/, "Казки школи під голубим небом" /Казки, притчі, оповідання //Почат. школа, 1993. - № 10/ та будь-які інші.

З. КАЗКОВА СЮІТА, АБО ПОГЛЯД ЗА КУЛІСИ

Перший тур фестивалю педагогічної казки в наймолодших класах

за книжку В.О.Сухомлинського "Куди поспішали мурашки", як і театр починається з роздягальні, мусить відкриватися... рекламою.

Добре продумана, яскраво виготовлена і своєчасно повідомлена реклама – рушій успіху.

РЕКЛАМНЕ ОГОЛОДЕННЯ:

"Першокласнику й десятикласнику, зупинись, не поспішай, це оголошення прочитай:

В п'ятницю п'ятнадцятого числа п'ятого місяця /відчуваєш, уже є щось магичне, казкове: таємниче.../ о п'ятнадцятій годині в актовому залі перший тур шкільного фестивалю педагогічної казки "Казкові фантазії!"

Звітують першокласники.

В програмі:

Казки великого чарівника Василя Олександровича Сухомлинського з його книги "Куди поспішали мурашки" у виконанні театру юного актора "Барвінок", фольклорно-етнографічного ансамблю "Посмілка", солістів, читців, музикантів...

Не запізнуйтеся!

Запрошуються учні і їх батьки, учителі і вихователі, усі бажаючі".

Таке рекламне /можливі редакторські правки/ оголошення кілька разів передається по шкільному радіо і телебаченню /якщо вони ще збереглися і діють/.

4. ІНТЕРМЕЦЦО, АБО ТВОРЦІ ДИВА ДИВНОГО

На сцені – великий портрет Казкаря, Учителя, Вченого В.О.Сухомлинського. Поруч нього вислів "Казки – це ні з чим незрівняний світ дитинства не тільки в минулому людства, але і в наш час – в епоху електроніки, атомної енергії й космічних польотів".

В.О.Сухомлинський.

На авансцену, перед завісою виходить ведучий:

– Ви всі добре знаєте, що казка – здебільшого прозовий як правило, народно-поетичний /фольклорний/ твір про вигадані особи і події, в яких наявні фантастичні чи чарівні сили.

Кирило Кожум'яка, Пан Коцький, Іван Побиван та інші герої українських народних казок відомі всім. А є такі казки, що написані письменниками. Відомого "Лиса Микиту" створив Іван Франко,

а Леся Українка написала славетну казку "Віда навчить", Іван Нехода став хрещеним батьком казки "Зайчик та ялинка" і таких ой як багато!

Немало учителів писали педагогічні казки, але серед всіх найкращі казки створив учитель, потім директор Павлиської СШ, що на Кіровоградщині Василь Олександрович Сухомлинський! Саме його чарівним казкам присвячуємо наш фестиваль!..

На сцені - коло дівчаток і хлопчиків - учнів першого класу. Поруч - Казкар, роль якого виконує хтось з учителів-чоловіків, або один з батьків учнів-першокласників.

- Послухайте, любі дітки, казочку з книги "Куди поспішали мурашки", яка називається промовисто: "Кому ж іти за дровами".

Уже після його розповіді слово просить першокласниця:

- А дозвольте я розкажу казочку, яка зветься "Два метелики", - це сказала Ганнуся, яка дуже любить книжки і особливо казки.

Лишень Ганнуся закінчила розповідати цю глибокомудру казочку-мініатюру про хвальків і кепське діло вихвалитися, як голосно залунала українська народна пісня "Журба" /"Стоїть гора високая"/, з'являється учениця Наталочка і починає на фоні пісні читати казку В.О.Сухомлинського "Флейта і Вітер" /виразне, художнє читання у супроводі музичного твору мелодраматичного характеру, що і зветься мелодекламацією/.

На авансцену ступають два хлопчики. Один, Юрась, читає прямо з книги "Куди поспішали мурашки" казку В.О.Сухомлинського "Ласкавий Вітер і холодний Вітряк", та Ігорьок, який розповідає /зрідка зазираючи до книжки/ казочку Василя Олександровича "Весняний Вітер".

ВЕДУЧИЙ: - А тепер трішечки пограємо у кмітливих, уважних і зосереджених. Мій помічник Дмитрик прочитає рядочок з казочки В.О.Сухомлинського. Хто враз пригадає, з якої то казки, підводить руку. Переможе той, хто більше всіх відповідь влучно.

- Дмитрику, починай!

ПОМІЧНИК ЧИТАЄ:

1. "Ідіть, сини", - прошепотіла Мати й заплакала від радості.
/Мати з казки "Кому ж іти за дровами"/.

2. "На дереві сиділа білочка. Вона їла горіх. Смачний, бо аж очі заплющила".

/Білочка з казки "Куди поспішали мурашки"

3. "Спасибі, любий Місяцю, тепер твої промені теплі-теплі".

/Зайчик з казки "Зайчик і Місяць"/.

4. "Я прилетів з далекого краю, від теплого моря. Весна йде полями - завітчалась квітами, красуня..."

/Весняний Вітер з одноіменної казки/.

5. "Я залюбки можу вирвати дуба з корінням, скинути дах із хатини. Чому ж флейта не підкоряється мені - не грає?"

/Вітер з казки "Флейта і Вітер"/.

6. "Ніч торкнеться білої сорочки... Вона почорніє..."

/Малесенький хлопчик з казки "Ніч та біла сорочка"/.

7. "Ой, лети, Бджілко, додому, бо негода наближається. Буде великий дощ".

/Фіалка з казки "Фіалка і Бджілка"/.

Ведучий /Після відзначення переможця змагання/:

- Пропонується невеличкий спектакль класного лялькового театру "Барвінок" із інсценізацією казок В.О.Сухомлинського "Велике й мале" /дія перша/ та "Камінь" /дія друга/.

На авансцену перед ляльковим театром з'являється Михайлик, який розповідає /читає/ казку В.О.Сухомлинського "Дуб під вікном".

Виступ класного фольклорно-етнографічного ансамблю "Посмішка", що виконує жартівливий танок "Помічник", українські дитячі народні пісні "Та впадівся журавель" та "Бігло, бігло козенятко", інтервали між якими заповнюються педагогічними казками В.О.Сухомлинського "Щоб метелик не наколовся", "Як здивувався Мурко", "А хто ж вам казку розповідає, бабусю?" та ін.

На сцені з'являються усі учасники першого туру фестивалю педагогічної казки першокласників "Казкова фантазія" і всі разом виконують заключну пісню про казки В.О.Сухомлинського:

Світ дитини осяває
Мудрість чарівних книжок.
Хто з школяриків не знає
Сухомлинського казок?

Для дитини, тата й мами
Вони - мудрість на життя...
Сухомлинський із казками
Діток вводить в майбуття.

/Записана в Ід учнів Марганецької
СШ № 2, друкується вперше/.

5. А П О Ф Е О З , АБО НАМИСТИНИКИ ЦІКАВИНОК.

Про педагогічні казки В.О.Сухомлинського писали Г.К.Настасьєв /"Казка безмежної любові до дітей" //Почат. школа, 1980. - № 9; "Чарівна паличка Казкаря //Рад. освіта, 1980. - 28.09. - № 78/; В.Ф.Святовець /Василь Сухомлинський. Гаряча квітка //Почат. школа, 1980. - № 2/; Л.П.Петрук "Народні традиції в досвіді В.О.Сухомлинського //Почат. школа, 1995. - № 9/; В.П.Барабаш, О.П.Вамбуркін. Народна дидактика у системі виховання В.О.Сухомлинського //Почат. школа, 1994. - № 9-10/ та багатьох, багатьох інших.

Але найбільш повно, ґрунтовно і всеоб'ємлюче казкова творчість Василя Олександровича Сухомлинського представлена в працях його доньки, академіка АПН НАН України Ольги Василівни Сухомлинської /Свіжий вітер казки //Почат. школа, 1990. - № 9; під тою ж назвою //Рад. освіта, 1990. - 25.09. - № 77 та ін./.

Ви знаєте, як пишеться педагогічна казка?

Василь Олександрович Сухомлинський у бесіді з марійськими учителями навів одну з можливих схем творення дивної казки доброти:

"Йдемо до парку, там ми бачимо великі дерева акації; з глибоки на глибоку стрибають хрущі. І ось я кажу учням:

- Діти, уявіть собі, що жук ходить, ось він летить, аж ось здорова довга колючка якась, от він і налетів на колючку, наколовся, поранився і поранений упав на землю. Його побачили товариші, інші жуки, і враз кинулися до нього.

- Ну а далі, що, діти?

І от розвивається фантазія дітей, вони говорять:

- Одразу перев'язали йому рану, а потім приїхала автомашинка санітарна, повезли його до лікарні, там зробили йому добру перев'язку, зробили переливання крові...

Отак і складається казка.

... Маленькі жучки, його синочки, прийшли до ліжка батечка...

Треба дати такий поштовх, отак одухотворити, націхати, спонукати дитину, і вона буде складати інші казки..."

/В. О. С у х о м л и н с ь к и й Педагогічний світ казки: Бесіда з марійськими вчителями. - Магнітний запис 1967 р./.

... А по інших класах пройдуть перші тури фестивалю "Казковий фантазі" за іншими книжками казок Василя Сухомлинського, і будуть переказані, прочитані, названі, проілюстровані, перекладені для виконання в ляльковому театрі, чи у не менш дивному театрі тіней, та виконання у фольклорно-етнографічному ансамблі із багатьох збірок /"Українські літературні казки". - К., 1992. - 225-226; "Веселка". - К., 1989. - С. 56, 65, 128, 318, 319; "Пролісок". - К., 1981. - С. 95, 165; "Струмочок". - К., 1980. - С. 145, 221 та великого ряду інших/.

І ще будуть спалахувати зорі душ наймолодших, і горітимуть серця, і мудрість Великого Казкаря освятиме становлення національно свідомої особистості українця.

Хтось запитали одного досвідченого учителя початкових класів, що б він запропонував суспільству, аби збудити виправлені становища з вихованням підростаючого покоління, і він відповів:

- На звороті свідцтва про народження дитини я звелів би надрукувати одну з педагогічних казок В.О.Сухомлинського, і не обов'язково вельми патріотичну, а звичайну, яка із великого букету людських почуттів формує одне єдине - людяність, як наприклад в казці:

СЬОМА ДОЧКА

Було у матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулася додому аж через місяць. Коли мати увійшла до хати, дочка одна за одною почали говорити, як вони скучили за матір'ю.

- Я скучила за тобою, немов маківка за сонячним променем, - сказала перша дочка.

- Я ждала тебе як суха земля жде краплину води, - промовляла друга дочка.

- Я плакала за тобою, як маленьке пташеня плаче за пташкою, сказала третя.

- Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, - щебетала четверта.

- Ти снилася мені, як троянді сниться краплина роси, - мовила п'ята.

- Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, - сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матері взуття й принесла їй води в мисці помити ноги.

А як там у Святому Письмі сказано? "Надуй батька свого і матір свою"...

ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИКОРИСТАННЯ РИСУНКА У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

/О. Ч. Ч и п в а/

Зорієнтованість сучасної освіти на особистість дитини, гуманізацію та загальнорозвивальний характер потребує оновлення мети і змісту позакласної роботи. За таких умов естетична та художня діяльність набуває пріоритетну роль у формуванні загальнокультурної пізнавальної бази молодшого школяра.

Рисунок, як засіб пізнання, має великі різнопланові можливості щодо становлення широкого кола практичних умінь, візуального сприйняття, художньо-образного мислення, уяви. Поєднуючи раціональні та емоційні методи пізнання, рисунок сприяє гармонійному формуванню виконавчих і творчих здібностей учня. Це важлива умова становлення пізнавальних якостей особистості, її пізнавальної активності.

Різноплановість функціональних можливостей рисунка у формуванні пізнавальних здібностей зобов'язує вчителя і вихователя бачити насамперед особистість дитини і здійснювати диференційний підхід до його використання в позакласній роботі.

Для здійснення диференційного підходу необхідно:

- вивчити особливості пізнавальної сфери учня, врахувати тип нервової системи і стан здоров'я дитини;
- врахувати функціональні можливості рисунка різних напрямків і відповідних методів пізнання;
- передбачити труднощі, що можуть виникнути в дітей під час сприйняття та образотворчої діяльності;
- розробити систему диференційованих завдань індивідуального та групового характеру;
- провести перспективний аналіз застосування системи диференційованих завдань щодо істотних змін у знаннях і розвитку дітей;
- вчасно проводити корекційну роботу з окремим учнем або різними групами дітей, надійно контролювати психічний розвиток особистості.

Засоби діагностики пізнавальних можливостей дитини досить відомі. Це цілеспрямовані тривалі педагогічні спостереження, бесіди, анкетування батьків та інші. Але в сучасній початковій школі вихователь повинен оволодіти методикою використання образо-

творчих тестів. Прихильність дитини до певного виду рисунка, рівень розвитку образотворчої діяльності, тематика вільних творчих робіт спроможні виявити риси психічної індивідуальності молодших школярів за такими головними напрямками: пізнавальні мотиви, пізнавальні здібності, вольові, моральні риси характеру. Тестування засобами образотворчого мистецтва добре виявляє інфантилізм, недостатній розвиток рухових умінь, просторових уявлень, форми порушення пам'яті, дисграфію, широту та гармонійність загального розвитку дитини.

Художньо-образне сприйняття і образотворча діяльність спроможні діагностувати і коригувати тип темпераменту – нервово-психічну базу формування пізнавальних здібностей, пізнавальної активності молодшого школяра. Тестові методики зазначеного плану пропонуються в посібнику В.З.Гільбуха /"Темперамент і пізнавальні здібності школяра". – К., 1993. – 272 с./.

Психолого-педагогічні дослідження доводять необхідність урегулювання темпераментальних рис дитини в позакласній роботі.

Дитячі-сангвініку притаманні сила і активність психічних процесів. Тому вона має великі можливості щодо формування зовнішньої уваги сприйняття, пам'яті, спостережливості. Екстравертність сангвініка разом із зазначеними здібностями зумовляє його художню спрямованість, допитливість, схильність до художніх методів пізнання. Величезне враження на сангвініка складають художні образи і життєві приклади. Вони схильні до реалістичного рисунка зображувального напрямку з яскравими картинами буття. Емоційні нахили забезпечують йому активну сприйнятливність, але вона нестійка і поверхнева. Потяг до різноманітності враження робить сангвініка неуважним і незосередженим. Ці недоліки можна коригувати за допомогою образотворчих завдань, спрямованих на розвиток розумових здібностей, семовизначення, уяви, формування вольових якостей школяра. Прикладом можна вважати завдання на створення спонтанних вільних наочних образів і їх аналіз; створення графічних символів і оперування ними; зіставлення опису або творчого оповідання за зображеннями...

Формування регуляторних здібностей пов'язано з малюванням з натури та за зразком, поєднанні раціональних та художніх методів пізнання. Такий рисунок розвиває конструктивне мислення, уміння самостійно працювати за зразком та планом.

Дитині з холеричними рисами темпераменту також притаманні емоційні й активні нахили. Вона схильна до творчої художньої діяльності, допитлива, потребує самовдосконалення. Але нейротизм і рухомість психічних процесів зумовлює невірноваженість і завищену самооцінку холерика. Вже зазначені завдання і задачі з реалістичного малювання, що спрямовані на формування пізнавальної самостійності, допоможуть сформувати довільну внутрішню увагу школяра, вміння стримувати зайві асоціації в процесі пізнання. У деяких випадках доцільно знижувати гіперактивність холерика спеціальними завданнями на відображення внутрішнього психічного стану дитини, вміння до самовизначення, самооцінки.

Диференційний підхід до учнів з меланхолічним темпераментом потребує насамперед урахування їх швидкої втомлюваності, схильності до самопоглиблення і песимізму. Такі діти мають інтерес до відображення в малюнках індивідуальних символів. Ураховуючи відлюдність меланхоліка, вихователю доцільно звернути увагу на його образотворчу діяльність як на важливий засіб діагностування психічного і розумового стану. За умов підтримки, оптимістичної тематики, достатнього часу на виконання, образотворча діяльність має терапевтичну, гармонізуючу роль, але потребує кваліфікованого керівництва і групових форм роботи. Для корекції слабких нерво-психічних процесів меланхоліка вихователю слід застосувати ігрові завдання з рисунка. Саме вони здатні підтримати і розвинути інтерес дитини до художньо-образної діяльності, художніх методів пізнання. Це дає змогу запропонувати школярам систему самостійних завдань, що спрямовані на рисунок з природи і моделювання. Такі види образотворчої діяльності здатні формувати волюві, врівноважені, самостійні риси характеру, збуджувати інтерес до зовнішніх зв'язків зі світом.

Дитина флегматичного темпераменту відрізняється повільністю та інертністю розумових і фізичних дій. Її образотворча діяльність потребує більше часу, зазнає багато перетворень. Малюючи з природи, флегматик неодмінно прагне до розкриття суб'єктивного ставлення до зображуваного. Емоційна насиченість завдань, спрямованість на швидкий рисунок /накидки, замальовки.../ – головні умови подолання інертності дітей-флегматиків. Важливо також виконувати завдання, які спрямовані на розвиток уяви. Такі завдання спираються на відображення та перетворення суб'єктивних

образів у візуальні, графічні моделі- /візуалізацію, моделювання/. Процес переходу несвідомого /інтуїції/ у свідоме - складний і мало досліджений. Але психолого-педагогічні дослідження доводять, що розвиток саме цієї сфери зумовлює становлення пізнавальної ініціативи, мобільність розумових дій. Слід зауважити, що використання методів розвитку творчих здібностей засобами рисунка повинне спиратися на обгрунтоване теоретичне дослідження та практичний досвід. Великий інтерес викликає застосування методів "вільного асоціювання", "сполучення того, що не з'єднується", "реконструкції", співтворчості - "конвеєр", "рисунок-конспект" та інші.

На підставі даних щодо сформованості пізнавальної сфери школяра, типу його нервової системи, стану здоров'я, вихователь може виділити декілька груп. Відповідно до відмінностей між дітьми і кількістю дітей у групах відбувається диференціація через групові або індивідуальні завдання зі сприйняття або малювання.

За змістом диференційовані завдання з рисунка поділяються:

- рисунок з натури, по пам'яті, за уявленням зображувально-го і виразного характеру, який сприяє становленню пізнавальної самостійності, естетичних і пізнавальних інтересів, вихованню вольових якостей та виконавських способів дій;
- рисунок за уявою символічного характеру, моделювання, які сприяють становленню пізнавальної ініціативності, пошуково-перетворювального індивідуального стилю мислення, творчих здібностей;
- інтегровані завдання з рисунка, що включають виконавські й творчі способи дій і сприяють становленню пізнавальної активності, адекватної "Я"-концепції, вміннями вільно оперувати значним обсягом знань, чуттєвим та раціональним досвідом.

Необхідно зазначити, що одноразове, епізодичне використання диференційованих завдань не приведе до істотних змін у розвитку пізнавальних здібностей дітей.

У процесі використання рисунка в позакласній роботі доцільно приділяти увагу різним формам співпраці і співтворчості учнів і вихователя, застосовувати індивідуальні, парні, групові, колективні форми образотворчої діяльності.

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НЕОБХІДНОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ

/Ю. А. Янченко/

В умовах розбудови нової національної школи України помітно зростає актуальність профілактичної роботи серед учнівської молоді засобами педагогічних впливів. Це обумовлюється не лише високим рівнем маргінального характеру поведінки як серед юнаків, так і дівчат, але й змістом педагогічної діяльності вчителя, який сьогодні змінюється: від організації масових заходів-показух до глибокої інтелектуальної співтворчості і взаємного збагачення педагога та його вихованців.

Тому у процесі перебудови виховної роботи у школі на засадах гуманізації навчально-виховного процесу і вузівської підготовки фахівців освіти нового покоління треба не випустити з уваги ще один важливий якісний аспект: педагогічну профілактику, яка приходить на зміну вчорашній адміністративно-силовій профілактичній роботі. Саме у ній, як зазначають вітчизняні дослідники /В.М.Оржеховська, Є.І.Петухов, О.І.Пилипенко та Ін./, закладені основні потенційні можливості для успішної боротьби з антигромадськими проявами.

До того ж значна частина їх належить до духовного життя суспільства – сфери, до якої відноситься і наша освіта, усі ланки якої /традиційні й нетрадиційні/ мають справу з категорією неповнолітніх громадян. У своєму біологічному розвитку та світоглядному становленні ця частина молоді завжди була "вибуховою" і в криміногенному плані небезпечною, а тому особливо складною для виховання. Адже для багатьох з них вибір особистих рішень відбувається саме у цей неурівноважений період становлення людської особистості, коли самотійно нелегко приймати доленосні рішення. Тому роль вискокваліфікованого педагогічного керівництва формуванням моральної стійкості у підлітковому віці зростає як ніколи.

Увагу на це звертали і класики вітчизняної педагогіки: "Те, що серед правопорушників і злочинців є діти, підлітки, юнаки і дівчата, – писав В.О.Сухомлинський, – не може залишати ні на хвилину спокійним педагога – людину, смислом праці якої є гармонія інтересів особистості і суспільства" /4, с. 55/. Бо саме вчитель

вдiграє далеко не останню, а часом i вирішальну роль у своєчасному попередженні антигромадських проявів серед неповнолітніх.

Сприяття цьому повинна i профiлактична робота з учнями на уроках. Але як показали наші спостереження серед вчителів деяких загальноосвітніх шкіл м.Кривого Рогу /СШ № 7, II4/ та Апостолівської СШ № 4, Щорської середньої школи Криничанського району Дніпропетровської області та інших її питома вага на уроках залишається недостатньою. Причин тут немало. Провідною, на нашу думку, є відсутність потрібної фахової підготовки з питань педагогічної профiлактики.

Це добре видно i з матеріалів проведеного нами опитування студентів випускних груп Інституту, які набували педагогічні знання i навички з основ профiлактичної роботи за традиційними програмами. Ледь не половина з них /41,7 %/ визнала себе не готовою до неї. Найявністю такого серйозного упущення у фаховій підготовці педагога сприяла, перш за все, відсутність у програмах педвузів досконалого вивчення новітніх проблем педагогіки, породжених складними умовами економічної i духовної кризи в країні.

Водночас ми зробили спробу простежити вплив цього недоліку на деякі результати профiлактичної роботи безпосередньо у школі. З'ясувалось, що i тут картина невтішна. Особливо з "виродженням" так званих важковиховуваних, бо найбільша кількість їх виявляється у тих педагогів, у яких найменший педагогічний стаж i найнижчий рівень педагогічної майстерності. У системі взаємовідношень з учнями цієї частини вихователів переважали авторитарні, непринципові форми відношень, в основі яких лежить грубість, нехтування інтересами i волею дітей, подавлення ініціативи юної особистості. Недарма, підкреслюючи труднощі цієї роботи, В.О.Сухомлинський назвав їх виховання "пробним каменем педагогіки, її майстерності, мистецтва, людяності" /5, с. 26-50/.

У значній мірі запобігти цим недолікам можна було, коли б молоді фахівці педагогічної справи завчасно оволоділи хоча б мінімумом теоретичних знань i практичних навичок з проблем превентивної педагогіки. Дати їх студентам повинні сучасні педагогічні вузи країни. Але, на жаль, це питання не висвітлено як слід навіть у довгоочікуваних посiбниках з педагогіки нового покоління, які щойно побачили світ /В.М.Галузинський, М.Б.Євтух, О.С.Палакка, М.М.Фіцула та ін./.

Динаміка ефективності превентивної роботи вчителя з учнями, яку ми досліджували на різних глибоких аналізів усієї системи його профілактично-виховної роботи засвідчила, що кількість дітей, які мало або зовсім не підкоряються вимогам учителя, тобто "важким", пропорційно зменшується в міру набуття вихователем цих знань і умінь. Але шлях цей децю довгий. Скоротити його емпіричні пошуки методів і засобів ранньої профілактики девіантності і делінквентності у поведінці неповнолітніх може і повинна наукова базова підготовка молодого фахівця до профілактичної роботи ще у вузівських лабораторіях та під час педпрактики у школах.

Тоді головним у правовому вихованні, як важливої складової частини профілактики, буде, по-перше, не залякування адміністративними санкціями чи стремління за будь-що відправити і до того обділених долею дітей на "перевиховання" до спецвиправно-трудових колоній особливого режиму /у нашій вибірці цю "методику" роботи з дітьми пропонували застосувати дев'ять відсотків випускників із загальної кількості опитуваних/. А, по-друге, швидше набере чинності копітка, науково обгрунтована попереджувальна робота засобами педагогічної профілактики, яка поряд з іншими педагогічними технологіями все настійніше запроваджується кращими підколективами шкіл. Завдяки цим нововведенням вони успішно починають працювати без правопорушень і злочинності.

Разом з тим для більш повного і широкого впровадження в життя вимог державних документів України про необхідність покращення соціального захисту прав учнівської молоді, "який повинен обов'язково поєднуватись з профілактикою правопорушень ними" /2, с. 3/, потрібно, щоб ці питання сміливіше знаходили місце і в новостворюваних програмах педвузів та сповна висвітлювались на сторінках новітніх підручників та посібників з психолого-педагогічних дисциплін.

Таким чином, стає очевидним, що слабкою ланкою навчально-виховного процесу підготовки шкільних фахівців в педвузах залишається нічим не виправдане послаблення уваги до актуальних питань педагогічної профілактики, які поставило перець видом школярем саме життя і які потрібно негайно вирішувати науковцям і практикам нової національної школи України.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРОПЕДЕВТИКА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Н.В.Богатинська, Н.І.Лемешенко

Тема "Функція" пронизує курс математики протягом всього періоду його вивчення в середній школі. Хоча поняття функції вперше вводить в курсі алгебри 7 класу, проте корисно і в молодших класах проводити підготовчу роботу по формуванню в учнів цього поняття, тобто здійснювати функціональну пропедевтику.

Пропедевтика поняття зводиться до розкриття його змісту без введення відповідного терміна і формального означення. Вона здійснюється під час вивчення програмового матеріалу, коли учні мають справу з об'єктом, що належить обсягу цього поняття.

Функціональна пропедевтика в I - III класах передбачає створення певного запасу уявлень, необхідних для формування загально-го поняття функції в систематичному курсі алгебри. З цієї метою до свідомості учнів доводиться уявлення зв'язку між компонентами та результатами дій, про зміну результату дії від зміни одного з його компонентів, залежність /зв'язок" між діями, про зміну значення зроби від зміни його членів, про зміну площі прямокутника від зміни його сторін тощо.

Для пропедевтики поняття функції в I - III класах є всі необхідні умови. Цьому, перш за все, сприяє вивчення властивостей чисел натурального ряду, яке передбачає:

- а/ утворення числа прирахуванням та відрахуванням одиниці;
- б/ поняття попереднього та наступного числа;
- в/ утворення числових послідовностей /відрізків послідовностей натуральних чисел/;
- г/ встановлення кількісного відношення між послідовними числами натурального ряду за допомогою знаків $>$, $<$, $=$ / $4 < 5$, $7 > 6$, $5 = 5$ /;
- д/ встановлення впорядкованого відношення: для кожного числа /в межах I-10, I-100 і т. д./ знайдеться число, що безпосередньо слідує за ним - наступне, і попереднє, що безпосередньо перецує йому.

Учні повинні навчитись називати місце будь-якого натурального числа, не починаючи кожного разу рахунок з одиниці, побачити зв'язок між місцем числа в натуральному ряді і збільшенням чи зменшенням його на I. Формується, таким чином, поняття відповідності:

кожному номеру відповідає єдине певне число. Це є пропедевтика послідовності /коже натуральне число є функцією від його номера/.

Доцільно ознайомити учнів з найпростішими таблицями, діаграмами, щоб пізніше можна було б перейти до графіків. Наприклад, розглядаючи буквені вирази, бажано вчити учнів складати таблиці значень, зокрема таких:

a	I	2	3	4	5	6
$2a + 7$	9	11	13	15	17	19

При цьому слід наголошувати, що кожному значенню букви a відповідає якесь певне число - відповідне значення даного виразу.

Корисними є вправи на складання виразів, Наприклад:

1. Один зошит коштує 12 к. Яка вартість 5, 10, а зошитів?
2. Олівець коштує 15 к., а ручка на в копійок дорожче. Яка вартість олівця і ручки разом?
3. Автобус рухається із швидкістю 45 км/г. Скільки кілометрів він пройде за 6, 10, t годин?

До таких вправ доцільно дати додаткові завдання. Наприклад

1. Складіть таблицю значень відстані S при t , яке набуває значень 1, 2, 3, 4.
2. Знайдіть, яке значення S відповідає $t = 2$.
3. Виявіть, чи кожному значенню t відповідає тільки одне значення S .

Такі вправи доцільно включати до математичних диктантів, до завдань до усного рахунку і опитування учнів.

Функціональну пропедевтику дають можливість здійснювати вправи, які задані рівняннями чи нерівностями на скінченних множинах; їх розв'язки учні знаходять шляхом підстановки елементів цих множин у рівняння чи нерівність.

Наприклад:

1. З чисел 0, 1, 2, 3, 4, 5 вибери ті значення X , які є коренем рівняння $X \cdot X = 25$.

2. З чисел 1, 5, 20, 30 вибери ті значення k , для яких вірні нерівності

$$a/ 60 : k > 4; \quad б/ 50 - k < 25; \quad в/ 17 + k > 40.$$

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ДИТЯЧА ПІСЕННІСТЬ ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

/Р.С.О с и п е ц ь/

Проблема розвитку духовної культури суспільства залежить в значній мірі від повернення школи до національного мистецтва, як одного з важливих засобів розкриття духовного потенціалу особистості, стимулювання її розвитку. Досягненню цієї мети в значній мірі сприяє і правильна організація музичного виховання дітей в загальноосвітній школі. Це має місце тоді, коли з першого дня свого навчання дитина перебуває в лоні національної культури і формує ту кількість знань, вокально-хорових та художньо-виконавських навичок, які б відповідали її здібностям, бажанню та віковим особливостям; позитивно впливали на духовне та художнє становлення юних, формування в них національної самосвідомості та інших громадянських рис.

Програми з музики, які досі діють в школах України /1986, 1987 та інших років/ є національно безликими і вони не відповідають вимогам відбудови і розвитку національної школи в незалежній Україні. Проте впровадження нових навчальних програм з музики в загальноосвітній школі, побудованих на національній основі, гальмуються тим, що кадри вчителів музики не готові до такої роботи. Підготовка вчительських кадрів у вузах сьогодні ведеться за застарілим змістом навчання, у якому не відбита національна фольклорно-пісенна спадщина для дітей.

Музикознавчі дисципліни на музично-педагогічних факультетах мають недостатнє українське спрямування, в них майже не розкриваються здобутки української музичної культури.

Спецкурс "Українська народна дитяча пісенність та її вивчення в початковій школі" покликаний:

1. Звести студентів у невичерпний світ дитячого музично-пісенного українського фольклору і української класики.
2. Студенти мають засвоїти /вивчити/ основний репертуар українського пісенного цоробку для дітей.
3. Майбутні учителі повинні збагнути його невичерпні виховні, формуючі і пізнавальні можливості щодо національно-патріотичного та естетичного виховання учнівської молоді.
4. Підняти рівень загальнолюдської, національної та педагогічної культури майбутніх вчителів музики, розширити їх пе-

дагогічний світогляд та сприяти формуванню національної самосвідомості.

5. Забезпечити оволодіння уміннями й навичками викладання музики в початкових класах, постійному удосконаленню музично-виконавського рівня учнів тощо.

6. За тематичним планом передбачається 10 лекційних, 18 практичних занять та 12 годин самостійної роботи. Викладач має можливість творчо перерозподіляти години в межах тем та форм роботи.

Понад з лекціями, практичними заняттями передбачається самостійна робота студента над вивченням творів дитячого пісенного фольклору й ілюстрування наявності засвоєних знань на наступних практичних заняттях.

Вивчення спецкурсу "Українська народна дитяча пісенність та її вивчення в початковій школі" завершується складанням заліку у формі звіту концерту, репертуар якого складають твори дитячого пісенного фольклору.

Навчально-тематичний план

№№	Т е м и	Кількість год.		
		лек.	пр.	сам.
1.	Вступ			
	Історія збирання та вивчення фольклору	1		
2.	Роцова і жанрово-тематична структура фольклору	1		2
3.	Обрядовий фольклор. Пісні зимового та весняного календаря для дітей	1	4	2
4.	Дитячі пісні літнього та осіннього календаря, музичні, особливості	1	4	2
5.	Історичні та соціально-побутові пісні, музичні особливості	1	2	2
6.	Побутова лірика. Дитячий фольклор.	2	4	
7.	Жартівливі і танцювальні пісні для дітей	1	2	2

№	Т е м и	Кількість год.		
		лек.	пр.	сем.
8.	Українські народні пісні в програмах перших навчальних закладів України	I		
9.	Народнопісенний матеріал в основі сучасних програм з музики загально-освітніх шкіл.	I		2
10.	Клнперт		2	
В С Ь О Г О :		10	18	12

У процесі практичної роботи можливі зміни і доповнення до цього курсу.

Складовими кожної теми спецкурсу є:

- лекції, на яких викладаються історичні та теоретичні повідомлення про український дитячий фольклор;
- бесіди, на яких має місце розкриття проблематичного змісту та загального характеру української народної пісні, коротке повідомлення про автора обробки, або народно-пісенне її походження;
- слухання музики - ознайомлення студентів з піснями за допомогою технічних засобів, або педагог використовує власний показ;
- розспівування і настроювання хорового колективу в тональності даного твору;
- розучування пісні - окремо по голосах та усім складом хору. Педагог повинен домогтися вироблення правильного співочого дихання та звукоутворення, постійно прагнувати над чистою інтонацією і строем, ансамблем, дикцією;
- робота над художнім виконанням твору на основі синтезу музики і слів, використовуючи всі можливі засоби музичної виразності.

Вивчаючи фольклорні твори майбутні вчителі знайомляться з особливостями їх вивчення в загальноосвітній школі.

МАЙБУТНЬОМУ УЧИТЕЛЮ ПРО ЕТАПИ РОБОТИ НАД ВОКАЛЬНИМ ТВОРОМ

/Н. А. О в ч а р е н к о/

Вміння самостійно пройти шлях від вивчення нового твору до рівня цікавого художнього виконання – професійна риса майбутнього вчителя на уроках музики в початкових класах. Отримати ці знання студенти можуть у вокальному класі при умові, що викладач-вокаліст звертає належну увагу на етапність, послідовність вивчення музичного твору з кожним майбутнім учителем. На перших курсах викладач повинен вести студентів на всіх етапах вивчення вокального твору. В подальшій роботі окремі етапи студентам потрібно виконувати самостійно. На останньому курсі майбутні вчителі повинні самостійно опрацювати твор. і показати викладачеві вокального класу результат своєї роботи.

На жаль, дослідження практики педагогічної освіти показують інше. Беручи за основу бездоганно точне засвоєння вокального твору з боку музичного тексту, необхідно стежити за розглянутими нижче негативними явищами в роботі над твором:

1. Порушення суворої послідовності вивчення твору.

2. Співання повним голосом недостатньо засвоєного матеріалу.

Неодноразові спостереження показали, що у процесі опрацювання матеріалу студенти безцільно перевтомлюють свій голосовий апарат, виконуючи повним голосом ще недостатньо засвоєний матеріал. Крім неминучого стомлення голосу під час багаторазових повторів високо теситурних фраз, такий метод розучування іноді дає хибне уявлення про ступінь складності розучуваного твору щодо голосового навантаження. Надалі це може привести до неповноти у виконанні окремих фраз твору. Тільки після точного засвоєння тексту можна приступити до "вспівування".

3. Порушення вокальної лінії. Затухання окремих слів і складів в середині музичної фрази. Пожвапливість переходу до наступної приголосної після голосної – скорочення належної тривалості голосних.

Вказані недоліки в основі своїй є результатом недостатньої уваги до роботи над манерою широкого кантиленного співу. Вихованню такої манери співу значною мірою заважають певні обставини:

а/ пристосування елементів мовної установки для виразної по-

дачі слова за рахунок належної витримки вокальної лінії;

б/ ранній вихід студента на самостійну роботу, що пов'язано з невеликою кількістю годин, відведених на вокальний клас.

4. Не точні моменти вступів співака на першому слові музичної фрази і недосить точні моменти останнього слова в кінці фрази.

5. Зловживання вокальним прийомом портаменто.

Користування портаменто вимагає від студента почуття художньої міри і стилю. У більшості співаків цей прийом хибує на перещасне ковзання тону при переході до наступної ноти із забранням часу у попередньої ноти, від якої й починається портаменто. Тому доцільно вимагати тимчасово цілком відмовитись від даного прийому, суворо витримувати тривалості нот, і тільки закінчуючи етап "вспівування", допустити цей прийом.

6. Довільна, музично не виправдана зміна темпів окремих фраз твору. Це досить поширене явище є результатом перенесення центру ваги з тексту музичного на текст літературний.

7. Самовільна переробка літературного тексту в залежності від статі виконавця.

Композитор натхнений віршами, відображає у звуках ті або інші переживання героя чи героїні. А студент, рахуючись лише із собою, подає текст від імені своєї статі.

Основною причиною недоліків у роботі з вокальним твором – є порушення етапності у його вивченні. Саме тому і виникає необхідність освітити нову цільну методику вивчення вокального твору з майбутніми вчителями.

1. Знайомство з новим вокальним твором.

Рівень зацікавленості студента новим твором багато в чому залежить від того, чи слухав він його раніше. Викладач повинен мати в своєму арсеналі різні види ознайомлення з твором. При цьому слід враховувати характер даного твору та індивідуальні можливості учня в засвоєнні певних знань.

В ознайомленні майбутнього вчителя з твором важливу роль відіграє перше враження від цього твору. Якщо викладач гарний виконавець, то твір, який навіть спочатку не подобається студенту, може постати в найвищійшій світлі, глибоко зацікавити його. Даний спосіб ознайомлення – охоплення його в цілому, можна проводити ще шляхом прослуховування звукозаписів виконання майстрів вокального мистецтва з відповідними коментарями викладача. На першому етапі

роботи над вокальним твором необхідно закладати вІд студента аналізу твору.

В системІ музично-педагогічної освіти є думка, що при вивченні музичного твору можливо і необхідно прислухуватись до Інтуїції, а аналіз – обов'язково наложити на твір "холодний розрахунок".

Для майбутнього вчителя велике значення має аналітичне засвоєння вокального твору, тому що його робота, крім вивчення з дітьми музичної грамоти, слухання музики, занять в шкільному лекторіі та інших форм музично-просвітньої діяльності, включає обмірковане вивчення та артистичне виконання школярами і ним самим вокальних творів. Це потребує вІд студента ясноту розуміння особливостей змісту та форми твору, ролі різних композиційних прийомів і музично-виразних засобів. Аналізуючи вокальний твір, майбутній учитель повинен аргументувати своє "бачення" художнього образу, намітити виконавські, педагогічні, вокальні прийоми, що здійснять його трактовку.

Те що зможе побачити і почути майбутній учитель в нотних записах твору, вплине на якість його виконання і якість виконання його майбутніх вихованців. Цілісний аналіз вокального твору являє собою систему, не:

- Історико-стилістичний аналіз: інформація про історичний час, в якому жили і творили автори, короткі відомості про них;
- аналіз поетичного тексту в зв'язку з музичним вираженням: Ідея твору, зміст, структура будови тексту;
- аналіз музично-виконавських засобів: гармонію ритму, метру, фактури, структури музичного викладення, жанрові особливості;
- аналіз виконавських засобів виразності: дослідження виконавських прийомів;
- вокально-технічний аналіз: вокальні труднощі, пошук шляхів їх здолання;

- педагогічна дія даного твору на виконавця і слухача.

Для майбутнього вчителя даний аналіз дає загальну настанову щодо подальшої роботи з твором.

2. Засвоєння матеріалу, технічна і музично-художня робота над вокальним твором.

Другий етап пов'язаний із розучуванням твору.

Щоб систематично розвивати і виховувати виконавські якості у студентів, слід у суворій і спокійній послідовності ставити перед

ними нові й нові художні завдання, уникаючи нетерпеливого нагромадження вимог на початкових етапах з матеріалом. Міцна технічна виучка, повинна стати основою в творчій роботі над твором. Перше виконання на уроці розучуваного твору краще прослухати цілком, не зупиняючи студента на окремих епізодах, навіть коли є неминучі на початку помилки. Тут студент може виявити іноді деякі ознаки оригінального тлумачення образу. Звичайно, в наступній роботі необхідно зупинити його увагу на якості виконання окремих фрагментів і фраз, попрацювати над ними.

Процес так званого вслідування може розпочатися попервах у присутності викладача, лише після бездоганного і точного виконання вокального твору з боку ритму, чуйно-свочасних вступів і закінчень музичних фраз, інтонації, тлумачення твору в цілому. Необхідно це тому, що процес "вслідування" слід організувати, увага студента ні в якому разі не повинна відволікатися фактурою твору. З метою досягнення вільного нрансування і динамічних відтінків окремих частин та фраз твору в процесі "вслідування" необхідно стежити, щоб студент взяв свій природний середній силовий фон /Імпеданс/ відповідний природній силі його голосу без найменшого форсування звуку.

Велика увага викладача повинна приділятися шліфуванню вокально-технічної форми твору. По умовній термінології німецького викладача вокалу Мішучи це називається "поставити твір в точки". Під цим терміном розуміється точне технічне виконання кожного ходу, кожного звуку, визначенність місця звучання кожної ноти, точність інтонації.

3. Виявлення художнього образу.

Надзвичайно важливо виховати у майбутнього вчителя особисту ініціативу. Тому доводиться повертатись до застережень від "натаскування" його щодо прийомів і способів виконавства.

Якщо студент вміє знаходити в кожному розучуваному творі головне він дістає необхідні відправні точки для виявлення художнього образу.

Варто відзначити, що не може бути ізольованого розділення роботи над музичним твором. Між етапами існує постійний тісний зв'язок. Тож поетапність, поступовість у вивченні вокального твору — основа майбутньої педагогічної діяльності студентів, педагогічної професійної майстерності учителя.

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

УПРАВЛІНСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ФУНКЦІЙ

/Н. А. Овчаренко/

Виховання та навчання сучасного вчителя – складний багатогранний процес. Основними напрямками для поглибленого розвитку професійних якостей є:

- удосконалення змісту освіти;
- пошук шляхів реалізації управлінсько-педагогічних функцій.

Вивчення стану шкільної практики свідчить про наявність суперечностей між якістю професійної підготовки вчителя та результативністю його діяльності. Ці суперечності існують тому, що традиційно викладачі педагогічного вузу потребують від майбутніх учителів глибоких знань щодо предмету, але при цьому управлінсько-педагогічні вміння студентів ніби усуваються на другий план. Педагогічна майстерність майбутнього вчителя не проявиться, якщо не буде органічного поєднання цих двох сторін.

Управлінсько-педагогічна робота вчителя освітлюється в багатьох дослідженнях неповно: про направленість цієї роботи можна знайти лише окремі думки недостатньо підкріплені фактами. Пояснити це можна тим, що організаційні риси в праці вчителя важко зафіксувати, а іноді з позиції досліджувача, недостатнім його інтересом до управлінсько-педагогічних функцій, недооцінюванням їх значення.

Все це вимагає створення такої методики, котра дозволила б успішніше підготувати майбутніх учителів до реалізації управлінсько-педагогічних функцій. Дана методика запроваджена в процесі організації педагогічної практики в початкових класах.

Удосконалення педагогічної практики, тобто її організації, в даних умовах передбачає:

- керівництво нею з боку викладача з досвідом, що не тільки володіє знаннями з предмету, а і допомагає організувати навчально-виховну роботу в класі;
- експериментальне проведення уроків з дотриманням таких умов:
 - 1/ розділення класу на проблемні групи;
 - 2/ введення до навчального процесу дидактичних ігор.
- самостійне виконання студентами-практикантами письмових

завдань, мета яких – дослідження емоційного стану молодших школярів після впровадження нових форм організації уроку;

– проведення конкурсу на краще організований урок.

Проводячи з молодшими школярами бесіди, читаючи казки, вивчаючи музичні твори, майбутні вчителі самі шукають нові шляхи організації уроку, щоб діти могли найкраще засвоїти навчальний матеріал. Викладач-консультант навчає, допомагає студентам, як ефективно керувати навчальним процесом під час уроку, а також – розподілу часу складових частин уроку, доповнювати і змінювати навчальний матеріал, дати поради учням щодо їх особистих проблем в організації навчання. Організовуючи навчальну роботу учнів, майбутні вчителі перевіряють і своє вміння виконувати управлінсько-педагогічні функції.

В процесі проходження педагогічної практики в початковій школі, студенти зробили важливий висновок, що вміння керувати навчальною роботою неможливе без педагогічної техніки. Адже комплекс таких прийомів: показ, пояснення, жест, міміка та под. – набувають особливої ваги саме в роботі з молодшими школярами. Вміння ефективно користуватись ними в різні моменти роботи з учнями допомагає майбутнім учителям успішно реалізувати управлінсько-педагогічні функції.

Звичайно, не всі студенти педагогічного Інституту є обдарованими педагогами, але доцільно згадати вислів А.С.Макаренка про те, що учитель має володіти основними вміннями "проектувати в людині найкраще, найсильніше, найцікавіше".

Випускники педагогічних Інститутів зустрічаються з великою кількістю труднощів, нездоланих через недостатню підготовку молодих викладачів до роботи в школі.

Між тим, вузівська освіта дозволяє майбутнім учителям оволодіти основами управлінсько-педагогічної діяльності. Для цього викладачам-методистам, студентам потрібно використовувати запропоновану, як новітню, методику, що і піднесе майбутніх учителів на більш високий рівень професійної майстерності.

ФОРТЕПІАННІ ЧАРІВНОСТІ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

"дитячий альбом" М.Б.Степаненка в навчально-виховному процесі

/ В.В.Белікова, О.А.Белікова /

В історії розвитку національного музичного мистецтва твори для дітей завжди займали особливе місце. Поряд з обробками українських народних пісень та танців вітчизняні музиканти весь час продовжували традиції композиторів західної Європи / К.Дебюссі, Р.Шумана /, росії / П.Чайковського, С.Прокоф'єва, Г.Свїрїдова / у створенні дитячих музичних циклів. Прикладом такого продовження і є "дитячий альбом" для фортепіано М.Б.Степаненка.

У зв'язку з тим, що творчість М.Б.Степаненка ще не знайшла свого всебічного висвітлення в музикознавчій літературі доцільно зупинитися на творчості сучасного майстра музичного слова і зробити необхідний аналіз вибраних нами фортепіанних мініатюр.

Вперше "дитячий альбом" для фортепіано М.Б.Степаненка був опублікований у 1980 році у видавництві "Музична Україна". Маленькі мініатюри одразу ж набули поширеної популярності. Останнє викликало потребу повторного друкування циклу. У 1987 році було здійснене друге видання "дитячого альбому" разом з такими фортепіанними творами для дітей, як: маленька сюїта "про звірів", Сонатина № 1 фа мажор; українська сонатина № 2 ля мінор; варіації на українську тему; Козачок та іншими опусами.

Виходячи із значимості "дитячого альбому" М.Б.Степаненка для формування духовного світу учнів I - IV класів, їх світоглядного, національно-патріотичного життєвої позиції, кожному учителю варто сприйняти серцем благословенні твори збірки.

Фортепіанний цикл "Дитячий альбом" М.Б.Степаненка має десять п'єс. Всі вони програмні і мають такі назви /крім третьої/:

1. Перший пролісок,	6. Український танець,
2. Дяльковий танець,	7. Веселка,
3. Етюд,	8. Експромт,
4. Скривдили,	9. Вечірня мелодія,
5. Дразнилка,	10. Взимку на трійці.

Аналізуючи твори "Дитячого альбому" М.Б.Степаненка варто зосередити увагу на розгляді:

— тонального та динамічного розвитку твору;

- метро-ритмічної основи п'єси;
- музичної форми мініатюри;
- структурних особливостей мелодики фортепіанних п'єс альбому.

Пропонуємо увазі вчителя аналіз п'яти мініатюр, які, на нашу думку, можуть зайняти достойне місце в музично-педагогічному репертуарі і будуть використані на уроках музики. Якоюсь особливою музичною підготовкою для розуміння, усвідомлення і сприйняття фортепіанних чарівностей м.Б.Степаненка учителі не треба шукати, слід просто мати добре серце, -- і все стане зрозумілим.

Відкриває альбом п'єса - "Перший пролісок", - яка написана в тональності ре мажор. Загальний темп -- *Moderato*. Метро-ритмічна основа п'єси розвивається у чотирьохдольному розмірі. Музична форма -- період. Він складається з двох речень. Перше речення за своєю змістом може бути визначеним як розповідальне. Друге речення починається у верхньому регістрі.

ПЕРШИЙ ПРОЛІСОК

ПЕРВЫЙ ПОДСНЕЖНИК

Moderato

The image shows a musical score for two pieces. The top system is for 'Перший пролісок' (Moderato) and the bottom system is for 'Первый подснежник'. Both are in G major and 4/4 time. The first system has a treble clef and a piano (*p*) dynamic, with a *pp* marking in the second measure. The second system has a bass clef and a piano (*p*) dynamic. Fingerings are indicated by numbers 1-5. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings.

На фоні спокійного коливання восьмих нот в лівій руці здійснюється помірний рух головної мелодичної лінії в правій руці. Така побудова музичної тканини утворює враження легкого подиху. А у слухача може з'явитися образ маленької чарівної квіточки, яка тільки-но пробивається крізь м'який пухнастий сніг. Лагідне, ласка-

ве весняне сонечко ніжно торкається кожного її листочка.

Загальна динаміка п'єси розвивається від *p* до *pp*. Аналіз мелодичної основи мініатюри можна пов'язати з її інтонаванням /мається на увазі певна музична підготовка учнів четвертих класів /. Інтонація даної мелодичної лінії, подібно хоровому звучанню потребує м'якого кантиленного звуковедення. Саме для цього композитор використовує термін *dolcissimo*. Кожна мелодична фраза розвивається не єдиною безперервною лінією, а складається з маленьких елементів мелодики -- субмотивів. Додаємо, що субмотиви поєднуються між собою завдяки використанню нотних /репетиційних/ повторів, виконання яких само по собі утворює незручності. Інтервальний склад мелодичної лінії будується з терції, кварт, секст, октав -- інтервалів, які розташовані таким чином, що значно посилюють сприйняття домінантової та тонічної функцій. Для відтворення співучого звуку автор пропонує вживати в акомпанементі пряму та запізнюючу педаль.

У передостанньому такті твору композитор знову проводить основний мелодичний наспів, що робить музичну форму п'єси цілотною та завершеною.

Багато, щоб учитель мав записи виконання творів "дитячого альбому" М.Б.Степаненка, але й при їх відсутності, може сам програти, припустимо, другу п'єсу циклу "Ляльковий танець", навіть запросити студента музично-педагогічного факультету, чи учня старших класів музичної школи, які і залюбки, і з натхненням та певною професійною майстерністю виконають музичну сценку мрійливого перетворення дитини засобом лялькового танцю.

Друга мініатюра альбому -- "Ляльковий танець" -- написана в тональності одноіменного мінору -- ре мінору. Загальний рух п'єси викладен в темпі *Moderato*. метро-ритмічна структура танцю розгортається у двудольному розмірі. Музична форма мініатюри утворюється з двох речень, які по своєму висловлюванню являють собою закінчену музичну форму -- період.

Відтворюючи танцювальні рухи /стрибки, кружляння /, композитор будує мелодичну лінію. Вона починається 16-ми нотами, які вдало чергуються з вісімками та четвертними нотами з акцентами.

Спринмаючи перше речення мелодії, досвідчений слухач може зразу ж почути в музиці і дрібну "доріжку", і граціозне притуплення.

ЛЯЛЬКОВИЙ ТАНЕЦЬ

КУКОЛЬНИЙ ТАНЕЦЬ

Moderato

mp

senza ped.

В середній частині мініатюри розвиток мелодичного лінійного продовжують секвенції в лівій руці, які будуються на основній мелодичній фразі.

Відтворюючи образ казкового танцюючої ляльки, композитор вдало підсилює виконавський штрих: *staccato* та акцент під лігатурою. Виконувати *staccato* та акцент необхідно м'яко, "граючись".

Як кожний танцюрист, лялька захопилась своїм танцем. В кінці мініатюри основна мелодична фраза звучить і в правій і в лівій руках. Лялька ніби хоче показати все своє вміння. Але це все ж таки тільки лялькова танцюристка, а не жива людина. І нового подиху вистачає лише закінчити свій моторний танець.

Динамічна лінія п'єси розвивається від *mp* до *pp*, а закінчується "ляльковий танець" на *pp*, залишаючи у слухача образ тендітного казкового іграшки.

Навіть недосвідчений учитель початкових класів у четвертій п'єсі відчує абсолютно нові мотиви, нову музичну тему, звукове забарвлення і навіть тональну окраску. Саме через те учитель мусить і своїх учнів "завести у фортепіанні чарівності" і ошастливити дитячий слух новим баченням музичного тканини.

Четверта п'єса - "Скрижали" - написана в тональності ля мінор, метро-ритмічна основа витримана в розмірі дві чверті. Музична форма її — період, який складається з двох речень по вісім тактів. Темп п'єси позначений *Moderato*.

Мелодична лінія мініатюри складається з двох основних субмотивів. Перший утворюється з чотирьох восьмих нот і двох четвертих нот, а другий період складається з двох половинних нот та двох четвертих нот, що звучать в лівій руці. Перший субмотив носить виключно мелодичну функцію, а другий субмотив виконує функцію гармонічної основи.

Друге речення відрізняється від першого речення тим, що мелодика його повністю переноситься з правої руки в ліву. Другий

субмотив наповнюється акцентами на половинних нотах. Виникає враження, наче дитину дійсно скравдили. Та свою обіду вона повинна переносити наодинці.

СКРИВДИЛИ

ОБИДЕЛИ

Moderato

The musical score is written for piano in 2/4 time. It consists of three systems, each with a treble and bass staff. The first system is marked 'Moderato' and 'p'. The second system also has a 'p' dynamic marking. The third system has a 'p' dynamic marking. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings.

Якщо перші дві мініатюри можна причислити до казкового світу дитини, останні дві п'єси пов'язані з відтворенням яскравих почуттів дитини, які виникають у неї під час її зустрічі з Природою.

Дев'ята мініатюра - "Вечірня мелодія" - це кращий зразок ліричного п'єси "дитячого альбому". Бувають хвилини, коли людина / чи то доросла, чи то маленька / тільки з Природою відверта.

Саме таку ліричну розповідь композитор відтворює в цій яскравій і в одночас тендітній мініатюрі.

Передостання мініатюра вражає своєю мелодикою, яка є творчою знахідкою композитора. Вона проводиться тільки в правій руці. А в лівій руці /на протязі перших семи тактів/ звучать акорди на всю довжину кожного такту. Акорди виконуються арпеджіато, що дуже нагадує звучання арфі. Підтримуються акорди запізнюючою педаллю. На наш погляд це чудова, вражаюча знахідка музиканта. Такий показ мелодики дозволяє повністю зосередити увагу слухача на її розвитку, відчутти кожний її новий подих

ВЕЧІРНЯ МЕЛОДІЯ

ВЕЧЕРНЯ МЕЛОДИЯ

Andante

The first system of the musical score is for the piece 'Вечірня мелодія'. It consists of two staves: a treble clef staff for the right hand and a bass clef staff for the left hand. The time signature is 12/8. The tempo is marked 'Andante'. The right hand part begins with a melodic line in the first measure, followed by a series of chords in the second and third measures. The left hand part consists of a series of chords, each marked with a pedaling symbol 'Ped.' and an asterisk '* Ped.'. The dynamic marking 'mp' is present in the first measure of the right hand.

The second system of the musical score continues the piece 'Вечірня мелодія'. It consists of two staves. The right hand part continues the melodic line from the first system. The left hand part continues with chords, each marked with a pedaling symbol 'Ped.' and an asterisk '* Ped.'.

The third system of the musical score continues the piece 'Вечірня мелодія'. It consists of two staves. The right hand part continues the melodic line. The left hand part continues with chords, each marked with a pedaling symbol 'Ped.' and an asterisk '* Ped.'. The dynamic marking 'p' is present in the second measure of the right hand.

Мініатора "Вечірня мелодія" викладена у тричастинній формі, в тональності ля мінор. Композитор пропонує загальний темп *Andante*. Але слухаючи розвиток усієї п'єси, стає зрозумілим, що темп не повинен відтягуватися. Кожна мелодична фраза сприймається як висловлювання, що сповнене новим емоційним подихом.

Якщо в першій частині мелодика відповідає, скоріш, споглядальному характеру, то в середній частині вона наповнюється глибоким внутрішнім підтекстом.

Динаміка п'єси розвивається від *p*, *mp* до *f*. А в кульмінаційному моменті автор раптово пропонує застосувати динаміку *mp*, а не *f*, що ще раз підкреслює "інтелегентність" ліричного висловлювання.

The musical score is written for piano and consists of two systems of staves. The first system contains three measures. The second system also contains three measures, with the first measure of this system marked "T. 15" and "rit.". The score includes various dynamics such as *p*, *mp*, *f*, and *cresc.*, as well as performance instructions like "ped." and "cresc.".

The image shows a musical score for piano, consisting of two systems. The first system features a treble clef staff with a melodic line and a bass clef staff with accompaniment. The melodic line starts with a half note, followed by a quarter note, and then a series of eighth notes. The bass clef staff has a similar rhythmic pattern. The second system continues the melodic line in the treble clef and the accompaniment in the bass clef. The melodic line has a more complex rhythm with many sixteenth notes. The bass clef staff has a steady accompaniment. The score includes dynamic markings such as *p* and *p a tempo*, and performance instructions like *m. s.* and asterisks with *Ped.* symbols.

В інтонаційному плані мелодична лінія п'єси досить складна. Розвиваючись в розмірі 12/8, що по-своєму продовжує і розвиває музичні зразки романтичного напрямку, мелодична лінія утворюється з таких інтервалів: секунди, терції, квінти, октави. До цього додам, що вказані інтервали використовуються в мелодичних фразах, що рухаються і вгору і вниз, доповнюючи один рух другим.

Особливістю мелодики даної п'єси є затримання руху-подиху на четвертій вісімці майже в кожному такті більше ніж звучання довжиною четвертої ноти. А в тактах 2, 4, 6, 10, 12, 14, 18, 20-му довжина вісімки збільшується до половинної ноти з крапкою.

В кульмінаційній фразі композитор вдало поєднує декілька засобів музичної виразності, а саме: акцент під лігєю / т. 15 /, динаміка *mp* після *f*, використання на першій долі такту ноти мі третьої октави довжиною половинної ноти з крапкою, після якої вісімки в мелодичній тканині виконуються на *1/2*. Кульмінаційний момент в мініатюрі підкреслюється ще одним особливим засобом музичної виразності -- використання діапазону в чотири

октави між правою та лівою руками. Все разом надає кульмінації "Вечірньої мелодії" хвилюючої чарівності та глибокої значимості / такт 15 /.

Як відомо, сучасний учитель початкових класів повинен бути не лише високо кваліфікованим фахівцем, а і глибоко інтелектуальною, інтелігентною особистістю, пристрасним борцем за які душі, які наповнювалися б справжніми коштовностями. Так мініатюра "Взимку на трійці", яка триває всього одну хвилинку в репертуарі світової класики для дітей посідає одне з найважливіших місць, подекуди випереджаючи славетних, бо є суто національною по формі, по змісту, по призначенню і покликанню. Позапрограмовий твір М.Б.Степаненка "Взимку на трійці" в душах молодших школярів, часом, здійснив набагато більше, ніж це зможуть вдіяти уже стереотипні твори.

Остання десята п'єса - "Взимку на трійці" - закінчує весь фортепіанний цикл "дитячого альбому". Ця мініатюра ще раз нагадує слухачеві про чарівний світ, який в новорічну ніч приносить кожній дитині довгожданий подарунок. Таким подарунком для слухачів композитор залишив останню мініатюру. Під її звучанням можна швидко прогхатися яскравим морозним днем, проспівати заливхатську, запальну пісню / середня частина мініатюри/:

Мініатюра має тричастинну форму, розвивається в тональній мінор, у двудольному розмірі. В темпі *Allegro* школярі легко почують дзвін бубонців, що дзвенять на трійці коней / вони відтворені в партії правої руки/. Бубонці дзвенять перед піснею і після неї, вказуючи недосвідченому подорожньому свій довгий шлях мандрування

Таким чином, музична культура кожної нації, як і загальнолюдська — інтернаціональна культура, завжди відігравала велику роль в житті людини, наповнюючи її величезним духовним змістом, надихуючи на активну творчу діяльність. З огляду на це музична культура як особливий компонент цілісного універсального людського культури, є незамінною формою соціалізації людини. Вона регулює її зв'язки в оточуючому світі, сприяє самоутвердженню особистості. Відображаючи в музичних творах кращі людські ідеали, музична культура у всі часи та епохи возвеличувала в особистості людський початок, активно впливала на гуманізацію людського середовища, сприяла динамічному соціальному прогресу.

Адресувачи учителям початкових класів славетний "Дитячий альбом" М.Б.Степаненка, що тут досліджений вперше, слід акцентувати:

- самобутні і ніжні твори М.Б.Степаненка у дитини молодшого шкільного віку формують складні естетичні почуття натхнення від дотику до прекрасного;
- мініатюри для фортепіано М.Б.Степаненка вводять учнів початкових класів у світ національного музикування і прямо та опосередковано підносять юну особистість до національного самосвідомості;
- неповторні фортепіанні п'єси М.Б.Степаненка закладають у свідомості наймолодших школярів стійкі бажання творчого пошуку і самовираження, постійне прагнення відчувати прекрасне, чарівне і самобутнє безпосередньо в національній музиці.

То ж, відроджуючи національну школу незалежної України, кожен учитель мусить шукати і відроджувати в житті музичні перлини національного скарбниці духовності.

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТАНОВКИ ДИХАННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

/Г. А. Костенко/

Основою успішного розвитку техніки мовлення учнів створює правильна постановка дихання. Від правильного дихання залежить сила і рівномірність звучання голосу, а також зміст і краса мовлення взагалі. ¹Адже дихання безпосередньо пов'язане з паузами, а паузи диктуються змістом і членують мовний потік на мовленнєві такти. Часті добори повітря під час мовлення створюють нічим не виправдані паузи, що впливає на красу мовлення. Дихання з широкими інтервалами позбавляє мовця можливості робити необхідні за змістом мовлення паузи та приводить до монотонності мовлення.

Одною з головних причин швидкої перевтоми голосового апарату буває невміле володіння дихальною системою. Оскільки вже в початковій школі учні часто зустрічаються з такими текстами, читання яких потребує вміння регулювати дихання. Тривала фраза, великий монолог, віршований рядок, читання тексту з передачею мовлення різних за темпераментом персонажів – все це потребує умілого глибокого дихання. І тому, дихання може відігравати відповідну роль у процесі мовлення тільки тоді, коли мовець правильно ним керує.

Різноманітна діяльність людського організму можлива завдяки наявності 2-х основних видів дихання: фізіологічного та фонаційного/мовленнєвого, звукового/. У чому ж полягає принципова відмінність одного виду дихання від іншого?

-Фізіологічне дихання, що забезпечує біологічний газообмін, відбувається рефлексорно, фонаційне – навпаки є свідомо керованим.

-Здорова людина вдихує 500-700 см³ повітря при частоті дихання 15-17 циклів за хвилину. При диханні під час мовлення об'єм повітря збільшується до 1500-2000 см³ і може ще зростати за рахунок життєвого резерву легенів.

-Фізіологічне дихання складається з вдиху та видиху, що чергуються рівномірно /співвідношення 2:3/, у фонаційному ж – вдих значно коротший, ніж видих./I:7, I:I2/.

Наведені факти свідчать про необхідність спеціальної роботи над постановкою фонаційного дихання. Розглянемо анатомо-фізіологіч-

ні основи такої роботи.

В залежності від того, які м'язи беруть участь у процесі дихання, розрізняють чотири його типи.

Ключичне дихання, коли вдих та видих відбуваються за рахунок скорочення м'язів, що піднімають та опускають плечі і верхню частину грудної клітки. Це слабе, поверхове дихання. При ньому активно працюють тільки верхні ділянки легенів. А вони за своїм об'ємом не здатні прийняти необхідну для фонаційного дихання кількість повітря.

Грудне дихання виконується за рахунок зміни поперечного об'єму грудної клітки внаслідок скорочення міжреберних м'язів, діафрагма малорухома, а вдих та видих не досить місткі та енергійні.

Діафрагматичне дихання: процес відбувається за рахунок зміни поздовжнього об'єму грудної клітки внаслідок скорочення діафрагми.

Діафрагматично-реберне дихання, коли вдих та видих відбуваються за рахунок зміни об'єму грудної клітки в поздовжньому та поперечному напрямках, що дає можливість набрати максимальну кількість повітря. Саме цей тип є основою для постановки фонаційного дихання. При ньому в процесі вдиху під впливом імпульсів головного мозку діафрагма скорочується та опускається, збільшуючи об'єм грудної клітки, а внаслідок скорочення міжреберних дихальних м'язів збільшується поперечний об'єм грудної клітки. В результаті загальний об'єм грудної клітки збільшується, а тиск в ній падає. Атмосферне повітря спрямовується в легені, розпрямляючи їх подібно до ковальських міхів. Під час видиху діафрагма піднімається, вдається в грудну порожнину, поздовжній об'єм якої зменшується, ребра опускаються, зменшуючи поперечний об'єм грудної клітки. Тиск у ній збільшується і надлишок повітря виходить назовні.

Таким чином, постановка мовленнєвого дихання зводиться до розвитку та удосконалення діафрагматично-реберного типу дихання, тобто досить складного фізіологічного процесу.

Як же зробити цей процес доступним, цікавим та ефективним працюючи над постановкою дихання молодшого школяра? Спробуємо далі дати відповідь на ці питання.

Починаючи роботу над диханням, учні під керівництвом учителя повинні у ході практичної роботи оволодіти, перш за все, головними умовами правильного дихання. А саме:

— Перевірку та тренування дихання необхідно виконувати стоячи. З метою контролю за роботою дихальних м'язів долоня правої руки встанов-

люється в область діафрагми. на заняттях з фізвиховання, по можливості, рекомендується виконувати тренування дихання лежачи /протягом 2-3 хвилин/, оскільки це положення є оптимальним для розвитку всіх груп м'язів дихальної системи.

-При вдихові не переповнювати запаси повітря.

-Вдихувати повітря через ніс треба глибоко, вільно та безшумно.

-Починати говорити можна тільки після повного вдиху.

-Не допускати, щоб у процесі мовлення повітря було витрачено повністю.

-Непомітно поповнювати повітряний резерв при найменшій можливості. Використовувати для цього кожну природну паузу.

-Не затримувати дихання в паузах.

-Вдих та видих необхідно робити непомітно для слухачів.

-Будь-яка робота над диханням повинна бути пов'язана зі звуком мовлення. Оскільки постановка дихання не є самоціллю, а повинна "працювати" на якість звуків. Адже в залежності від того який звук утворюється /голосний [а] або проривний приголосний [п]/, з якою силою він повинен прозвучати визначається і кількість повітря і його необхідний тиск. Мовленнєва фраза або звукова вправа будуються тільки на видиху, оскільки звуки мовлення утворюються при видиху. Поток повітря, що видихається, через трахею попадає із легенів у гортань і звідти у ротову порожнину. Поперек гортані розташовані голосові зв'язки, розділені голосовою щілиною. Під впливом імпульсів головного мозку голосові м'язи приводять у рух голосові зв'язки, які, змикаючись, коливають повітряний потік, що проходить повз них і створюють звукові коливання. Під дією імпульсів головного мозку артикуляційні м'язи скорочуються і звукові коливання перетворюються у звуки мовлення.

Як показали дослідження¹ для реалізації на практиці запропонованих умов та успішної роботи над постановкою дихання досить ефективною є методика щоденної "дихальної гімнастики". Вона зміцнює дихальні м'язи, сприяє постановці дихання. "Дихальна гімнастика" повинна проводитися кожного дня протягом 2-3 хвилин. Вправи гімнастики повинні виконуватися вільно, без м'язової напруги, з охотою, з відчуттям фізичної легкості, задоволення. Вони повинні бути цікавими, різноманітними, пропонуватися в ігровій формі. До особливостей дихальної гімнастики слід віднести і те, що вона з одного боку

1. Дослідження проводилися на базі СШ № 91 м.Кривого Рога протягом 1992-1995 років автором розділу.

дозволяє розвинути у школяра всі навички правильного дихання, а з іншого – надає можливість натренувати хорошу дихальну базу для будь-якої форми мовлення.

Мовленнєва діяльність людини є досить різноманітною і кожна форма мовлення обслуговується спеціальним видом дихання. Перший вид дихання, коли повітря ніби "само витікає в природу" / I обслуговує спокійне, плавне мовлення; другий, коли повітря "з силою виштовхується" – супроводжує повільне емоційно насичене мовлення; і, нарешті, третій вид дихання, коли повітря "ривками виштовхується", відповідає емоційному, експресивному, швидкому мовленню. Зазначені положення диктують схему та послідовність проведення дихальної гімнастики:

I. Вправи, що дозволяють добитися правильної постановки тіла, вміння правильно тримати спину, живіт, шию. Адже, якщо дитина не вміє тримати правильну осанку, вона швидко втолюється, тому що в неї зтиснуті ті чи інші м'язи дихальної системи. Внаслідок чого дихальний апарат працює неправильно і проведення дихальної гімнастики стає неможливим.

Тут можна запропонувати вправу, розроблену К.С.Станіславським "На кілок".

Утримувати тіло "на кілку" – це ніби "надіти його на хребетний стовп". Для цього необхідно розслабити м'язи спини, плечей, рук та опустити їх. Після чого піднести тіло якомога вище, звести лопатки, та, відкинувши його назад і вниз "надіти" на хребетний стовп. Таке положення тіла повинно зберігатися протягом усієї гімнастики.

II. Вправи, спрямовані на розвиток першого виду дихання. Виконується I-2 вправи. Серед них можна запропонувати такі:

"Свічка" /Рівний, повільний видих/.

Піднести до рота вузьку смужку паперу /2 см на 10 см/ та дути на неї з тим, щоб "покласти полум'я свічки" і тримати його у такому стані. Смужка дозволяє слідувати за рівністю видиху. Видих рівний – папір до кінця знаходиться у відхиленому положенні. Видих преривчастий – папір коливається, сигналізуючи про те, що м'язи стиснуті.

I. Тут і далі термінологія З.В.Савкової.

"На березі моря" /Рівний, повільний видих/.

Заплющити очі, увяйти себе на березі моря у шезлонзі. З насолодою вдихати свіже морське повітря. Дихати рівно, глибоко.

"Після грому" /Рівний, повільний видих/.

Заплющити очі. Уявити картину: ліс після грому, блищить мокре листя, на траві сріблясті краплини. Ось конвалії. Зірвати їх. Вдихнути та видихнути повільно, рівно, глибоко їх аромат.

"Духмяна троянда" /Рівний, повільний видих/.

Стати рівно, увяйти цю ви квітку троянди. Повільно вдихати та видихати через ніс. Для запобігання запаморочення видихи повинні бути не повними.

"Звуконаслідувач" /Повільний, озвучений видих/.

Пригадати звуки природи і на спокійному видиху відтворити їх. Свист вітру: ссссс..., шум лісу: шшш..., писк комаря: дззззз, дзижчання бджоли: джжж..., дзижчання джмїля: джьжьжь....

"Спіймай комаря" /Повільний, озвучений видих/.

Руки роздвинуті в боки – зробити вдих, здвинути поступово долонями одна до одної – видих. На відстані витягнутих рук знаходиться комарь. Вчитель говорить: "Повільно зводьте руки, не злякайте комаря, вимовляйте спокійно звук "дззззз...", прибийте долонями комаря, швидко розведіть руки в боки, відбудеться автоматичний вдих".

"Тудіння паравозу" /Повільний, озвучений видих/.

На дощці записано сполучення букв: ннунноннанненниннін. Вимовляти безперервно сполучення, беручи короткий вдих там, де зручно. Ту ж вправу виконати зі звуком "м".

III: Вправи, спрямовані на тренування другого виду дихання. /I-2 вправи/. Прикладами таких вправ можуть бути:

"Свічка" /Інтенсивний, швидкий видих/.

Уявити свічку велетенського розміру з великим полум'ям, яке треба загасити. Зробити вдих, затримати на секунду дихання, після чого з силою дмухнути на "свічку".

"Проколений м'яч" /Інтенсивний, озвучений видих/.

Взяти в руки на рівні грудей "великий гумовий м'яч". Повіль-

но, відчувачи опір м'язів, натискувати на нього долонями та імітувати повітря, це виходить зі звуком: сссс.... У кінці долоні сходяться в інтенсивному рухові і викидається не використане у звучанні повітря.

"Дзвоник" /Інтенсивний, швидкий, озвучений видих/.

З силою багато разів натискувати на кнопку електричного дзвоника, наполегливо вимагаючи відповіді: ррррррр....

"Насос" /Інтенсивний, швидкий, озвучений видих/.

"Накачати насосом шину", супроводжуючи рухи рук звуконаслідуванням сссс!.... Невеличка м'язова напруга у руках координується з інтенсивністю видиху на звуках сссс!

"Стогін" /Інтенсивний, швидкий, озвучений видих/.

Вимовляти сполучення звуків: мі, ме, ма, мо, му, ми так ніби ви жалієтеся: "Ох, як боляче!". Ви голосно стогнете від сильного болю.

IV. Вправи на постановку третього виду дихання. Також виконується І-2 вправи. Вчитель може використовувати для цієї роботи такі вправи:

Вправа № І. /Беззвучний, інтенсивний преривчастий видих/

Зробити декілька черевно-носових вдихів:

- а/ швидко втягнути м'язи живота та одночасно швидко видихнути через ніс /вдих звичайний/. Виконати 5-6 разів у позі "стоячи";
- б/ те ж виконати сидячи та під час ходьби.

"Свічка" /Беззвучний, преривчастий видих/.

Уявити 3-4...15 свічок на тортіві і кожну з них загасити на одному інтенсивному видиху.

"Пульверизатор" /Озвучений, преривчастий видих/.

Стискуючи енергійними рухами руки "грушу" пульверизатора надіслати пил розчину далеко вперед, супроводжуючи рухи рук звуками: ф!ф!

"Боксер" /Озвучений, преривчастий видих/.

Тренувати удари по уявній груші, супроводжуючи їх вигуками: Е! Е!... Повітря повинне автоматично "поглинатися" легенями без свідомого втручання виконавця вправи.

"Мушер" /Звучення, інтенсивний, преривчастий видих/.

Понукати кобилу: Нно! нно!... та різко зупинити її: Тпру! Тпру!.. Слідкувати, щоб не було зайвого навантаження на голосових зв'язках.

7. Вправи, спрямовані на розвиток уміння керувати видихом. /Достатньо буде виконати 1 вправу/.

Оскільки звуки мовлення утворюються на видиху, його організація має первинне значення для постановки мовленнєвого дихання та голосу. І тому кінцевою метою розвитку діафрагматично-реберного дихання є тренування довгого видиху та уміння раціонально використовувати запас повітря під час мовлення. Доцільними для організації такої роботи можуть бути вправи:

Вправа № 1 "На воді".

Уявити, що знаходитесь по груди у морі. Вода утримує на поверхні руки витягнуті в боки. Енергійно, долаючи опір води, опустити руки вниз – до боків, одночасно вдихнувши. Вода знову піднімає руки на поверхню /вдих/. Опускати руки та видихати на рахунок: раз! два! три! Після чого до 6, до 9 і т. д. Потім на зворотньому рахуноківі, притвидшуючи вдвічі темп рахунку та руки рук.

Вправа № 2.

Стати прямо, верхню частину тулуба нахилити під кутом 45°, руки покласти на попереk великими пальцями вперед, дивитися перед собою, плечі розгорнуті. Вдихнути. На видиху рахувати: 1, 2, 3... Повторити 5-6 разів.

Вправа № 3.

Ходити по коридору, на місці або під час прогулянки на повітрі. Робити на один крок вдих, на чотири кроки – видих. Поступово збільшувати тривалість видиху, робити його на 5, 6, 7 і т. д. кроків.

Вправа № 4.

Рахувати на одному видиху певні предмети /наприклад гудзики/, поступово збільшувати тривалість видиху і кількість предметів.

У запропонованих матеріалах було зроблено спробу висвітлити головні анатомо-фізіологічні та медичні аспекти формування функційного дихання молодших школярів. Автор сподівається, що вони зможуть стати належною базою для практичної організації такої роботи у сучасній школі.

ПЕРЕДУМОВИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВЕДЕННЯ ПРОФЕСІЙНО
СПРЯМОВАНОЇ БЕСІДИ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

/Л.Ф.Маянкіна/

Важливою умовою ефективного викладання іноземних мов у вищих закладах освіти є врахування принципу адекватності використовуваного навчального матеріалу передбачуваним сферам спілкування майбутніх спеціалістів, запропонованого Ю.І.Пассовим /5/. Сферу усномовленнєвої комунікації /УК/ визначають як системну сукупність однорідних комунікативно-мовленнєвих ситуацій, в яких індивід виступає у фіксованій гомогенній соціально-комунікативній ролі, а структуру УК складають 10 сфер: 1/ соціально-побутова /сервісна/; 2/ сімейна; 3/ професійно-виробнича або професійно-трудова; 4/ соціально-культурна /приятельська/; 5/ адміністративно-правова; 6/ суспільної діяльності; 7/ ігор та захопленя; 8/ видовищно-масова; 9/ навчання; 10/ локально-етнічна /8/.

На думку Н.В.Кучевської /2/, спілкування, включене в зміст трудової діяльності, слід розглядати як професійне, бо воно здійснює вирішальний вплив на перебіг процесу цієї діяльності та на її результат, будучи одним із засобів досягнення мети, а також структурним компонентом обслуговування, навчання тощо. Спілкування педагогів реалізується у професійно-трудовій або професійно-навчальній сфері.

Вивчення особливостей професійно-трудової сфери спілкування довело доцільність виділення в ній трьох типів мовленнєвих контактів - 1/ професійно-трудових; 2/ соціально-професійних та 3/ науково-дослідницьких /6/. Кожний тип контактів відбувається у вигляді індивідуальної та групової бесіди різних рівнів /дружньої чи ділової, офіційної чи неофіційної/ з зарубіжними партнерами на: 1/ зустрічах колег, презентаціях книг чи посібників; 2/ міжнародних нарадах чи конференціях; 3/ з'їздах та симпозіумах наукових працівників різних профілів тощо.

Отже, професійно спрямована бесіда /ПСБ/ - це специфічна форма мовленнєвого іншомовного спілкування фахівців певного профілю, що передбачає двосторонній обмін діловою інформацією між комунікантами, що спонукає їх не тільки до обопільного висловлювання, але й призводить до зміни суджень та ідей співрозмовників у результаті переконання партнера в процесі розв'язання різноманітних професійних проблем /4/.

Предметами обговорення спеціалістів педагогічного профілю мо-

же бути:

- обговорення проблем виховання молоді в різних країнах;
- запровадження нових прогресивних методів викладання різних предметів у навчальний процес;
- проблема обміну спеціалістами;
- дискусія про нові тенденції сучасних вітчизняних методик тощо.

У процесі навчання студентів ведення ПСБ суттєвим є врахування функцій спілкування. Хоча в науковій літературі існують різні класифікації таких функцій /1; 2; 3; 7; 9/, їх узагальнення дозволяє виділити найхарактерніші для професійно-навчальної сфери: 1/ контактно-установлюючу /привітання співрозмовника, повертання його уваги/; 2/ інформаційну або пізнавальну /запит, передача, отримання інформації різного характеру/; 3/ етикетну /адекватне використання різноманітних мовленнєвих та розмовних формул, кліше, тобто усталених формул спілкування, передбачених мовленнєвим етикетом; 4/ регулятивну або впливову /висловлювання прохання, поради, сумніву, пояснення, спонування до виконання/невиконання дії, переконання співрозмовника з метою зміни його думки чи судження/; 5/ функцію професіоналізації мовлення /засвоєння студентами мовного та мовленнєвого матеріалу для оперування ним у комунікативних ситуаціях професійного спілкування з метою реалізації своїх знань із фаху в ході розв'язання професійних проблем /завдань/; 6/ емотивну чи експресивну /висловлювання своєї думки, судження; ставлення до того, що мовить, до його висловлювання, до предмета чи проблеми бесіди; 7/ виховну /формування та розвиток міжособистісних стосунків комунікантів, їх потреб, інтересів, смаків; виховання в студентів любові до майбутньої професії, до вихованців; переконання студентів у необхідності постійного підвищення професійного, культурного рівнів та заняття самоосвітою тощо /.

Таким чином, перераховані передумови навчання майбутніх педагогів зумовлюють необхідність відбору адекватного навчального іншомовного автентичного матеріалу на екстралінгвістичному та лінгвістичному рівнях.

Крім того, забезпеченню оптимізації навчання ведення професійно спрямованої бесіди сприятиме використання на заняттях рольових та ділових ігор, ТЗН /в першу чергу фоно- та відеофонограм/, елементів інтенсивних методів та прийомів роботи у практиці викладання іноземних ^{сфер}, що підвищують рівень внутрішньої комунікативної та широкої зовнішньої соціальної мотивації студентів.

1. Коломиец И.В. Методика проведения ролевой игры с учетом индивидуально-психологических особенностей студентов при обучении профессионально^{льно}направленному общению /англ.яз. в неяз.вузах/: Дис. ... канд.пед.наук - К., 1992.- 251с.
2. Кучевская Н.В. Проблемы социально-психологических исследований сферы обслуживания //Прикладные проблемы социальной психологии. - М.: Наука, 1983.- С.281-294.
3. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии.- М.: Наука, 1981.- 252с.
4. Манякина Л.Ф. Обучение студентов техникумов торгово-экономического профиля ведению профессионально направленной беседы на английском языке: Канд.дис. ... пед.наук.- К., 1998.- 305с.
5. Пассов Е.И. Теоретические основы обучения иностранному говорению.- Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1983.- 199с.
6. Самойлюкевич И.В. Методика обучения профессионально направленному говорению на англ.яз. /Ш курс языкового педагогического вуза/: Автореф.дис. ... канд.пед.наук. - К., 1991.- 19с.
7. Селезнева В.М. Обучение устной речи как средству профессионального общения /неязыковой вуз/ на матер. специальности "Физика", англ.яз.: Автореф.дис. ... канд.пед.наук.- М., 1982.- 16с.
8. Скалкин В.П. Основы теории обучения устноречевой коммуникативной деятельности: Дис. ... д-ра пед.пед.- Одесса, 1986.- 539с.
9. Якобсон П.М. Общение людей как социально-психологическая проблема.- М.: Знание, 1973.- 32с.

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ТВОРЧОСТІ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Л. В. Стрельченко/

Головним завданням педагогічних вузів є підготовка кваліфікованих вчителів різних спеціальностей до роботи в школі. Але за словами видатного педагога В.О.Сухомлинського "навчання – це не перекладання знань з голови педагога в голову учня. Навчання – це, насамперед, живі людські стосунки між педагогами і дітьми" (Сухомлинський В.О. Вибр.твори в 5т., т.5, с.284). Тільки творчий вчитель зуміє сформувати творчу особистість учня; розвивати його інтереси, вміння і навички необхідні в подальшому житті. Під творчістю вчителя розуміється така його діяльність, яка за допомогою нових методів, прийомів, форм організації життєдіяльності дітей, сприяє їх духовному становленню, вихованню кращих громадянських рис характеру, розвитку їх здібностей в оволодінні знаннями. Формуванню творчої особистості майбутнього вчителя сприяє весь навчально-виховний процес у вузі, в тому числі і навчання іноземній мові на неспеціальних факультетах. Готовність майбутніх вчителів до виконання творчих завдань залежить від природних задатків і завдання занять з іноземної мови – розвивати такі задатки, навчити студентів самостійно здобувати знання, вчитися відбирати важливу інформацію, спіраючись на знання іноземної мови.

Використання активних методів під час занять забезпечує створення таких умов, в яких студенти усвідомлюють не тільки пізнавальну, але й професійну функцію знань.

Важливою умовою є дотримання принципів навчання іноземній мові, таких як усної основи навчання, комунікативної спрямованості, комплексного і диференційованого підходу до оволодіння різними видами мовної діяльності, принцип опори на рідну мову учнів, відбору мовного матеріалу на функціонально-ситуативній основі та інші.

Основними напрямками вдосконалення заняття з іноземної мови є вивчення і впровадження цікавого досвіду викладання, інтенсифікація навчання; раціональна його організація, що включає

цільспрямованість, використання форм Індивідуальної і фронтальної роботи, ефективних прийомів контролю, переважне застосування комунікативних вправ, що пов'язані зі сферами реальної діяльності студентів. Вони є об'єктом творчого пошуку, важливість якого важко переоцінити. Велике значення для розвитку творчого мислення студентів має структурно-функціональна організація навчального матеріалу, яка пов'язує вирішення двох завдань – змісту і методики навчання іноземній мові.

Використання активних методів під час заняття забезпечує створення таких умов, в яких студенти усвідомлюють не тільки пізнавальну, але й професійну функцію знань. Цьому сприяють дискусії, психологічні і педагогічні задачі, ігри і ролеві ситуації, комунікативний тренінг та інші форми організації діяльності студентів.

Так при оглядовому мовчання можна запропонувати студентам виконати завдання за зразком, завдання з елементами творчості і творчі завдання. За зразком: а/ розкрийте дужки, поставте слова в правильній формі за зразком; б/ доповніть речення необхідними виразами; в/ складіть коротку розповідь з даними виразами. Завдання з елементами творчості: а/ з слідуєчих речень виберіть те, яке розкриває тему прочитаного; б/ з даних тез виберіть ті, які розкривають зміст прочитаного; в/ розмістіть речення в логічній послідовності. Творчі завдання: а/ визначте головну ідею прочитаного; б/ поверніть пункти плану в тези; в/ дайте власну оцінку прочитаного; г/ обґрунтуйте своє позитивне чи негативне ставлення до піднятих в статті проблем.

Викладач шукає оптимальні варіанти поєднання репродуктивної і творчої діяльності студентів, враховуючи початковий рівень їх творчої самостійності, що обумовлює вибір способів організації роботи по оволодінню уміннями і навичками мовної діяльності, планування і самоконтролю. Так при перевірці знань учнів можна використовувати прийом "в динамічній парі", коли кожний студент контролює якусь певну частину роботи свого сусіда. Можна організувати заняття так, коли один із сильних студентів виступає в ролі вчителя, контролюючи відповіді інших або кілька студентів по черзі виступають в ролі ведучих при виконанні комунікативних вправ. Така форма перевірки знань студентів забезпечує професійну націленість заняття. Тільки творчий пошук викладача іноземної мови створює реальну основу успішного виконання завдань по формуванню творчої особистості майбутнього вчителя засобами іноземної мови.

Р О З Д І Л І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ	3
Педагогічний світ казки: Бесіда В.О.Сухомлинського з марійськими вчителями /1967 р./	4
В.О.Сухомлинський про розумове виховання /П.І.Ш е в-ч е н к о/	7
Коріння бездуховності народу /О.О.Л ю б а р/	13
Національна школа в умовах тоталітарної системи /В.Г.М о с к а а л е н к о/	18
Діалектика взаємовідносин людини з природою /І.Г.Л ю б а р/	24
Р О З Д І Л 2. ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ	27
Розвивальний компонент урока в початкових класах /З.М.М і р о ш н и к/	28
Аналіз змісту навчального матеріалу з мови в гімназіях гуманітарного профілю /С.О.К а р а м а н, О.В.К а -р а н/	31
Дещо про структурно-семантичні особливості складного слова /Ф.З.Я л о в и й/	41
Робота над словом під час написання переказів /В.П.С а в и ц ь к а/	44
Особливості роботи над лексикою козацької пісенної лірики /М.Я.Б у д н и к/	48
Математична творчість учителя /В.В.Т к а ч е н к о/	54
Гуманізація процесу формування творчої особистості засобами українського фольклору /Ю.А.Ш а п о в а л/	58
Самостійна робота учнів на уроках музики /Т.А.Г а р-к у ш а/	63
Особливості індивідуальної роботи з музики /М.В.В і к-т о р о в а, О.П.З о з у л я/	71
Співтворчість учителя і учнів та гуманізація навчально-виховного процесу /А.Г.Ш а п о в а л/	75
Інтерпретація художнього образу на уроках музики /О.Г.Р я б о ш а п к а/	80

Розвиток музичних здібностей молодших школярів засобами козацьких пісень і танців /Г.М.Марть-янова/ 82

Творчі засоби роботи з учнем на початковому етапі навчання /В.М.Білоненко, Г.О.Білоненко/ 87

✓ Використання елементів нетрадиційності на уроках образотворчого мистецтва /Т.В.Андріанов/ 90

Функціональне багатство образотворчого мистецтва в початкових класах /С.В.Бережний/ 92

Розвивальний компонент уроку образотворчого мистецтва /О.Ч.Чирва/ 100

Багатофункціональні можливості української іграшки на уроках в початковій школі /І.О.Січанов/ 105

"Куди поспішали мурашки": Урок позакласного читання в І класі за одноіменною збіркою казок В.О.Сухомлинського /Д.Т.Федоренко/ 109

Р О З Д І Л 3. ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ 113

Духовне та тілесне виховання молодших школярів засобами козацької педагогіки /О.В.Шкута/ 114

Навчально-ігрова діяльність учнів початкових класів /Л.В.Попова/ 118

Благословіння казкою: Фестиваль педагогічної казки Василя Олександровича Сухомлинського "Казкові фантазії". Шкільний виховний захід /Д.Т.Федоренко/ 127

Диференційний підхід до використання рисунку у позакласній роботі /О.Ч.Чирва/ 135

Р О З Д І Л 4. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ I

Педагогічні аспекти необхідності удосконалення підготовки вчителів до профілактичної роботи /Ю.А.Яценко/ 140

- Функціональна пропедевтика в початкових класах
/Н.В.Богатинська, Н.І.Лемешенко/ 143
- Українська народна дитяча пісенність та її вивчення у початковій школі /Р.О.Осипець/ 145
- Майбутньому учителю про етапи роботи над вокальним твором /Н.А.Овчаренко/ 148
- Готовність майбутнього вчителя до реалізації управлінсько-педагогічних функцій /Н.А.Овчаренко/ 152
- Фортепіанні чарівності в початкових класах: "Дитячий альбом" М.Б.Степаненка в навчально-виховному процесі /В.В.Бєлікова, О.А.Бєлікова/ 154
- Особливості постановки дихання молодшого школяра /Г.А.Костенко/ 165
- Передумови навчання студентів ведення професійно спрямованої бесіди іноземною мовою /Л.Ф.Манякіна/ 172
- Формування елементів творчості у майбутніх вчителів засобами іноземної мови /Л.В.Стрельченко/ 175

Викладання і виховання в початкових класах національної школи.
Навчальний посібник. Випуск 3. / Упоряд. і заг. редакція професора
О.О.Любара і доцента Д. Т. Федоренка.

Технічний редактор М. П. Трофанова.

Коректор Т. В. Резніченко.

Розділ 4. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТА ПІДГОТОВКИ
ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ

Педагогічні аспекти необхідності удосконалення
підготовки вчителів до професійної роботи /О.А.А. н-
ч. н. н. о./

140